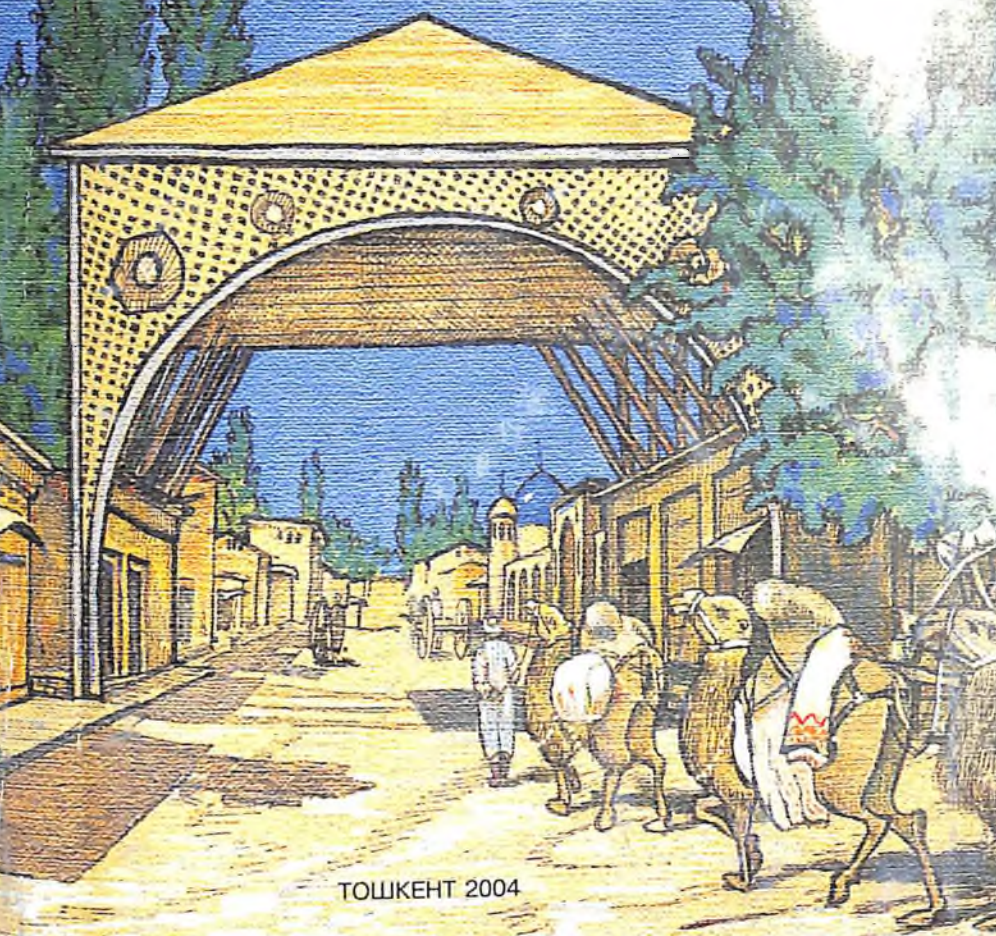

57
M96

АБДУЛАЗИЗ МУҲАММАДКАРИМОВ

ТОШКЕНТНОМА

*Биринчи
китоб*

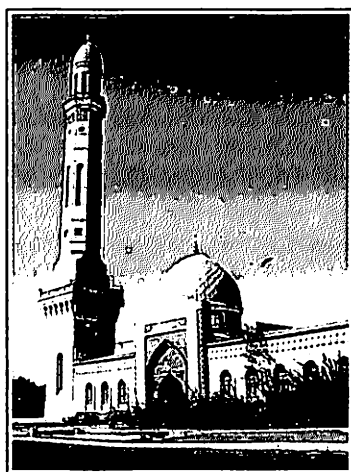
ТОШКЕНТ 2004

Абдулазиз МУҲАММАДҚАРИМОВ

ТОШКЕНТНОМА

Тарихий-топонимик
лавҳалар

*Биринчи
китоб*

TATU KUTUBXONASI
367813-SO'ALI

«Мовароуннаҳр»

ТОШКЕНТ 2004

Таҳрир хайъати:

*Амиркул КАРИМОВ, Абдуғофур РАСУЛОВ,
Худойберди ТҲҲТАБОЕВ, Ёқубжон ИСОҚОВ.*

Масъул муҳаррир: Амиркул КАРИМОВ

Ушбу китобда тарихий ва топонимик маълумотлар асосида ҳозирги Тошкент ҳудудида яшаган аجدодларимизнинг кимлиги, даҳа ва маҳаллалари, топонимикаси ва у ердаги ўтмиш обидалари орқали шаҳримиз тарихини янада ёритиш мақсад қилиб қўйилган.

Шаҳримизда шаклланган дастлабки даҳа ва маҳаллалар, шаҳар дарвозалари, бозорлари ва сув тармоқларининг атамалари талқин қилинади.

Китобча кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

КИРИШ

Халқимизнинг орзуга айб йўқ, деган ажойиб нақли бор. Тошкентнинг мақтаса-мақтагулик, фахрланса арзийдиган хос тарихи, муборак қадамжолари, обидалари, бетакрор манзилгоҳлари, хусусан улуғ тарихий сиймолари борки, улар бутун мамлакатимиз, миллатимиз учун, кенг маънода, бутун Туркистон, балким Осиё учун хуррият - миллий уйғониш, маънавий ибрат, маърифий сабоқ мактаби, янги замон маданияти (цивилизацияси), тараққиёти учун дорилфунун хизматини ўтагани шак-шубҳасиз. Бу бебаҳо меросни билиш, моҳиятига етиш қанчалар маънавий наф етказишини лоақал зоҳиран тасаввур этиб кўришнинг ўзиёқ, кишини ўйга толдиради. Чунончи Тошкент вилоятининг Баҳористон худудида таваллуд топган бўлсада, улуғ валиуллоҳ зот Шайх Хованд Тохур ва унинг даргоҳида тарбия ва маърифат олган, кейинчалик бутун Туркистон ва Хуросонда пири муршидлардан бири мақомига кўтарилган Хожа Аҳрори Вали ҳазратларининг номи, шаъни бутун ислом дунёсида улуғланган. Қасидачиликда шуҳрат таратган, мўғуллар яғмоси туфайли Ҳиндистонга хижрат қилган шоир Бадриддин Чочий кўҳна Тошкент - Чочистон фарзандидир. Истеъдодли шоир Аълоий Шошийни ҳазрат Алишер Навоий ўз тазкирасида камоли меҳр, эҳтиром билан тилга олади. Муаррихлардан Банокатий, Ҳофиз Кўҳакий, Абубакр Шоший, Мирза Олим Тошкандий, Ёрмуҳаммад Тошкандий номларини ёдга олиб ўтмоқ лозим.

Айниқса, жадидчилик ҳаракати тошкентлик талай буюк сиймоларни инъом этдики, бу жиҳатдан Тошкент янги замон маърифати жабҳасида етакчи, сардор, сарҳалқа (раҳнамо) мақомида туради. Туркистон вилоятлари узра ном таратган шоир Алмаийнинг маърифат мактабини, биринчи жадид муаллимлардан, адиб, муҳар-

рир, режиссёр, актёр, устоз маърифатчи Абдулла Авлонийни ким билмайди? Тошкентда биринчилардан бўлиб замонавий театр ташкил қилган (Бехбудийнинг "Падаркуш"ини Колизейда сахналаштирган), таълим - маърифат йўлида тиним билмаган, Туркистон Халқ дорилфунунини таъсис этишдек мислсиз жасорат кўрсатганлардан бири - Мунаввар Қори Абдурашидхонов, ниҳоят, Абдулла Қодирий, Тўйчи Ҳофиз, Маннон Уйғур, Аброр Ҳидоятлов, Ойбек, Фафур Фулом, Юнус Ражабий, Яҳё Фуломов каби неча ўнлаб машҳур, давлат арбоблари Тошкент фарзандлари эканликларини бутун афкор омма яхши билади. Уларнинг ёрқин сиймолари барчамизда, жумладан бугунги ёшларда миллий ифтихор туйғуларини уйғотади, руҳимизни поклайди.

Тошкентнинг номи, тавсифи, тарихий тақдири, жуғрофий, ижтимоий-сиёсий ўрни, маданий-маърифий салоҳияти буюк аجدодларимиз: Беруний, Табарий, Бальямий, Байзавий, Рашидиддин, Наршахий, Гардизий, Маҳмуд ибн Али, Муҳаммад Тоҳир, Абулаббос Муҳаммад Толиб китобларида, шунингдек: Амир Темур "Тузуқот"ида, Шарафиддин Али Яздийнинг "Зафарнома"сида, Улуғбек Мирзонинг "Тўрт улус тарихи"да, Алишер Навоий рисолаларида, Биноий ва Муҳаммад Солиҳнинг "Шайбонийнома" китобларида, Мирхонд, Хондамир, Абдураззоқ Самарқандий, Зайниддин Восифий, Абулғозий Баҳодирхон, Баёний, Ибрат, Мулла Ниёз Муҳаммад, Муҳаммад Солиҳ Қорахўжа ўғлининг сонома ва рисолаларида турли даражада баён этилади.

Тошкентда маълум вақт мобайнида яшаган, ишлаган атоқли рус шарқшунослари: Бартольд, Якубовский, Веселовский, Вяткин, Наливкин, Шишкин, Остроумов, Семенов, Иванов, Самойлович, Толстов, Массон ва бошқалар шахар ҳаёти, аҳли, тарихи, топонимияси, обидалари, маданияти, тижорати ва ўзига хос қиёфаси ҳақида аксарият ҳолларда холисона ёзадилар. (Баъзи муаллифларда империя мафкураси - буюк давлатчилик ғоялари асорати ҳам сезилиб туради...)

2000 йиллик тарихида ўзининг бемисл ақлу-заковати ва нодир истеъдоди боис, умр йўлларида нурли излар қолдирган аллома шахсларни етиштирган. Машриқ учун янги маданият, маърифат, тижорат ва алоқа мар-

казларидан бирига айланиб борган кўҳна шаҳар (собик Шош, Шошкент, Чоч, Чочистон, Банокат, Тарбанд, Бинкент, Тошканд) нинг зиддиятли воқеа, ҳодисаларга бой тарихини яратиш фурсати келди.

Тарихчилар Тошкентнинг янги ижтимоий сиёсий тарихини яратадилар, албатта. Халқаро "Олтин Мерос" хайрия жамғармасининг Тошкент шаҳар бўлими бой ва бебаҳо миллий меросимиз, миллий қадриятларимиз тақозоси ила меросшунослик фани андозасида "Тошкентнома" номли туркум рисоалар ёзишга бел боғлади. Қўлингиздаги китобча ушбу туркумнинг топонимикага оид қисмидир.

Ўтган асрда ҳукмрон мафкура таъсирида асрлар силсиласидан бизгача етиб келган кўплаб жойларнинг тарихий номлари сунъий атамалар билан алмаштирилди. Бу ачинарли ҳол эди. Зотан, яхшими, ёмонми, ҳар бир тарихий номнинг ўз ўтмиши, маъноси бор. Бу номлар ўтмиш аجدодларимиз қадимларда ва яқин ўтмишда шуғулланган касб-корлар, деҳқончилик, боғдорчилик ва шаҳримиз ҳудудида қадимдан яшаб келган қабила ва элатлар каби оқ сочли тарихнинг ўта кўҳна номлари юртимиз ҳақида қимматли маълумотларни сўзлаб беради. Гоҳо жой номлари афсонавий шахсларга боғланади. Жой номларининг келиб чиқиши, маъноси, тарихини билиш муҳим аҳамият касб этади. Президентимиз Ислам Каримов Тошкент шаҳри сайловчилари билан учрашувда айтганларидек, "Жой номларининг ҳар бири тарихимизнинг бир парчаси бўлиб, уларни ота-боболаримиз бизга қолдирган мерос сифатида қабул қиламиз..." Тарихий номларда аجدодларимизнинг кимлиги, уларнинг қандай ҳунар билан шуғуллангани ўз ифодасини топган. Қаранг, Маҳсидўзлик, Кўнчилик, Дегрезлик, Темирчи, Тақачи, Эгарчи, Ўқчи каби маҳалла номларининг ўзи бу ерда ҳунармандчилик нақадар ривожланганидан, қадимий ва ўтроқ халқимизнинг маданий даражаси нечоғли юксак бўлганлигидан далолат беради.

Кейинги йиллар давомида шаҳримиздаги тарихий обидаларни таъмирлаш ва жой номларини янгилаш, азалий номларни қайта тиклаш бўйича, ҳеч шубҳасиз улкан ишлар қилинди, Кўкалдош, Тўхтабойвачча, Шарофиддинбой каби мадраса ва масжидлар таъмирланди.

Муаллиф Абдулазиз Муҳаммадкаримов кўп йиллардан бери пойтахт тарихи ва топонимикаси билан шуғулланиб келади. У 1966 йилги Тошкент зилзиласидан кейинги тузилган шаҳар топонимик комиссиясининг масъул котиби, Ўзбекистон тарих ва маданият ёдгорликларини сақлаш жамияти Тошкент шаҳар кенгаши раисининг ўринбосари, раиси бўлган, айти пайтда Халқаро "Олтин Мерос" хайрия жамғармаси Тошкент шаҳар бўлими раисидир. Иш жараёнида кўпгина шоир ва алломалар, жумладан Фафур Фулом, Мақсуд Шайхзода, Яҳё Фуломов, Раҳима Аминова, Виктор Решетов, Михаил Массон, Ҳамидулла Ҳасанов ва бошқа комиссия аъзоларининг суҳбатидан баҳраманд бўлди. У Тошкент энциклопедиясининг муаллифларидан бири, "Тошкент бўйлаб топонимик саёҳат", "Гўзаллик маскани" каби рисола ва китобларнинг муаллифидир. Китобда юзга яқин географик номларнинг келиб чиқиши, турли манбаларга суянган ҳолда ва юқорида номлари зикр этилган шоир ва алломалар суҳбатидан эшитган хотиралари асосида баён қилингандир. Ҳар ҳолда китобда келтирилган атамалар талқинини балки ҳар жиҳатдан мукамал дейиш қийиндир. Ўйлаймизки синчков китобхонлар муаллиф фикрини тўлдирадилар ва ўз мулоҳазаларини матбуот саҳифаларида билдирадилар.

Амирқул КАРИМОВ,
Халқаро «Олтин мерос»
хайрия жамғармаси раиси

"...Барча тарихий исмлар ва жойларнинг номлари халқнинг моддий мулки ҳисобланади ва давлат томонидан муҳофаза қилинади."

Ўзбекистон Республикасининг
Давлат тили ҳақидаги қонундан.

Яқин ўтмишдаги
Тошкент шаҳрининг
манзараси

Шахристоннинг ҳозирги
манзараси

Топонимика ўзи нима? Топонимика - географик номларнинг этимологик маъносини ўрганадиган фан бўлиб, маҳалла, кўчалар, майдонлар, сув ўзанлари, чўққи ва воҳа номларини ўрганишда бизга жуда катта ёрдам беради. Шунингдек, шаҳарлар-

нинг ҳосил бўлиш тарихи, аҳолисининг касб-кори, уларнинг этник мансубликлари ва бир қанча маълумотларни ўз ичига қамраб олади.

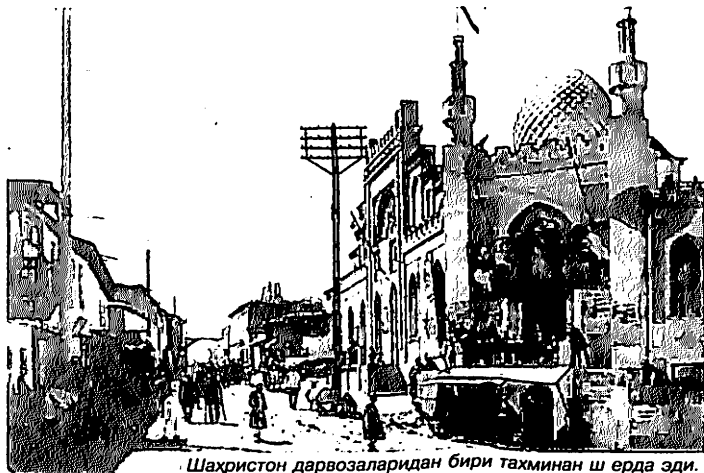
Кўчалар, ариқлар, майдонларнинг номларида турли лингвистик қатламлар намоён бўлган - сўғд, турк, араб, форсий ва ҳоказо. Буларнинг ҳаммаси тарих! Таниқли рус олими Н.И.Надеждин "Ер - бу топонимлар ёрдамида инсоният тарихи битилган китобдир", - деган эди.

Кўйилган саволнинг асл маъносини тасаввур қилиш учун гапни Чирчиқ воҳаси тарихидан бошла- сак. Бобур ўзининг "Бобурнома" номли асарида бу дарёни Чир-суй деб тилга олган. Демак Чирчиқни Сир-чиқ, яъни Кичик Сир (Кичик дарё) деб изоҳлаш мумкин.

Эрамиздан аввалги II асрда ва эрамизнинг бош- ларида Чирчиқ энг бой сув захираларига, ер ости бойликларига, яйлов ва экин майдонларига эга бў- либ, I - IV асрлар Ханқа ва Қушон давлатларига қар- рар эди. Зардуштийларнинг қадимий ва муқаддас китоби "Авесто"да Сирдарё ҳавзасидаги мамла- кат "Турон", аҳолиси эса "турлар" деб юритилган бўлса, Сосонийлар шоҳи Шопурнинг Зардуштий- лар каъбасидаги 262 йилдаги қоятош ёзмаларида Чирчиқ воҳаси Чоч номи билан аталганлиги эслаб ўтилади.

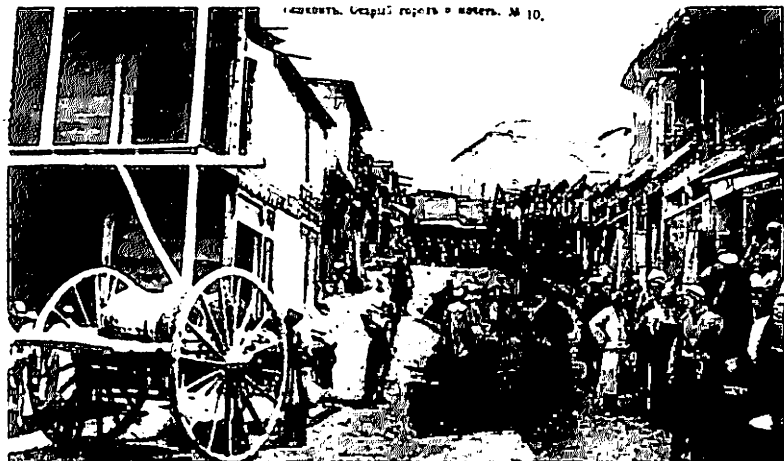
Кейинчалик (VI-VII асрларда) Чоч ғарбий турк ҳо- қонлиги таркибига, сўнгра араб халифалиги тар- кибига кирган. Табиийки, бу ўзгаришлар нафақат иқтисодий ҳаётга, балки атамаларга, тилга, маъна- вият ва маданиятга бевосита таъсир этган.

2000 йилдан ортиқроқ тарихга эга бўлган Тош- кент шаҳрининг бизгача етиб келган ёзма манбала- рига тўхталсак. Беруний ўзининг "Ҳиндистон" аса- рида Тошкент номининг келиб чиқиши ҳақида сўз юритиб, "тош" сўзи туркча бўлиб "шош" кўрини- шини олган. Тошкент - тошли қишлоқ демақдир", - деб изоҳлайди. У воҳанинг номига ҳам тўхталиб,

Шахристон дарвозаларидан бири тахминан ш ерда эди.

Самкент. Самарканд газети «Милет». № 10.

Шахристон дарвозаларидан яна бири тахминан шу ерда бўлган.

Шахристоннинг яқин ўтмишдаги кўринишлари.

уни пойтахт номи Шош (араб.-илгариги Чоч) билан ҳам боғлайди. Шаҳар тарихини ўрганувчи олимлар шу фикрни ўзларига асос қилиб олганлар. Жой номларининг аксарияти кўҳна тарихнинг маҳсули бўлиб, бу номларнинг пайдо бўлиши ҳақида халқ орасида кўплаб афсона ва ривоятлар, талқинлар яратилган. Халқ орасидаги ривоятлардан бири, шаҳарни ўз қўл остига олган баҳодир Тош номи билан боғлайди.

Тошкент ҳақидаги дастлабки маълумотлар милоддан аввалги II аср - милоднинг V асрларига мансуб Хитой манбаларида ҳам учрайди. Уларда Тошкент вилояти қадимда "Ши" деб ҳам номланган. Бу "Чоч" сўзининг хитойча талаффуз этилиши натижаси бўлиб, хитойчада "Тош" маъносини аңлатган.

Туркийлар сўғд ҳокимлари ўрнига турк аёнларини қўйганлар. Чоч воҳаси ҳокими Тош деб аталган. (Хитой транскрипциясида Ши). Афсонада (605 йил) сўғд эли ерлик ҳокимининг ўлими тасвирланган бўлиб, Деле исмли насабли туркий билан алмаштирилгани ва янги ҳоким ўзини Тош деб атагани ҳикоя қилинади. Ўшандан буён Тошкент "Тошнинг шаҳри", яъни "тош шаҳар", йилномаларда эса "Хан-Чже-Ши" деб юритилган. Шу атамаларнинг ўзида турлича бўлган сўзлар - кент (с.-ф.т) ва тош (т.) сўзлари борлигини кўраимиз.

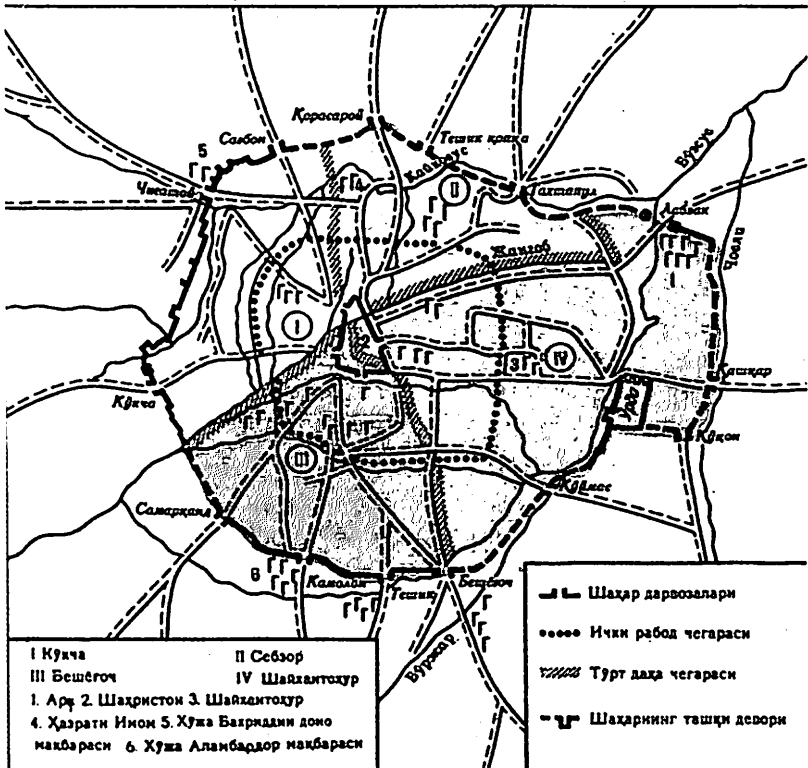
Шундай қилиб пойтахтимизнинг номи қадимий хитой йилномаларида II асрда эсга олинганлиги маълум. Унгача Юни деб номланганлиги (бу ном маъноси аниқланмаган) қайд қилинган. Араб қўшинлари келгунга қадар Шош ўзининг Арк ва шаҳристонига эга ривожланган йирик шаҳар бўлган. (Маҳаллий аҳоли ўртасида унинг қолдиқлари Афросиёб тепаликлари номи билан машҳур).

713 йилда Чочга кириб келган араб қўшинлари томонидан шаҳар вайрон қилинади. IX асрга келиб,

Шахристоннинг яқин ўтмишдаги кўринишлари.

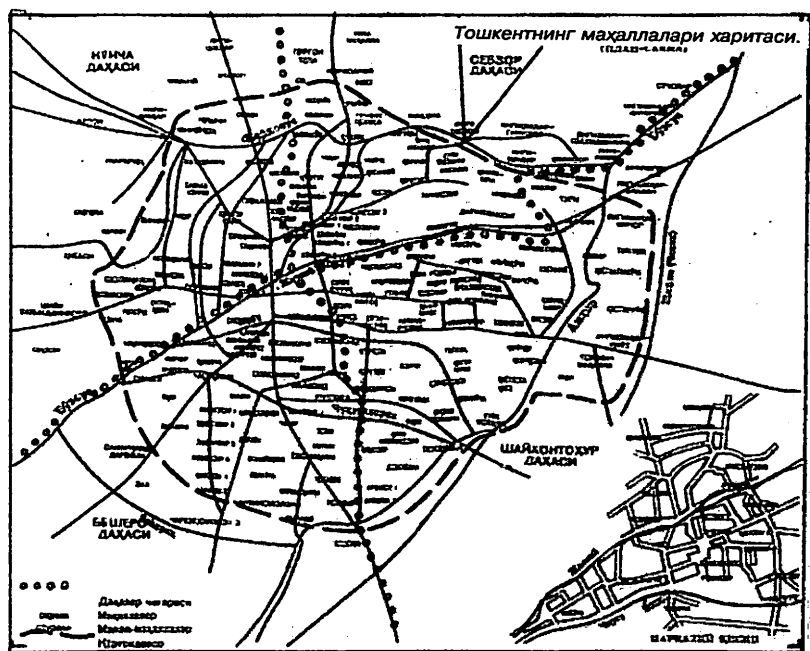
Тошкентнинг даҳа ва дарвозалари харитаси. (19-аср ўрталари)

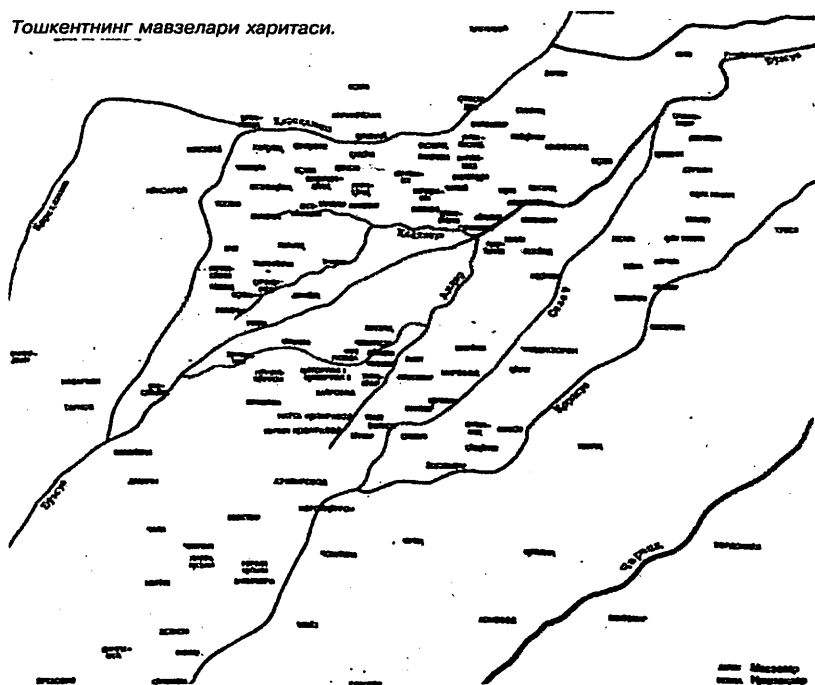
аввалги ўрнидан 4-5 км. шимоли-ғарброкда янги шаҳар вужудга келди. Бу янги шаҳар араб манбаларида Бинкат деб тилга олинади. Маҳмуд Қошғарий асарларида Бинкат "Таркан" шаклида ҳам учрайди. Ёзма манбалар ва археологик тадқиқотлардан маълум бўлишича, Бинкат шаҳарнинг Себзор, Кўкча ва Бешёғоч ҳудудларида, аниқроғи, Хадра, Эски Жўва ва Чорсу оралигида жойлашган. Шаҳар арки алоҳида девор билан ўралиб, 2 дарвозаси бўлган, биридан рабодга, иккинчисидан шахристонга чиқилган. Арк ичида ҳоким саройи, зарбхона ва қамоқхона жойлашган бўлиб, арк деворига ташқаридан Жоме масжиди туташган. Шаҳристон аркка қараганда катта ҳудудни эгаллаб, у ҳам девор билан ўралган. Шаҳристоннинг Абул Аббос, Гумбаз, Қаср номли учта дарвозаси бўлган. Дарвозалардан бири ҳозирги Аброр Ҳидоятлов номидаги театр биноси олдига жойлашган. Шаҳристонда ҳунармандларнинг маҳаллалари: амирликнинг қароргоҳлари, мулкдорларнинг кўшк ва кўрғонлари, савдо дўконлари бўлган. Шаҳристоннинг Гулбозор маҳалласида бутун Туркистон ва Хуросонда пири муршидлардан бири даражасига кўтарилган, номи бутун ислом дунёсида улуғланган Хўжа Аҳрор Вали ҳазратлари томонидан Жоме масжиди ва мадрасаси қурдирилган (XV аср). Шаҳристоннинг жанубий-ғарбида кейинчалик Кўкалдош мадрасаси қурилган.

Шаҳарнинг асосини XIX асрга қадар Кўкча, Себзор, Бешёғоч ва Шайхонтохур даҳалари ташкил қилган. Даҳаларнинг номлари эса шу ҳудудларга хос бўлган характерли томонларни билдиради. Ҳар бир даҳа кўплаб маҳаллалардан ташкил топган бўлиб, вақт ўтиши билан уларнинг сони ҳам ўзгариб турган. Масалан, уларнинг сони XVIII асрда 150 та бўлган бўлса, XIX асрда 200 тага, XX аср бошларида эса, 250 тага етган.

Ҳар қайси маҳалланинг шаҳар атрофидаги ерла-

Тошкентнинг мавзелари харитаси.

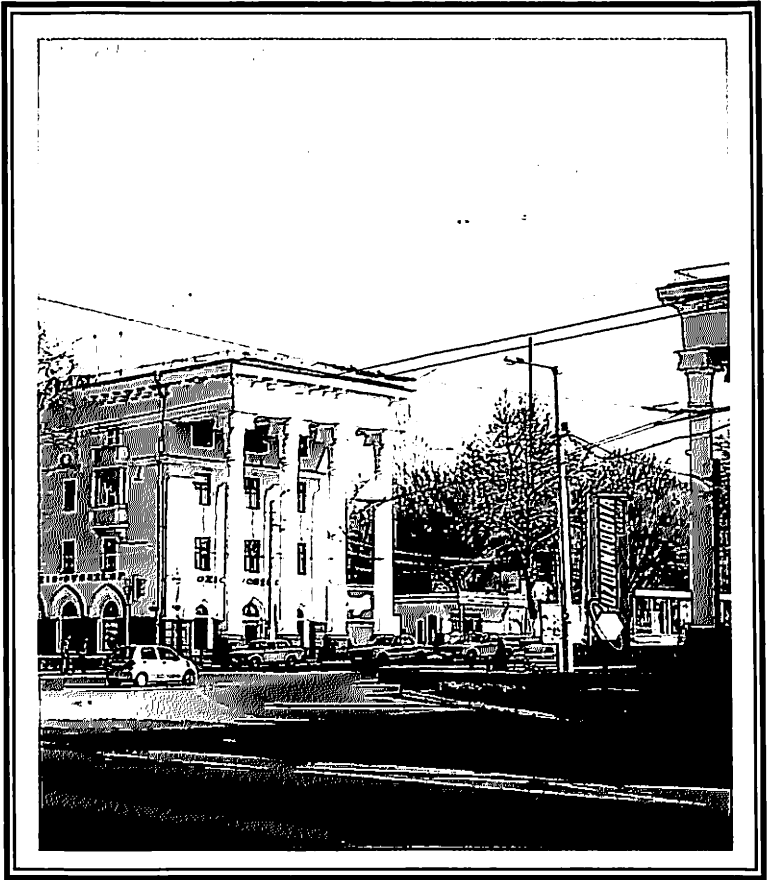

ри мавзе деб аталган. Ҳар бир маҳалла ўзича уюшган ва ички ҳаёти мустақил бўлган. Ҳар қайси маҳалланинг ўз оқсоқоли, масжиди, шу маҳалла аҳолисининг тўпланиб мунозарали масалаларни бафуржа ҳал қиладиган чойхонаси ҳам бўлган. Ҳар бир маҳалланинг номланиши ўша жойларнинг характериға хос ва касби-кориға мос бўлган.

Шаҳар тарихининг илк даврларида суғориш осон бўлган ерларда янги маҳаллалар вужудга келабошлаган. Шаҳар атрофидаги деҳқончиликка яроқли ерларнинг умумийлиги ва шу ерларда биргаликда меҳнат қилиш шароити мазкур ерлардаги аҳолини бирлаштирган ҳамда уларни муайян жамоага айлантирган.

Н.Г.Маллицкий ўзининг "Тошкент маҳалла ва мавзелари" номли асарида Тошкентнинг 260 та маҳалласи мукаммал рўйхатини ва 170 та мавзе рўйхатини келтирган. Аниқроқ бўлиши учун биз ҳам шу рўйхатни тўлалигича кичик тузатишлар билан қайд этишни лозим топдик. Китобда шунингдек тарихий ва маданий аҳамиятга молик айрим маҳалла ва мавзеларнинг номланиш тарихини ёритишга ҳаракат қилдик. Шу жумладан:

- Тошкент сув тармоқлари;
- Тошкент бозорлари;
- Тошкент обидалари;
- Тошкент худудида ўтмишда яшаган ва ҳозирда истиқомат қилувчи баъзи элатлар;
- Халқ ўтмишининг турли тарихий босқичлари;
- Ўзбек халқи уруғ ва қабилаларининг ўтмиш даврлардаги кўчиши (миграция) жараёнларини ифода қилувчи топонимлар ҳақида қисқача маълумот беришга ҳаракат қилдик.

БЕШЁҒОЧ ДАҲАСИ

Бешёғоч (туркий) - бешта дарахт маъносини англатади. У қўлёзма манбаларда Занги ота даҳаси деб ҳам юритилган.

Даҳада шаҳарнинг уч дарвозаси (Самарқанд, Камолон, ва Бешёғоч), беш йирик мадраса, 75 масжид, 76 маҳалла ва 36 мавзеси бўлган. Энг қадимий шоҳқўчаси Бешёғоч (ҳозирда бу кўча деярли йўқ бўлиб кетган). Кўчадан 1903 йилда кўнка, 1913 йилдан трамвай қатнай бошлаган. Асосий майдони Бешёғоч. Ҳозирги Алишер Навоий номидаги миллий боғ дарвозаси ўрнида Ҳалимтой мадрасаси, тахминан ҳозирги Республика ўқувчилар саройи атрофида халқ амалий санъатига ихтисослаштирилган Муҳаммадкаримхожи мадрасаси (мадраса 1924 йилда бузиб юборилган) бўлган. Бугунги кунда ёшларга халқ амалий санъатини ўргатишда изчиллик билан фаолият кўрсатаётган Халқаро "Олтин Мерос" хайрия жамғармаси Тошкент шаҳар бўлими жойлашган Абулқосим мадрасаси, шунингдек Кўкалдош ва Хўжа Аҳрор мадрасалари ҳам шу даҳага тегишли бўлган.

Бешёғоч майдони. 1972 йилгача бир муддат Беруний, 1986 йилгача яна Бешёғоч майдони, 1991 йилгача Комсомол майдони деб аталган. Фурқат, Бобур, Туроб Тўла (собиқ 9 январь) ва Олмазор кўчалари шу майдонга туташган. Ўзбекистон миллий боғи билан ёнма-ён жойлашган.

XIX асрнинг 70-йилларида бу ҳудуддан ўтган шаҳарнинг мудофаа девори бузилиб ташлангач, очилиб қолган жой Бешёғоч майдони деб аталган. Ўт-

ган асрнинг 30-йилларида ҳозирги миллий боғ дарвозаси ўрнидаги Ҳалимтой мадрасаси буздириб юборилган. Бу ердаги гишт хумдонлар ўрнига сунъий кўллар ташкил қилиниб, истироҳат боғи барпо этилган. 1935 йилда Бешёғоч бозори ташкил қилинган. Олмазор ва Арпапоя кўчалари туташиб жойда 1943 йилда Муқимий номидаги театр биноси қурилган.

Маҳалла, мавзе ва ёдгорликлари

Камолон Бешёғоч даҳасидаги қадимий маҳаллардан бири. Даҳадаги Дархон, Эшонгузар, Янги маҳалла, Самарқанд дарвоза, ва Гулистон маҳаллари билан чегарадош бўлган. Хўжакўча ва Фуқаро кўчаларига бўлинган. Ҳозирги маҳалла ҳудудида Камолон қабристон, қабристон ҳудудида эса архитектура ёдгорлиги бўлмиш Хўжа Аъламбардор мақбараси бор. Маҳалла аҳли Новза, Дўмбиробод, Қозиробод, Қонқус каби мавзеларида дехқончилик ва боғдорчилик билан шуғулланганлар. Асли "Камонгарон" яъни "Камонсозлар" кейинчалик оғзаки тилимизда Камолон талаффузида етиб келган.

Тошкентда ясалган ўқ-ёйлар бутун Шарқда "Камони Шоший" номи билан машҳур бўлган. Узоққа отиладиган ва нишонга беҳато урадиган камонлар Шарқ адиблари асарларида таърифланган. Жумладан, Заҳириддин Муҳаммад Бобур "Бобурнома" асарида "Тошкентда камон ва камон ўқи ясайдиган усталарнинг шуҳрати бутун вилоятга тарқалган. Улар патли ва патсиз камон ўқларини моҳирона ясаганлар", деб ёзади. Ўша вақтларда камон ва унинг ўқини ясаш маҳорати жуда қадрланган.

Ривоятларга кўра фотиҳ Қутайба ибн Абу Муслим ва унинг сафдошлари исломни ёйиш мақсадида VIII асрнинг бошларида Шош мулкига кириб келадилар. Унинг сафдошларидан бир гуруҳи - яъни

комил кишилар Шошнинг ҳозирги Камолон маҳалласи деб аталувчи қисмига жойлашадилар. Камолон, яъни комиллар деб аталувининг боиси шундан деган фикрлар ҳам бор. Муҳаммад Солиҳ "Тошкентнинг янги тарихи" асарида эслатиб ўтган Хиёбон дарвозаси рус ёзма манбаларининг айримларида "Камолон" дарвозаси деб тилга олинган. "Тошкентнинг янги тарихи" асарида эса Камолон маҳалла номи сифатида учрайди.

Хўжа Аъламбардор мақбараси Камолон дарвозаси ёнидаги Хўжа Аъламбардор қабристонидан жойлашган. Ривоятларга кўра мақбара Ўрта Осиёда Ислом динининг дастлабки тарғиботчиларидан

Бешёғоч майдонидаги Муқимий театри.

Камолон қабристониданги
Хўжа Аъламбардор мақбараси

TATU KUTUBXONASI

бири имом Абубакр Муҳаммад ибн Али ибн Исмоил ал-Қафтол Шоший сафдошларидан бири, минг йил илгари вафот этган Хўжа Аъламбардор (байроқдор) шарафига қурилган. Ислом тарихида ислом байроқдорлари энг хурматли ва иззатли инсонлар ҳисобланганлар. Ҳозирги мақбара XVIII асрда унинг тахмин қилинган Камолон дарвозаси ортидаги қабри ўрнига қурилган.

Самарқанд дарвоза даҳанинг қадимий маҳаллаларидан бири. Занги ота, Чақар, Захарик, Камолон маҳаллалари билан чегарадош бўлган, бир чеккаси Чақарарикқа ёндашган. Худудида шаҳарнинг 12 дарвозаларидан бири - Самарқанд дарвозаси жойлашган (номи шундан). Мустақиллик йилларида дарвозанинг рамзий кўриниши ҳозирги замон транспорт ҳаракатини ҳисобга олган ҳолда қайта тикланди. Ўзбек романчилик мактабининг асосчиси Абдулла Қодирий шу маҳаллада яшаб ижод этган. Самарқандга бориладиган карвон йўли шу ердан бошланган.

Арпапоя. Чақар маҳалласининг бир мунча шарқроғидаги жойлар Ўрпапоя, яъни "жар қобоғининг этаги" деб юритилган. Чунки шаҳардан ташқарига жойлашган бу ерлар жарликдан иборат бўлиб, у ерда кейинги асрларда ташкил топган маҳалла тошкентликлар ўртасида Арпапоя номи билан шуҳрат топган. (А.Муҳаммаджонов.) Ҳозирда Муқимий номи театр биносидан бошланувчи бир кўчанинг номи Арпапоя номида сақланиб қолган.

Сузукота маҳалласи. Сузукота Мустафоқули (1140-1217) Хўжа Аҳмад Яссавийнинг Гавҳари Хуштож (Хуштари)нинг кенжа фарзанди бўлган. У Сайрамда таваллуд топган. Болалик чоғида бобоси Аҳмад Яссавий хизматида борганида, бобосининг назар мубораклари тушиб, муҳаббат ила: "Менинг

сузугим (суюклигим), хуш келдингиз!” – деб қарши оладилар. Шу-шу Мустафоқулини яқинлари Сузук деб атаётган бошлайдилар. Балоғат ёшига етганида отасининг йўлланмаси билан Тошкентнинг Бешёғоч даҳасидаги Чуқур кўприк, Мирлар ва Чақар маҳалласи оралиғидаги жойларга келиб қолганлар.

Сузукота уста-хунармандларнинг пири, юзлаб шогирдларга илм бериб, ҳалол меҳнатга ўргатган зотдир. Унинг вафотидан кейин усталар маҳалласи Сузукота номи билан атала бошлаган.

Эски ўрда маҳалласи. Археологик топилмаларнинг гувоҳлик беришича, XV-XVI асрларда Тошкент жанубга - Бешёғочга, ҳамда шарққа Шайхонтохурга томон кенгайиб борган. Шу даврда Қоратош ва Олмазор маҳаллалари оралиғида янги ўрда барпо этилиб, унинг атрофи шаҳарнинг обод ва кўркем қисмига айланган.

Шаҳар атрофи янги девор билан ўралган. XVII асрнинг бошларида Бухоро хони шаҳар билан Ўрдани бутунлай вайрон қилган. XIX асрда у Эски Ўрда номи билан машҳур бўлган. Эски Ўрдадан ҳозирги Беньков номи рассомчилик коллежи биноси ҳовлисида ўша даврга хос Қоратош ҳаммоми харобалари сақланиб қолган. Маҳалланинг номи шундан.

Қоратош ҳаммоми. Архитектура ёдгорлиги (XV-XVI аср). 1981 йил Тошкент археология экспедицияси томонидан Қоратош кўчасида очилган. Қоратош ҳаммоми даҳлиз, миёнсарой, унинг асосий ўқлари бўйлаб жойлашган хоналар қадимги анъанавий шарқ ҳаммомлари тарҳида қурилган. Деворлар ганч билан сувалган, супа тепасидаги деворлар гулдор сирли сопол парчаси билан безатилган. Қоратош ҳаммоми шаҳарнинг шу ерида жойлашган ўрда иншоотлари мажмуига кирган ва нуфузли кишиларга мўлжалланган.

Шарқда, хусусан Тошкентда ҳаммом қуришга алоҳида эътибор берилган. Ўрта асрларда ҳаммом нуфузли шахслар учун Ўрда таркибида, раият учун жамоат жойларда қурилган. 1865 йилда Тошкентда 8 та ҳаммом бўлган. Чорсу меҳмонхонаси ўрнида Бадалмат ҳаммоми, Табиат музейи ўрнида аёллар ҳаммоми (Пуштиҳаммом), Кайқобус ариғи бўйида Муҳаммадқул Эроний ҳаммоми, Қашқар маҳалласида Ўрда ҳаммоми (Анҳор кафесининг орқа томонида бўлиб, 1966 йил Тошкент зилзиласига қадар ишлаб турган), Кўкалдош мадрасасининг орқасидаги Жанғоб ариғи бўйидаги Муҳаммадқарим хожи ҳаммоми, Чорсунинг Эски Намозгоҳ кўчасидаги Отабой ҳаммоми, Маҳсидўзлик кўчасидаги Регистон ҳаммоми (ҳозирги кунда ҳам ишлаб турибди) қабилар мавжуд бўлган.

Чақар. Қадимий Тошкент атрофида Чақар номи билан машҳур маҳалла ва гузарлар бўлган. Ҳозирги даврга келиб, Тошкентнинг икки манзилида Чақар ўрни ва номи аниқ сақланиб қолган. Бири Чигатой (ҳозирги Фаробий) кўчаси ўрта белидан кунботар томонга бироз кўтарилган баланд тепалик устидаги атрофи чуқур жарликлар билан ўралган. Ҳозир ҳам жарликлар бор. Иккинчиси Чорсу билан Бешёғочни бирлаштирувчи кўчанинг ўрта қисмида, Чуқуркўприк яқинида жойлашган. Чақар топоними мўғулларнинг цахар қабиласи номи билан боғлиқ деган фикрлар бор. Тарихий манбаларда мўғулларнинг ҳақиқатан ҳам шундай қабиласи бўлганлиги қайд этилган. Яна туркманларнинг бир уруғи Чақар деб аталган. Тошкент метроси трассаси бўйлаб, Халқлар дўстлиги бекатида олиб борилган археологик тадқиқотлар, XIV-XVI аср маданий қатламлари кавлаб топилган моддий - маданият қолдиқларининг гувоҳлик беришига кўра, Халқлар Дўстлиги саройидан шимоли-ғарброкда, шаҳарнинг чегарасига яқинроқ жойда илк ўрта асрларда суворий-

Қоратош ҳаммомининг харобалари.

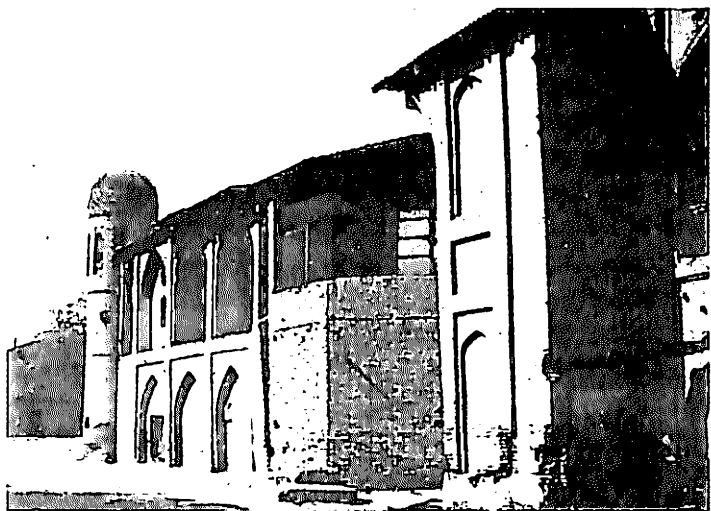
Янги маҳалла кўчаси (1979 й).

лардан ташкил топган илк ўрта асрлар ҳарбий навкар-чокарларнинг қалъаси - чокардиза жойлашган бўлиб, кейинчалик бу жойда қад кўтарган маҳалла Чақар талаффузида етиб келган. (А.Муҳаммаджонов).

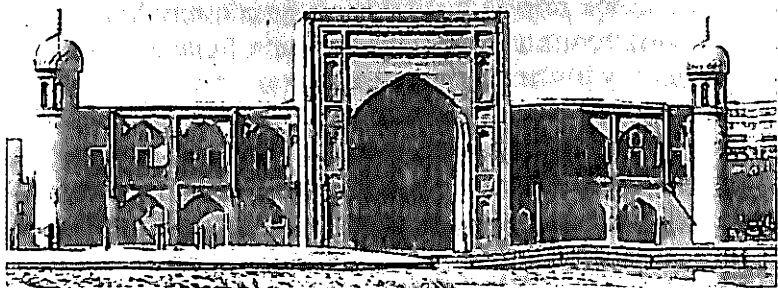
Янги маҳалла. Камолон, Чархкамолон, Бешёғоч маҳаллалари билан чегарадош. Бўржар каналига туташ бўлган. Маҳаллада шоир Ҳабибий яшаган. Бешёғоч даҳасининг нуфузли маҳаллаларидан бири ҳисобланган. Шу ердан ўтган кўча ҳам "Янги Маҳалла" деб аталган. Кўчада 1850 йилда Абулқосим эшон мадрасаси, кейинчалик жанубий - шарқий томонига гумбазли қилиб ҳаммом, шимолий томонига уч хонадан иборат синчкор масжид солинган ва халқ орасида синчлик масжид номи билан юритилган. Шимол томонда Абулқосимнинг файзли ҳовлиси, шунингдек ўғли Боқихон қози ва набираси Маъдихон қозиларнинг ҳашаматли, нақшинкор уйлари қурилган. 1975 йилга қадар бу уйдан Вилоят ўқитувчилари малакасини ошириш институти сифатида фойдаланиб келинган.

Боқихон қози шаҳар қозикалони лавозимига кўтарилган кезлари шаҳар ташқарисидаги мавзеларига чиқишга қийналиб қолган маҳалла аҳли илтимосига кўра қўшимча кичик дарвоза очтириб беради. Дарвоза масъуллиги маҳалла аҳлига юклатилганлиги сабабли дарвоза ҳам Янги маҳалла номи билан аталган.

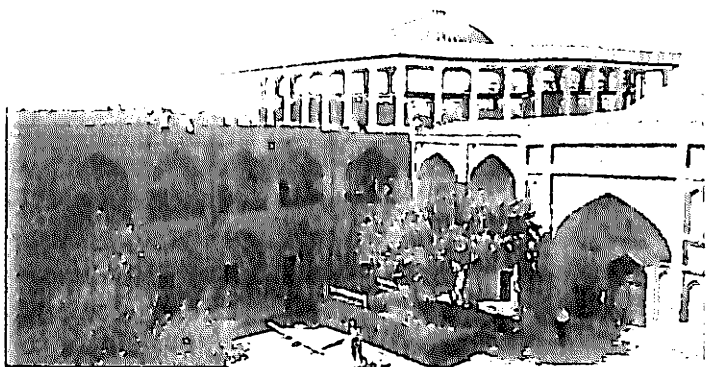
Абулқосим мадрасаси. Бешёғоч даҳаси архитектура ёдгорликларидан энг каттаси ҳисобланган Абулқосим мадрасаси Ўрта аср меъморчилигининг кўп йиллик тажрибалари, ютуқлари ва қонуниятларига таянган ҳолда 1850 йилга келиб, мавжуд хонақойи Мўйи Муборакка муайян ва узвий равишда Абулқосим эшон томонидан қурдирилади. Мадраса ҳовлисида усти гумбаз қилиб беркитилган ёпиқ

Абулқосим мадрасаси (1979 й).

Абулқосим мадрасаси (2002 й).

Абулқосим мадрасаси. Ички кўриниш (2002 й).

сув ҳавзаси - сардоба бўлган. Дарвозадан кираверишда чапда дарсхона, ўнгда масжид, ҳовли тўрида эса - Абулқосимнинг отаси томонидан қурилган Хонақойи Мўйи Муборак жойлашган. Шунинг учун мадраса дастлаб Мўйи Муборак, кейинчалик Қорихон Эшон, Маъдихон қози ва шу обида олдидан ўтган кўча номи бўлмиш Янги маҳалла номлари билан ҳам аталган. Мадраса ҳужраларида юз-қўл ювадиган обрез-ханик, мўрили ўчоқ ва қишда иси-ниб ўтириш учун танча қурилган. Мадрасада мударрис, мутавалли, муаззин, фаррош ва қоровуллар учун махсус ҳужралар бўлган.

Мадраса фақат меъморий ёдгорлик бўлмасдан, балки тарихий ва маданий жиҳатдан ҳам аҳамиятлидир. Бу ерда 1914-17 йилларда ўзбек романчилик мактабининг асосчиси Абдулла Қодирий, биринчи ўзбек дорилфунунининг асосчиси Мунаввар қори Абдурашидхонов, драматург Фулом Зафарий ва Абдурауф Фитратлар маълум вақт таҳсил олганлар.

Мамлакатда кечган баъзи бир сиёсий жараёнлар туфайли, 1919 йилда барча диний ташкилотлар қаторида мадраса ҳам ёпиб қўйилади. Ўн йил бўш ётган бинога 1929 йилда Россияда кечган очарчилик кезларида Самарадан 70 та оила кўчириб келинади. 1974 йилда охириги оила янги қурилаётган уйларга кўчирилиб, бинога Тошкент кўғирчоқ фабрикасининг филиали жойлаштирилади. Натижада бино гоҳ оилаларга, гоҳ фабрика цехларига мослаштирилиб, ўз қиёфасини тамоман йўқотади. Шунингдек 1946 йилги кучли Чотқол zilзиласи натижасида бино ярим вайрона ҳолга келиб қолган эди.

Шаҳар ижроқўмининг 1981 йил, 24 ноябрь қарори билан Ўзбекистон тарих ва маданият ёдгорликларини сақлаш жамияти Тошкент шаҳар бўлимига (ҳозирги Халқаро "Олтин Мерос" хайрия жамғармасининг Тошкент шаҳар бўлими) таъмирлаб олиш ва мақсад йўлида фойдаланиш шарти билан бера-

ди. Таъмирлаш ишлари 7 йил давом этади, ниҳоят 1987 йил 30- августда таъмирланган бинонинг тантанали очилиши бўлиб ўтади. Мадраса 70 йил давомида илм ўчоғи бўлиб хизмат қилди, эллик йил давомида Самаралик 70 оилага бошпана бўлди, мана қарийб 20 йилдирки, ўзининг учинчи умрида миллий қадриятларимизни тиклашда хизмат қилиб келмоқда.

Бу ерда Халқаро "Олтин Мерос" хайрия жамғармаси Тошкент шаҳар бўлимининг саъйи ҳаракати ва маблағи ҳисобига таъмирий ишлар ниҳоясига етказилди. Энди қадимий илм ва маърифат маскани халқимизнинг амалий санъатини тиклаш ва ривожлантириш йўлида мактаб вазифасини ўтаётган гўзаллик масканига айланди.

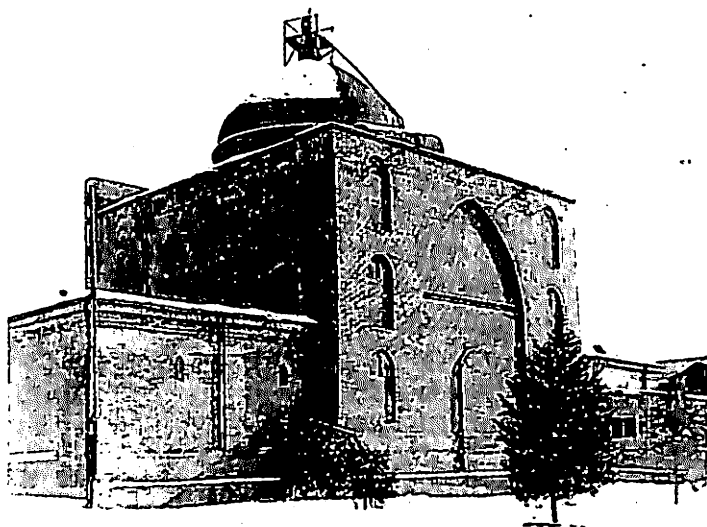
Занги ота. Сузук ота, Чақар, Чуқур кўприк, Заҳариқ каби маҳаллалар билан чегарадош бўлган. Маҳаллада 16-аср археология ёдгорлиги бўлмиш Хўжа Нуриддин мақбараси сақланган. Қадимий маҳалла кўп асрлардан бери шундай ном билан аталиб келинган. Зангиотанинг туғилган йили номаълум, вафоти эса 1258 йил. Ўрта Осиёлик авлиё ёки "подачилар пири". Айрим маълумотларга кўра Зангиота Тошкентда туғилган ва яшаган. У Аҳмад Ясавийнинг устози. Арслонбоб эшоннинг авлоди (авараси)дир. У қора танли бўлганлиги учун Занги (Занжи) дейишган. Тасаввуфни тарғиб қилган. Қабри Зангиота қишлоғида жойлашган. Вафотидан сўнг қишлоқ унинг номи билан атала бошланган. Занги ота ва унинг хотини Анбарбибининг мазорлари жуда катта зиёратгоҳга айланган. Аммо, Абдуқаҳҳор Иброҳимов: "...бу Занги ота ҳозирги пайтда Тошкент вилоятидаги туманлардан бирига номи қўйилган Занги ота - Ойхўжа ибн Тоҳжўжадан бошқа бир тарихий шахс бўлиб, унинг мазори Чилонзор туманидаги Чўпон ота (Зангиота) қабристонидадир", – деб ёзади.

Қадимда Тошкентнинг тўртта даҳаси ҳам улуғ рухонийлар - валийларнинг номлари билан аталган. Шу жумладан Бешёғоч даҳаси ҳам шу маҳаллада яшаб ўтган тарихий шахс Занги ота номи билан аталган. Аммо бугунги кунда фақат Шайхонтоҳур даҳаси XIV асрдан бери ўзгармаган.

Чорсу маҳалласи. Бешёғоч даҳасининг қадимий маҳаллаларидан бири. Маҳалла сифатида XI асрда вужудга келган. Тиканлимозор, Чуқурқишлоқ маҳаллалари билан қўшни бўлган. Унга шаҳарнинг ҳамма дарвозаларидан йўллар келиб туташган. Кейинчалик XVI асрда Кўкалдош мадрасаси қурилган. (1959 йилдан Охунбобоев майдони). Ҳозир Чорсу майдони. Самарқанд дарвоза, Бешёғоч кўча, Бириний ҳамда А.Навоий шоҳкўчалари оралиғида.

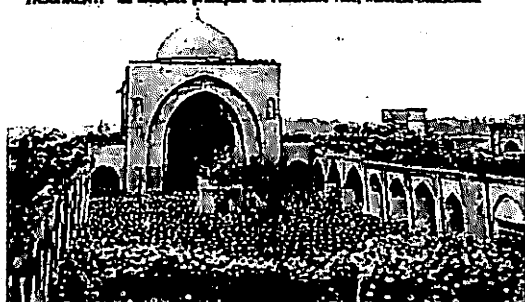
Қадимшунос Суюн Қораев маълумотиغا кўра Чорсу қадимий сўз бўлиб, зардуштийларнинг муқаддас китоби "Авесто"да Човурсуқ (тўрт томонлама) шаклида учрайди ва бозор маъносини англатади. Кейинчалик бу сўз "Чохарсу" ва ниҳоят "Чорсу" шаклига айланган. Форс тилидаги манбаъларда "чаҳорбозор" - "чорбозор" деган сўз ҳам учрайди. Яъни "суқ" сўзи араб тилида бозор маъносини англатади. Ўрта аср Шарқ шаҳарларида икки йирик кўча кесишган жой "Чорсу" дейилган. Одатда бундай жойларда савдо расталари, хунарамандларнинг дўконлари бўлган.

Маҳаллада Тошкент булоқларидан энг машҳури Уккоша булоғи, Тошкент ҳаммомларидан энг йириги ва шифобахшлиги билан ажралиб турадиган Бадалмат ҳаммоми бўлган. (ҳозир бу ерлар "Чорсу" меҳмонхонаси, "ЖАР" спорт комплекси). Уккоша булоғининг суви шифобахш ҳисобланганлиги учун бу ерга махсус шийпон қурилган ва сув олиб ичиш учун заранг косалар қўйилган. Ёзнинг иссиқ кунларида мешкопчилар бу булоқ сувидан олиб Чорсу бозорида сотиб юришган.

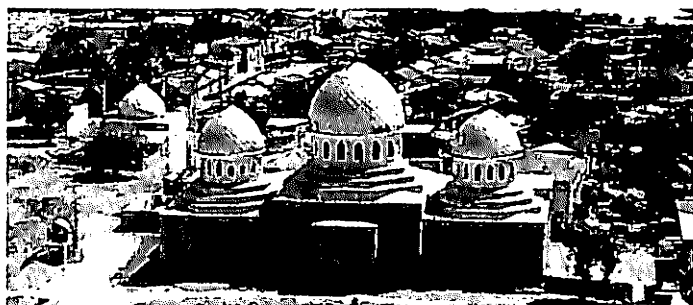

Собиқ Хўжа Аҳрор Валий жомеъ масжиди. (1970 й)

ТАШКЕНТ. Гранд. Мечеть на отв. пер. Мадраса Мадраса.
TASHKENT. La Mosquée principale de Tachkent ville, Madrasa-Madrasam.

Собиқ Хўжа Аҳрор Валий
жомеъ масжиди. Ички
кўриниши (1903 й)

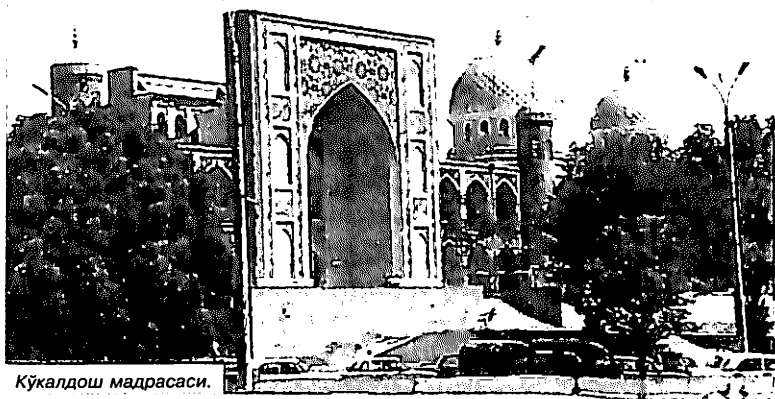
Қайта қурилган. Хўжа Аҳрор Валий жомеъ масжиди (2001 й).

1451 йилда Хўжа Аҳрор томонидан **Жомеъ масжиди** қурилган. Унда жума ва ҳайит намозлар, хутбалар ўқилган, диний маърузалар тингланган. Мустақиллик йилларида нураб қолган бу масжид биноси бузилиб, ўрнига замонавий янги масжид биноси қад кўтарди.

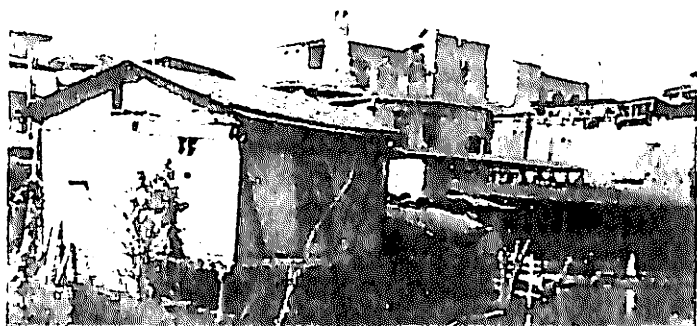
1454 йилда яна Хўжа Аҳрор томонидан Жомеъ масжидининг рўпарасида **мадраса биноси** қурдирилган. 1460 йилларда Алишер Навоийнинг устози Абдурахмон Жомий Тошкентга келганида бир ой шу мадраса ҳужраларидан бирида яшаган, Уккоша булоғидан сув ичган. Шундан бошлаб мадраса ва булоқ суви муқаддас ҳисобланган. 1954 йилда қурилганига роса 500 йил тўлганида мадраса биноси буздириб юборилган. Фиштлири Жомеъ масжидининг таъмирий ишларига ишлатилган. XVI-асрда Жомеъ масжиди ва Хўжа Аҳрор мадрасаси билан ўзига хос бир меъморий ансамблни ташкил қилувчи Кўкалдош мадрасаси қурилган.

Кўкалдош мадрасаси. Кўкалдош эмишган оғани демақдир. Кўкалдошлик мансаб ҳам. Бу мансаб эгасига давлатнинг дўсти-душманлари ҳақида маълумот бериш, жосуслар иши юзасидан раҳбарлик қилиш вазифаси юклатилган. Улар хон ва подшо хонадонига яқин турганлар.

Заҳматкаш халқ усталари яратган, ўзида асрлар тарихини мужассам этган қадимий ёдгорликлардан бири - шаҳримизнинг Навоий кўчасида жойлашган Кўкалдош мадрасасидир. Мадраса Дарвешхон ҳукмронлик қилган XVI асрда қад кўтарган бўлиб, Бухоро хонининг ноиб Кулбобо Кўкалдош қурилиш ишларига раҳбарлик қилган ва ўз номини абадийлаштирган. (Тошкент Бухоро хонлигига 1532 йилда қўшиб олинган). Мадраса унча катта бўлмасдан, муллавачалар учун қурилган айлана ҳужралар ва ҳовлилардан иборат эди. У сиркор парчинлар ва

Кўалдош мадрасаси.

Кўалдош мадрасасининг Чуқурқишлоқ маҳалласидан кўриниши (1901й).

Кўалдош мадрасасининг Бешёғоч кўчасидан кўриниши (1901й).

ранг-баранг нақшлар билан безатилиши жиҳатидан ўша даврдаги Самарқанд ва Бухородаги гўзал мадрасалардан қолишмаган. Бироқ даврлар ўтиши, кучли зилзилалар натижасида мадрасанинг қиёфаси бутунлай ўзгариб кетган.

XVIII асрнинг бошларидаги ўзаро феодал урушлар натижасида мадраса жуда ташландиқ ҳолга келди. Бу вақтда ундан карвонсарой сифатида фойдаланилган. 1830-31 йилларда Кўкалдош мадрасасининг иккинчи қавати ҳам бузилади. Унинг бутун гишталари эса бу вақтда янги қурилган Бекларбеги мадрасасига ишлатилган. Иккинчи қаватдан чиққан гишталарнинг айрим қисми шу мадрасанинг баъзи бир қисмларини таъмирлашда ҳам ишлатилган. Уни тузатишда қатнашган усталар дарвоза устига ўрнатилган сиркор парчинларга қуйидагиларни ёзганлар: "Ушбу ажойиб бинони 1246 хижрий йилида Азим Вали ўғли уста Аваз Муҳаммад тузатди". "Бу бино сарой бош қўмондони Жаҳонгирбек ўғли Шодмонбек раҳбарлигида ишланди... Кошин ишларини уста Олимжон бажарди".

Ёдгорлик 1868 йилги зилзилада қаттиқ зарарланди. Бу вақтда унинг асосий пештоқи қулаб тушди. 1902-03 йилларда шаҳар аҳолисидан йиғилган маблағ ҳисобига бинонинг юқори қисмлари қайта тикланди. Бироқ асосий пештоқ ва пештоқнинг ўзи тузатилмай қолди. Унинг ён томонлари гумбаз асосигача ва деворнинг кунгирадор қисмигача янги гишт билан текис ишлаб чиқилди. Пештоқнинг ёнида ярим доира шаклида чиройли равоқлар пайдо бўлди.

1946 йилда рўй берган кучли Чотқол зилзиласи натижасида бино қаттиқ шикастланиб, бош фасад пештоқи қулаб тушган. 1950 йилнинг бошларида мазкур ёдгорликни қайта тиклаш ишлари олиб борилди. Мадрасани тўлиқ таъмирлаш ишлари мустақиллик йилларида ниҳоясига етказилди.

Қозиробод ҳозир Чилонзор туманидаги маҳалла. Шаҳар қозикалони Боқихон қози ёрдамида қўшимча кичик дарвоза (Янги маҳалла) очилганидан хурсанд бўлган халқ, мавзеларига борадиган йўлни ободонлаштириш мақсадида катта ҳашар уюштиради. Халқнинг бу ташаббусидан илҳомланган қози халқни ҳамма тарафлама қўллаб туради. Чойхона, савдо ва турли ҳунармандчилик дўконлари қурилади. Абулқосим авлодларининг гапларига қараганда, бу кўча ва мавзенинг Қозиробод номини олиши шундан.

Дўмбирабод ҳозир Чилонзор туманидаги маҳалла. (бу жой қадимда даҳанинг мавзеларидан бири бўлган). Айрим маҳалла оқсоқолларининг гапига қараганда, дастлаб мавзе гузарида Мирсоат номли қассоб дўкон очиб иш бошлаган. Ҳар мол сўйганида унинг ақли заиф ўғли дўмбира чалиб турган. Дўмбира овозини эшитган одамлар гўшт олиш тараддудида гузарга отланишган. Шунингдек Мирсоат ниҳоятда семиз бўлган. Мавзенинг у ёки бу сабабга кўра Дўмбирабод номини олиши шундан.

Чилонзор мавзеси Бешёғоч даҳасининг мавзеларидан бири. Чилонзор туманидаги Чилонзор қабристонининг тарихий номи "Жилон ота қабристони" деб юритилган. Қабристонда XIII асрга оид Жилон ота мақбараси бор.

Ривоятларга кўра Жилон ота табобатдан яхши хабардор инсон бўлиб, шифобахш ўсимликлар, жумладан чилонжийда (бу ўсимлик меваси қон босими касаллигига даво ҳисобланади) дарахтлари билан билан бурканган боғ барпо қилган.

Халқимизда чилонжийда гоҳо "Жилонжийда" талаффузида ҳам учраб туради. Мавзенинг Чилонзор деб аталиши шундан деган фикрлар ҳам бор.

Чилонзор оқтепаси IV-XI асрлар археология ёд-

горлиги. Тошкентнинг жанубий-ғарбий қисмида, Бўзсув канали бўйида жойлашган. Ёдгорликнинг баландлиги 15 метрлик тепалик бўлиб, атрофида қадимий қишлоқ харобалари жойлашган (1940 йил А.И.Тереножкин қайдномаси). Қазилмалар натижасига кўра ундаги иморат хом ғишт ва пахсадан солинган қаср бўлганлиги, ҳамда оташпарастларнинг истехкомли ибодатхонаси эканлиги аниқланган. Мавжуд манбалар Чочда аждодлар руҳига сифиниш кенг тарқалганлигидан ва ибодатхона шу мақсад учун мўлжалланганлигидан далолат беради.

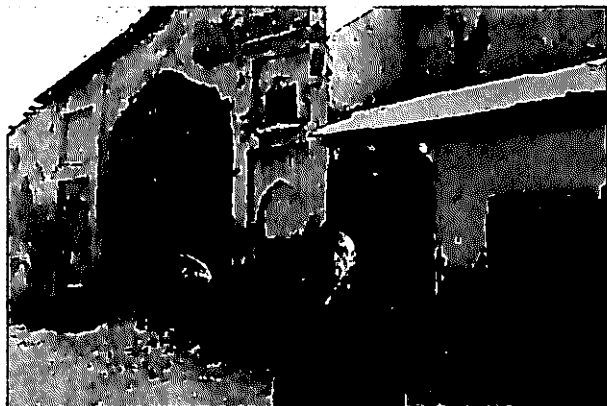
Бу жой VII-VIII асрларда Чоч вилояти маркази (Мингўрик деб аталмиш археология ёдгорлиги) нинг атрофида жойлашган истехкомларидан бири бўлиб, гавжум бўлган йирик зиёратгоҳлардан бири ҳисобланган. Араб халифалиги истилосидан сўнг бу ер бир қанча вақт зардуштийлик удумлари бўйича дафн этиш жойи бўлиб хизмат қилган, сўнгра харобага айланган. Бу ерда кичик қишлоқ шаклланган даврда (X-XI асрлар) харобалар атрофида ҳаёт тикланган.

Чўпон ота комплекси (Чилонзор массиви 13-квартал). Даҳанинг Чўпон ота мавзесидаги архитектура ёдгорлиги (масжид, мақбара, хужралари бўлган мемориал комплекс. XVIII аср). Маҳаллий ривоятларга кўра, қўйчивон чўпонлар ҳомийси Чўпон ота шахсига атаб, Улуғбек томонидан қурдирилган. Чўпон ота шу ерларни обод қилган ва Қатортолдан ариқ қазиб, сув келтирган. Чўпон ота сўзи аслида "чўпонлар пири ёки сардори" деган маънони англатади. Мавзенинг Чўпон ота номи шундан келиб чиққан.

Сергели мавзеси йўлдош шаҳарча сифатида Тошкент ҳудудига қўшилган. Ҳозирда Тошкентнинг йирик саноат туманларидан бири. 1966 йилда бошланган туманнинг асосий ўқини умумшаҳар марка-

Чўпонота комплекси.

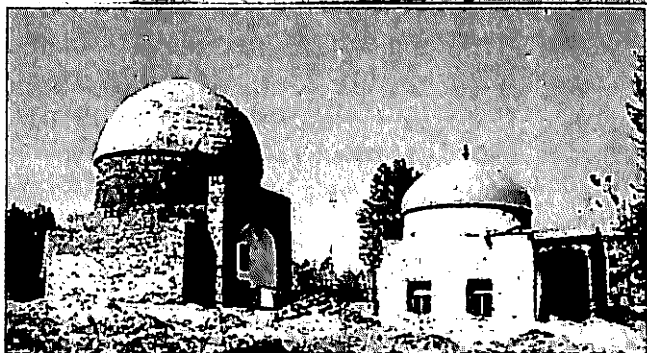
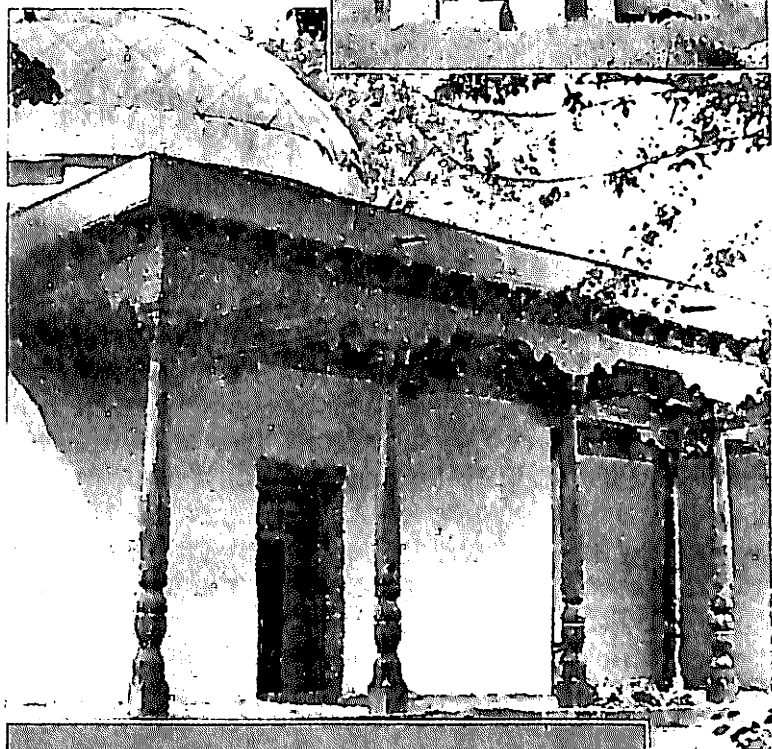
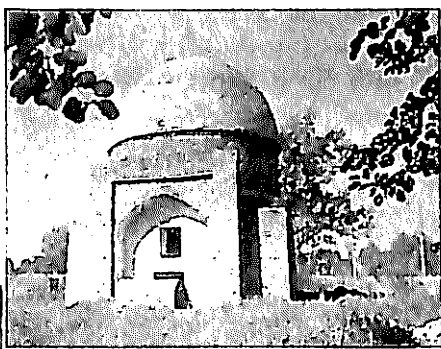
Чўпонота
масжиди (1980й).

зи билан боғловчи Сергели шоҳқўчаси ташкил этади. Туманнинг асосий қисми илгари Бешёғоч даҳасининг Нўғайтоштепа (Шоштепа) мавзеси бўлган. Топонимик манбаларга кўра қозоқ элатининг таркибида учта қабила гуруҳлари бўлган. Жумладан Сергели қабиласи катта жуз уруғи таркибида бўлган. Шаҳримиз туманларидан бири Сергели деб номланиши Тошкент худудида қозоқ элатининг сергели қабиласи яшаганлигидан далолат беради.

Хайробод эшон комплекси - (Қатортол кўчаси). XVIII-XIX асрлар архитектура ёдгорлиги. Маҳаллий қарияларнинг ҳикоясига кўра, мақбара ва масжид Хайробод эшон томонидан қурдирилган. Қорахўжа исмли уста раҳбарлигида қурилиш ишлари олиб борилган. Унинг қурилишига оид ҳеч қандай тарихий ёки бадиий маълумотлар йўқ. Фақат вақф ҳужжатларида келтирилишича 1626 (1045 ҳижрий) йилда бу ердан фойдаланиш учун марҳум Абдулқайюм Хайробод эшон ўз ўғлига тавсия қилганлиги ҳақида қисқача маълумот қолдирган. Ривоятларга кўра 300 йил илгари бу ерлар дашт бўлган. Қрим татари бўлган Хайрободга тушида оқ туяга ўтириб, туя йўл юриб, қаерга чўкса, шу ерда кўним топиши айтилган. Ҳикоя қилишларича, эрталаб уйғонса, эшиги тагида оқ туя турармиш, ул зот туяга ўлтириб, узоқ юрган ва туя ҳозирги масжид, мақбара турган тепаликка келиб чўккан. Ниҳоят Хайробод эшон, бу ерларни обод қилиб, кўрғон қурдирган. Бу жойнинг "Нўғойкўрғон" деб ҳам аталиши шундан.

Нўғойкўрғон мавзеси - шаҳримизнинг Сергели туманидаги маҳалла. Бешёғоч даҳасининг Нўғой Тоштепа номли мавзеси ҳисобланган. XIX асрнинг 20- йилларида чор ҳукуматининг узоқ муддатли ҳарбий хизматидан қочган татар йигитлари Тошкент хони Азизбекдан унинг тилмочи Қарамишев

Хайробод эшон комплекси.

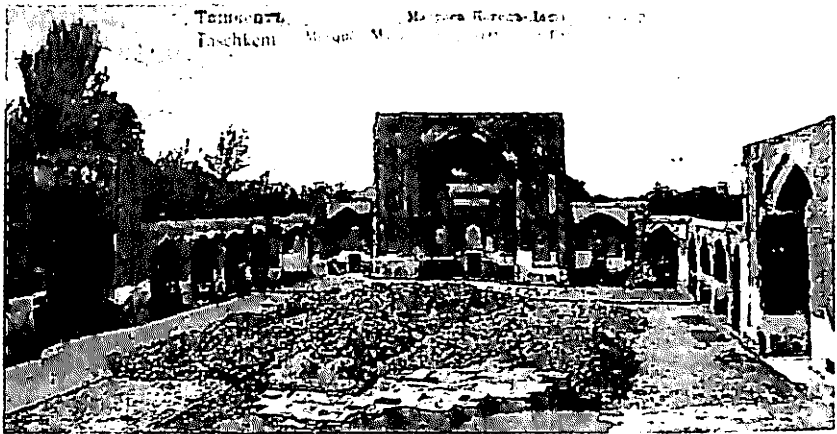

орқали паноҳ излаб, ер сўрайдилар. Хон уларга Салор ариғининг чап томонидаги Қўғайиттепа худудини инъом қилади. Хоннинг бу илтифотидан хурсанд бўлган йигитлар татар Мулла Вали бошчилигида ҳозирги Нўғойқўрғон маҳалласини барпо қиладилар. Маҳалла татарларининг гапига қараганда улар картошка, помидор каби сабзавотларни биринчи бўлиб Тошкент бозорларига олиб чиқишган.

Ракат мавзеси - ҳозирги Яккасарой туманидаги маҳалла. (Бешёғоч даҳасининг мавзеси бўлган). Шаҳардан жанубга томон кетган катта карвон йўли Роҳикат, яъни кат йўли ёки "шаҳарга олиб борадиган йўл" номи билан машҳур бўлган. Бу йўл ёқасидаги мавзе (кейинчалик маҳалла) ҳозирги вақтда Ракат талаффузида юритилмоқда.

Шоштепа археологик ёдгорлиги. Мавжуд маълумотларга кўра, ҳозирги Тошкент худудида илк ўтроқ ҳаётнинг бошланиши милоддан аввалги биринчи минг йиллик ўрталарига тўғри келади. Бундан икки ярим минг йил бурун, республикамиз худудида сақларнинг бир қисми ёки турклар ҳаёт кечирган. Бу қабилаларнинг бир қисми ўтроқ ҳаёт кечириб, қатор манзилгоҳларга асос солди. Шоштепа номи билан машҳур бўлган манзилгоҳ харобалари Тошкентнинг шимолий-ғарбий чеккасида (Сергели туманидаги Шоштепа кўчаси) Жўнариқ ёқасида сақланиб қолган.

Шоштепанинг атрофларида ҳам манзилгоҳлар бўлган. Шоштепаликлар ибтидоий суғориш усулида деҳқончилик қилишган, чорвачилик билан шуғулланишган. Бронза ва темирдан меҳнат, ов қуроллари ясашган. Шунингдек кулолчилик, тўқимачилик, тоштарошлик ва бошқа ҳунармандчилик ишлари билан шуғулланишган. Албатта бу жараён шаҳарлашишнинг бошланиши ва ривожланиши эди, десак ҳам бўлади. Бу даврларда Шош воҳаси-

Кўқалдош мадрасасининг ички кўрияши (1901й).

Шоштепа археологик ёдгорлиги.

Шоштепа топилмалари.

Шоштепа қазилма ишлари.

да Юни деб аталган шаҳар маданияти юзага кела-бошлади. Юни ўлкаси Олойдан Фарғонагача бўлган ерларни бирлаштирган.

Археологик кузатувларнинг гувоҳлик беришича, Шоштепанинг қурилиш услублари Тошкент шаҳри бўлажак ҳудудидаги шаҳарсозликнинг дастлабки кўникмалари бу ерга эрампиздан олдинги 3-2 асрларда келтирилган.

Шоштепада олиб борилган қазилма ишлари жараёнида топилган хорижий ишлаб чиқаришга оид буюмлар Шоштепа антик аҳолисининг Буюк Ипак Йўли мамлакатлари бўйлаб савдо-иқтисодий ва маданий алоқада бўлганликларидан гувоҳлик беради. Буюмлар орасида фил суягидан ишланган ёзув чўпи ва Парфия ҳукмдорининг бош тасвири туширилган ритон-диний маросимларда ишлатиладиган шох қопламасининг парчаси каби топилмалар учради. Ёдгорликда дастлаб археология ҳаваскорлари, сўнг Н.П. Остроумов 1896 йил, Г.В. Григорьев 1934 йил, Н.И. Крашенинникова 1956 йил ва Г. Дабоев 1970 йил кузатув ва текширув ишлари олиб боришган.

Текширув ва қазилма ишлари 1978 йилдан Тошкент археология экспедицияси ходимлари М.И. Филанович ва В.И. Спришевскийлар томонидан амалга оширила бошланган.

Текширув натижаларидан маълум бўлишича, Шоштепа Тошкент ҳудудида шаҳар маданиятига асос солган энг қадимги турар-жой, янги эрадан аввалги II-I асрларда мана шу қишлоқ асосида шаҳар типидagi биринчи аҳоли пункти вужудга келиб, ривожлана бошлаган.

Эрампизнинг бошларида Тошкент воҳаси Салор, Қорасув тармоқларидан суғорилиб, ўзлаштирилди ва уларнинг соҳилларида янгидан-янги, мустақкам мудофаа деворлари билан ўралган аркли шаҳар нуқсидаги маскан қад кўтара бошлади.

III-VI асрларда Шошдаги ҳаётнинг иккинчи йирик

жонланиш даври бўлиб, VII-VIII аср бошларида араблар истилоси арафасида анча юксалган: араблар истилоси натижасида шаҳар вайрон бўлган. XI-XII асрларда ундаги ҳаёт бироз тикланган. XVI асрдан шаҳар ташландиқ ҳолга келган. Бу ёдгорликни ўрганиш Тошкент ҳудудидаги шаҳар маданияти тарихини ўрганиш имкониятини берди.

Тошкентнинг икки минг йиллиги арафасида бу ерда бир мунча ишлар қилингандек бўлди (асфальт йўли, мудофаа тахтаси ва чироқлар ўрнатилди), аммо ўша кезлари қаровсизлик оқибатида қилинган ишлардан ном-нишон қолмади.

Республикамиз мустақиллиги йилларида ёдгорлик атрофи ободонлаштирилди, темир панжаралар билан ўраб олинди.

Даҳа маҳаллари рўйхати

Андижон	Эшонмаҳалла
Арпапоя	Қози Низомиддин
Бадалбой (Бадирбой)	Калавабозор
Бойкўча	Камолон
Болтабой	Қандбозор (Қандолатбозор, Қандолатфуруш)
Баландкўприк	Каппонбозор
Баландмасжид	Қоратош
Бордонбозор	Қассоблик
Бўйрабозор	Каттамаҳалла
Қозигузар	Қувурарик
Ганчхона	Қуғурмоч
Гурунчбозор	Кўкмасжид
Ғўзабозор	Лайлакхона
Гулбозор	Майизбозор
Дархон	Маҳқама
Жоме масжид	Мошбозор
Заебак	Мирзағозиота
Зангиота	Мирлар (Миллар)
Зиёрат	Мурод (Эшонмаҳалла)
Эски Намозгоҳ	Мўрканкўча (Чақар)
Эски ўрда	Нонвойгузар
Этикбозор (Чорсу)	Нонгоргузар
Эшонгузар	

Носвойбозор
Пахтабозор
Поякилик
Сарпароз
Саричопон (Саричўпон)
Сирликмасжид
Сузикота
Сабзибозор
Тамакибозор
Темирчи (Темирчилик)
Тепа
Тешабой
Тиканликмозор
Ўзбак (ўзбек)
Ўқчидарвоза

Унбозор
Ўроқчилик
Хабсота
Хонақо (Хонақои Бузрук)
Хўжамаҳалла
Фишткўприк
Чақар (Чақар Мўрканкўча)
Чорсу
Чиннибозор
Чукуркўприк
Чўпонота
Ялангқар
Янги қаландархона
Янгимаҳалла
Янгихонақоҳ

Мавзелари

Асилбобо (Асилбоб)
Аскиягузар
Бўржар
Дўмбирабод
Зах
Зангиота
Қозиравот
Қонкус
Қатортол
Корхона
Кўшкўрғон
Кўғайиттепа
Кулолтурпоқ
Қутиргансой
Қушбеги
Моховзор (Моховгузар)
Новза
Нўғайтоштепа (Чоштепа)
Полвонариқ

Ракат
Сарикўл
Саричопон
Тахтакўприк
Терсарик
Тешикликтепа
Тўқай
Ўрикзор
Хирмонсўхта
Чала
Чангалариқ
Чопончиқти
Чарх
Чилонзор
Чўпонота
Шаимкўприк
Шўрхона
Ёпуғликмозор (Ёпиқмозор)

КЎКЧА ДАҲАСИ

Тарихий манбаларда Шайх Зайниддин даҳаси деб ҳам юритилади. Тадқиқотчилар фикрича Кўкча номи Коҳча, яъни қалъача сўзидан келиб чиққан. Бу атама VI-XI аср археология ёдгорлиги Кўкча ёдгорлиги Кўкча оқтепасига нисбатан айtilган. Бу оқтепада ҳаёт X-XI асрларгача давом этган. Оқтепа ўтган асрнинг 80-йилларида текислаб ташланган. Даҳада уч дарвоза (Сағбон, Чигатой ва Кайкобус ариғи бўйидаги Кўкча), 57 маҳалла, 47 мавзе, 60 масжид ва икки мадраса бўлган. Даҳанинг чорбоғлари Назарбек, Кўксарой ва Келес дарёси бўйларидаги жойларда бўлган. Даҳанинг эътиборли жойларидан бири Кўкча дарвозасидан ташқаридаги Орифон (билимлилар) қишлоғидаги мозоргоҳ ҳудудида 1214 йилда қурилган Шайх Зайниддинбобо мақбараси ҳисобланган.

Шайх Зайниддин бобо 1164 йилда Бағдод шаҳрида таваллуд топган. Унинг отаси шайх Шаҳобиддин Абу Ҳавс Умар ас-Сухравардийдир. Шайх Шаҳобиддин Бағдод сўфийларининг раҳнамоси, шайхлар шайхи деган ном олган бўлиб, тасаввуф мактабига ва "Сухравардия" тасаввуф тариқатига асос солган зотдир. Ул зотнинг ёзган асарлари жумладан "Авориф ул-маориф" номли асари ўнлаб хорижий тилларга таржима қилинган. Ривоятларга кўра шайх Зайниддин бобо отаси шайх Шаҳобиддиннинг кўрсатмасига кўра Бағдоддан Тошкентга келиб, Кўкча мавзесидаги қабристон "чиллахона" сида яшай бошлайди. Тошкент аҳлига тасаввуф илмидан ваъзлар ўқиб маънавият ва маърифатдан

сабоқ берарди. Вақтлар ўтиши билан шайх Зайниддин бобо зурриётидан тарқалган авлод бутун бир янги қишлоқни ташкил этади. У қишлоқ Қуйи Орифон деб атала бошланади.

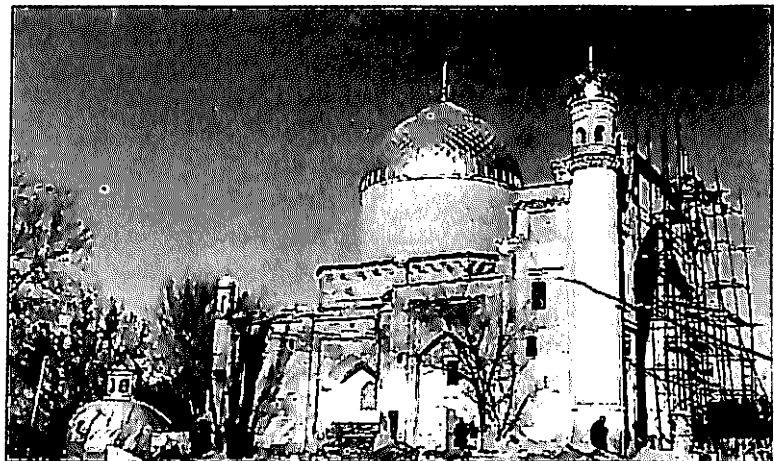
Шайх Зайниддин бобо 1259 йил 95 ёшида вафот этади. Ул зотнинг жасадлари қабристон чиллахонаси ёнига дафн этилади.

XIV аср охирида Амир Темурнинг фармони билан шайх Зайниддин бобо сағанаси устига ўз даврида қурилган "чортоқ" ўрнига ҳозирги салобатли ва муҳташам мақбара барпо этилади. Мақбара ичидаги "чиллахона" айрим қадимшуносларнинг фикрича ўз даврида расадхона вазифасини ўтаган. Ривоятларга кўра "чиллахона" даги ер ости йўли орқали шайх Зайниддин бобо Имом Абубақр Муҳаммад Қаффол Шоший мақбарасига зиёратга бориб келар эканлар.

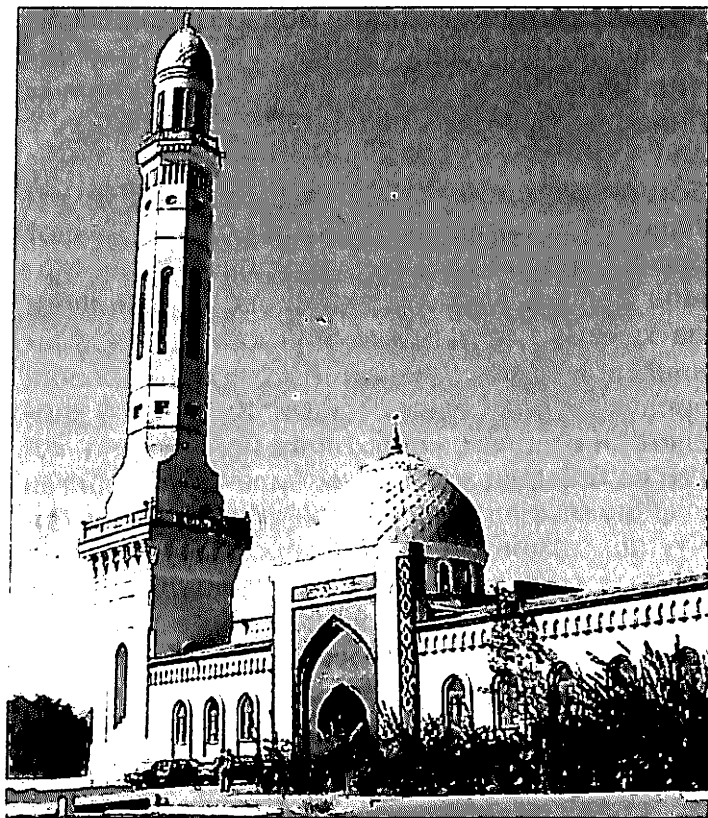
Айрим маҳалла ва мавзелар тўғрисида

Чигатой маҳалласи (Кўшчи). Амир Темур даврида шаҳар дарвозаларини кўриқлаш шу атрофда яшайдиган қабилалар масъуллигига топширилиб, таъмирлаб туриш ҳам улар зиммасига юклатилган. Жумладан, Чигатой дарвозасини кўриқлаш, шу дарвоза яқинида яшайдиган Чигатой улусига топширилган. Дарвоза, кўча, қабристон ва маҳалла номлари шундан.

Чигатой улуси Чингизхон томонидан иккинчи ўғли Чигатой ва унинг авлодларига мерос қилиб берилган вилоятларининг умумий (1224 йилдан) худуди, Мовароуннаҳр, Еттисув ва Қашқардан иборат бўлган. 1242 йилда Чигатой вафот этгач, Мунке билан Ботухон Чигатой улусини мулк сифатида тугатишга қарор қилганлар. XIII асрнинг 60-йилларида Чигатойнинг набираси Олғу чигатойлар ҳокимиятини тиклаган ва бу ҳокимият Темурийлар ҳукмронлиги давригача давом этган.

Шайх Зайниддинбобо мақбараси.

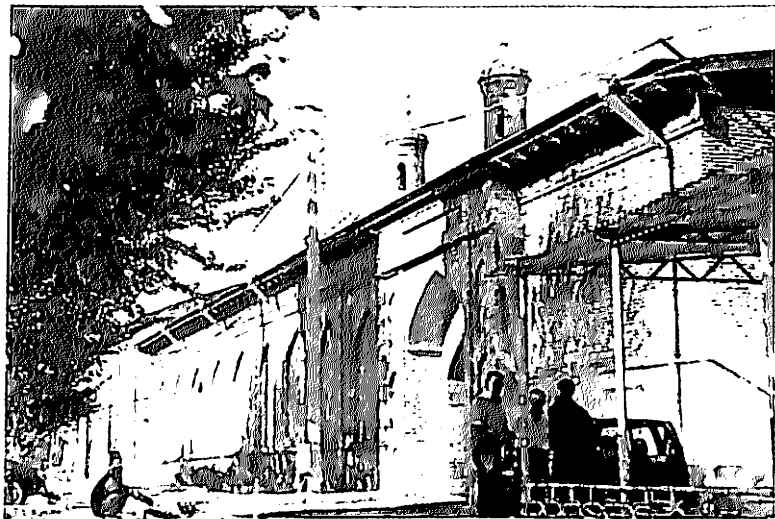
Кўкча жомий масжиди.

Чигатой ва Чингизхон сўзларидан ҳадиксираган шаҳар маъмурияти ўтган асрнинг 80-йилларида бу кўчани Фаробий номи билан ўзгартирдилар. Аслида Чингизхоннинг Чигатой исми ўғли XIII асрда яшаган, туркий Чигатой қабиласи ундан анча олдин мавжуд бўлган. Чигатой тили, Чигатой адабиёти атамалари ўша қabila номига мансуб.

"Ўзбекистон адабиёти ва санъати" газетасининг 2003 йил 21 февраль сонида Бегали Қосимов томонидан ёзилган Алишер Навоий ҳақидаги мақолада ёзилишига кўра XVII асрда Навоийнинг "Сабъайи сайёр" асаридаги "Баҳром ва Дилором" саргузашти грузин тилида "Барам Гуриани" (Катта Баҳромнома) яратилади. Шу муносабат билан асар муаллифи машҳур грузин шоири Нодар Цициашвили ёзади: "Навоий бу қисса ("Сабъайи Сайёр")ни *чигатой* тилида ёзган. Ким шоирликда бирор кишини у зот билан тенглаштира олади?"

Сағбон маҳалласи. Кўкча даҳасининг қадимий маҳаллаларидан бири. Эски Жўва, Кўшчи, Ачавот ва Чорсу бозорлари билан чегарадош бўлган. Маҳалланинг асосий кўчаси ва маҳалла зиммасидаги дарвоза ҳам Сағбон номи билан юритилган. Маҳалланинг асл номи Суқбон (Суқ-арабча бозор, бон-қоровул) бўлган. Чунки дашти Қипчоқдан ҳайдаб келинган отарлар, қорамол ва йилқиларни кўриқлаган ва бозорда жаллоблик билан шуғулланган кимсалар шу маҳаллада яшашган. Маҳалланинг бозорга туташ томонида карвонсаройлар, ҳаммом, Москва катта мануфактурасининг савдо дўконлари, Россия тўқимачилик фабрикасининг эгаси Савва Морозовга қарашли банк (Ҳозирги Ўзбекистон табиат музейи биноси) ва савдогар Шамси Асадулла ўғлига қарашли қонтораси (1911 йилда қурилган икки қаватли ҳозирги поликлиника биноси) бўлган.

1847 йилги Кўқон хонининг ноиби Азиз парвона-

Қайта қурилган Ҳофиз Кўхокий масжиди.

Маҳкама маҳалласидаги кўчалар кўриниши.

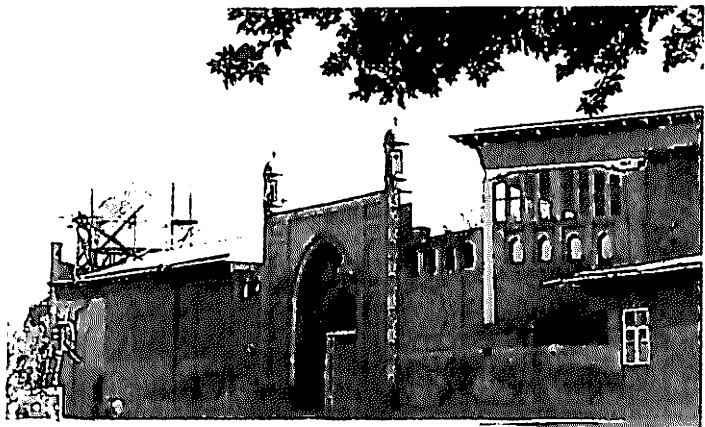
чи зулмига қарши кўтарилган қўзғолон шу маҳалладан бошланган. Шойи тўқиш устахонасининг эгаси Муҳаммад Юсуф ҳожи қўзғолонга раҳбарлик қилган. Абдулла Қодирийнинг ўғли Ҳабибулла Қодирий билан Абулқосим мадрасаси биносида бўлиб ўтган бир суҳбатда, у - «...отам ўзининг "Ўтган кунлар" романидаги Юсуфбек ҳожи мана шу Муҳаммад Юсуф ҳожи тимсолида яратилганлигини айтиб ўтган эди», - дея эслаган эди.

Сағбон атамасининг юқоридаги талқини шаҳар топонимик комиссиясининг 1970 йил 22 апрель йиғилишида маъқулланган. Аммо айрим қадимшунослар бу атамани ўзгача талқин қилганлар. Жумладан:

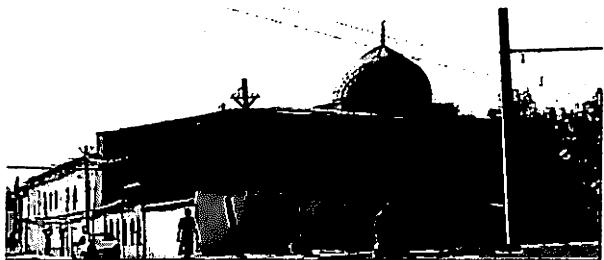
1. Ю.А.Соколов талқини. Сағбон аслида сакбон бўлиб, итбоқар демақдир (сак-ит, бон-боқувчи). Баъзилар ўтмишда Тошкентнинг шимолий чеккасида, яъни Ҳастимомда мол бозори бўлган, ана шу теваарак-атрофда чорва маҳсулотларини ишлайдиган бир қанча ҳунармандчилик (кўнчилик ва бошқалар) корхоналари вужудга келган. Шу билан бирга мол олиб сотадиган жаллобларга хизмат қиладиган итбоқарлар ҳам бўлган. Кўча номи ана шундан келиб чиққан дейдилар.

2. А.Р.Муҳаммаджанов талқини. Аслида бу ном қадимги оташпарастилик эътиқоди билан боғлиқдир. Оташпарастилар дунёда 4 нарсани: ер, олов, сув ва ҳавони муқаддас деб билганлар. Шунинг учун ҳам ўлган кишиларни ерга кўмишмаган. Чунки мурда чириб, ерни ифлос қилади деб ҳисоблаганлар. Шунинг учун улар ўликни қуш-қузғунлар еб кетсин деб, узокроқ жойга олиб бориб ташлаганлар, шаҳар ичида эса махсус жойларда ит боқиб, ўликни ана шу итларга едирганлар. Мурда суяқларини эса махсус сопол идиш "оссуарий" (остадон)га солиб кўмишган. Сағбон маҳалласида ана шу мақсадда ит боқишган.

Соколов ва Муҳаммаджановларнинг бу борадаги

Тухтабойвачча масжиди.

Шарофиддинбой масжид-мадрасаси.

Каллахона масжиди.

талқинлари билан қўшилиш қийин. Маълумки, эра-мизнинг 713 йилида Араб халифалиги босқини ту-файли, Мадинат аш-Шош вайрон бўлади. Йиллар давомида вайрон бўлган шаҳар қайта тиклана ол-майди. IX асрда Араб халифалиги томонидан янги шаҳарни тиклаш мақсадида 2 миллион дирҳам аж-ратилади. Натижада Бўзсув суғориш системаси асосида ҳозирги Эски Жўва ҳудудида Бинкат ва Тошкент номлари билан янги шаҳар вужудга кела-ди. Бу янги шаҳарга асосан ислом динини қабул қилган мусулмонлар кўчиб кела бошлайдилар. Сағ-бон маҳалласининг шаклланиши ҳам шу даврларга тўғри келади.

Тошкент ва ундан шимолроқдаги юртларда Имом даражасига ета олган бирдан-бир зот бу - Абу Бакр Муҳаммад Қаффол Шоший саналарди. Бу зот 976 йилда вафот этгач, Мозорхон маҳалласи-даги қабристонга дафн этилади. Мақбара қурилиб, бу ҳудуд Хастимом номи билан муқаддас зиёрат-гоҳга айланади. Ўтган асрнинг эллигинчи йиллари-да бу ерда кийим - кечак бозори бўлган, аммо молбозори бўлганлиги бирон-бир ҳужжатда учра-майди. Инсон суякларини оссуарийга солиб қўйиш одат бўлган даврларда бу жойлар бўз ерлар эди.

Ҳофиз Куйкий (Ҳофиз Кўхокий) - Кўкча даҳаси-нинг қадимий маҳаллаларидан. Шу маҳаллада XVI асрда яшаб ижод қилган буюк олим. Ўз даврида ал-ломаи Ҳофиз Тошкандий деган шарафли унвонга сазовор бўлган.

У Мирзо Улуғбекнинг шогирди Али қушчининг набираси. Олим араб ва бошқа шарқ мамлакатла-рига, шунингдек Бобурийлар ҳукмронлиги даврида Ҳиндистонга икки марта сафар қилган. 1528 йилда Заҳириддин Муҳаммад Бобур томонидан, 1569 йил-да Акбаршоҳ томонидан иззат-икром билан кутиб олинган. Унинг "Чингиз авлодлари тарихи", "Тари-хи Тошканд" номли асарлари ва бошқа таржима-

Чўпонота маҳалласи.

Самарқанд дарвоза маҳалласидаги
Абдулла Қодирий уй музейи.

лари олим номини абадийлаштирган. Кўхокий унинг тахаллуси. У ўзи яшаган маҳаллада мадраса қурдириб, тарих, ҳуқуқ ва бошқа дунёвий илмлардан талабаларга сабоқ берган. Мадраса ҳозир ҳам сақланган. Ёдгорликнинг меъморий ечими, ташқи кўриниши ва қурилиш материаллари унинг XVI асрда қурилганлигидан гувоҳлик беради. Маълумотларга қараганда, унинг қабри Қафқол Шоший мақбарасига кираверишда ўнг томонда. Айрим маълумотларга қараганда у Самарқанд яқинидаги Кўҳак деган жойдан (ҳозирги номи Чўпон ота) келган. Тахаллуси шундан бўлса керак, деган фикрлар бор.

Оқилон маҳалласи. Кўкча, Жарарик, Дарвози маҳаллалари, ҳамда Бўзсув канали билан чегарадош бўлган. VIII асрнинг бошларида Шошни фатҳ қилишда қатнашган Қутайба ибн Абу Муслим сафдошларининг бир қисми, яъни оқил кишилар ҳозирги Оқилон деб аталувчи жойни ўзларига маскан қилиб оладилар. Маҳалланинг Оқилон, яъни оқиллар юрти деб аталишининг боиси шундан деган ривоятлар бор.

XII асрда сухравардия тариқатининг асосчиси Шайх Шаҳобиддин Сухравардийнинг тўнғич ўғиллари Шайх Зайниддин Оқилон мавзесининг шимоли-ғарбий қисмига келиб маскан тутадилар. Мавзенинг бу бўлаги кейинчалик ушбу кароматгўй улуф зотнинг турар жойларига нисбат берилиб, қуйи Орифон, яъни орифлар юрти - тўлиқ диний билимларни эгаллаган кишилар яшайдиган жой номи билан машҳур бўлган. (Оқилон шаҳарнинг эски деворидан ташқарида жойлашган, бироқ аҳолининг бир қисми у ерда муқим яшади, шунинг учун у рўйхатларда ҳам маҳалла, ҳам мавзегга киритилган).

Лангар маҳалласи. Кўкча даҳасининг қадимий маҳаллаларидан. Йўловчилар қўниб ўтадиган жой.

Пиру муршидлар кўмилган жой маъносида. Яна бу сўз классик адабиётларда, қабр, ибодатхона маъносида ҳам учрайди. Яна лангар чўп, кема лангари (якорь) каби омоним сўзлар ҳам бор.

Сақичмон маҳалласи. Сақичмон ёки Чақичмон маҳалласининг номи Абубакр Қафқол-Шоший мақбараси яқинига кўмилган табаррук зот – шайх Азизи Сақичмон номи билан боғлиқдир деган фикрлар бор.

Аллон маҳалласи - ҳозирги С.Раҳимов туманидаги маҳалла кўча. 1988 йилнинг ўрталарида Тошкент шаҳар топонимик комиссиясининг мажлисларидан бирида Аллон кўчаси оқсоқолларининг кўчаларини бесабаб "Сберкасса" қилиб ўзгартирилганлари ва ўз тарихий номини қайтаришларини сўраб ёзган шикоятлари кўриб чиқилди. Шу масала бўйича сўзга чиққан навоийшунос олим Ёқубжон Исоқов икки хил фикрни айтди:

Маҳмуд Қошғарийда Олон сўзи учрашини ва у шаҳар чеккаси деган маънони билдиришини:

Беруний асарларида II-VII асрларда мамлакатимиз ҳудудида Олон қабиласи яшаганлиги, кейинчалик улар Кавказ томонларга кўчиб кетганлиги ҳақида маълумот борлиги ва ҳозирги осетинлар ўша олон қабиласига мансуб деган фикрни билдирди. Мажлис қарори билан иккинчи фикр тасдиқланиб, кўчага ўз тарихий номи қайтарилди.

Қомусий маълумотларга қараганда, ҳақиқатан ҳам олонлар Шимолий Кавказнинг маҳаллий этногенезида ҳамда маданиятининг вужудга келишида муҳим роль ўйнаган. Осетин халқининг шаклланишида нафақат олонлар, шунингдек сарманлар ва скифлар ҳам иштирок этган. Аммо олонларнинг мамлакатимиз ҳудудидан кўчиб борганликлари ҳақидаги маълумот Берунийдан бошқа муаллифларда учрамади.

Муҳаммад Солиҳнинг "Тошкентнинг янги тарихи" номли асарида ҳам Олон қабила номилиги эслатиб ўтилган. Баъзи атамашунослар бу Оқилон сўзининг ўзгарган кўриниши бўлса керак деган фикрни билдирадilar. Ҳатто маҳалла ва мавзелар рўйхатида Оқилон (Олон) тарзида ёзилган.

Ачавот мавзеси қадимги туркий ёзма ёдгорликларида Ач этноними учрайди. Мавзе яланг жойда бўлганлиги учун Ачиқ-Очиқ шаклларида тилга олинганлиги ҳақида айрим ёзма манбаларда маълумотлар учрайди. (С.Қораев)

Шопайзикулоқ мавзеси. Шофайзи исмли киши каналдан кулоқ очиб сув чиқарган.

Қурвақавот мавзеси (тўғриси кўриқрабод). Қадимшунос А.Муҳаммаджонов фикрига кўра ўз замонасида кўриқрабод деб юритилган. Чунки бу жой даставвал кўриқ ерда қад кўтарган яккаю-ягона аҳоли яшайдиган жой бўлган. Даштдан келади-ган савдо карвонлари, мол ҳайдаб келувчи бозорчилар, дайди сайёҳлару дарвешлар кеч кириб, шаҳарга етиб боролмай қолса мана шу кўприқдаги рабодда бошпана топиб, тунаб қолганлар ва субҳидамда туриб шаҳарга кириб борганлар, - деб ёзади ўзининг "қадимги Тошкент" номли асарида.

Каллахона маҳалласи Сағбон, Чигатой, Сақишмон маҳаллалари билан чегарадош бўлиб, бир қисми. Эски жўва бозори билан туташ бўлган. Маҳалланинг номи ҳақида турли фикрлар юради. Баъзилар – гуноҳкорлар қатл этиладиган жой – дейишса, баъзилар – асрга тушган босқинчилар шу ерга келтирилиб, қатл этилганлар – номи шундан дейишади. Маҳалла зиёлийлари эса, аслида "Калонхона, сабаби маҳаллада юртни тебратган амалдорлар яшаган" – деб фахрланиб юришади. Аммо ёши бир

жойга бориб қолган қариялар: “Эсимизни таниб-мизки, янги ёпиқ бозор қурилганга қадар гўшт бозори шу ерда бўлган. Маҳалланинг ҳар икки хонадонидан бири қассоб бўлган. Бу ерда ҳар бир тор кўчаю-берк кўча гўшт бозори эди. Гўшт бозори дейилганда Каллахонани, Каллахон дейилганда Гўшт бозори тушунилган. Хоҳ кундузи, хоҳ кечаси тўғри келган эшикни тақиллатиб, гўштми, калла-почами олиб кетаверардик”, – дейишади.

Маҳалла зиёлийларини ранжитиб қўймасак, қарияларнинг гапи ҳақиқатга яқинроққа ўхшайди. Ҳар ҳолда даштдан ҳайдаб келинган пода Сағбон кўчаси оралаб келиб шу ерда саранжомланган.

Даҳа маҳаллаларининг рўйхати

Обиназир	Совунбозор
Айрилиш	Сакбон (Сакбони калон - Улуғ Сакбон)
Оқилон (ёки Оллон)	Сақишмон (Сақичмон)
Оқтепа	Сарихумдон
Бедабозор	Торкўча (ёки Толкўча)
Гузарбоши	Тепа
Дўмоқ (дўмбоқбоши)	Тўхлижаллоб
Ишқават	Ўзгант
Қозоқбозор	Ўрикзор
Қозикўча	Ходабозор
Каллахона	Ҳалимкул
Қорақийёқ	Хонақо (Хонақои Бузрук)
Қассоббозор	Хотинмасжид
Қатортерак	Ҳофиз Куйки (Ҳофиз Кўҳакий)
Кесақкўрган	Хўжақўча
Кетмонбозор	Хўжамалик
Қилбелбоғ	Хўжапарихон
Кўштут	Хиёбон
Кўкча	Чиғатойтепа
Кунжак	Чиғатойчақар
Кўнчилик(Эски Кўнчилик)	Чиғатой Янгишаҳар
Ковушфурушлик	Чақар
Лангар	Чархчи (Чархчилик)
Малҳарам	Чуқурқишлоқ
Маҳкама	Шаршинтепа
Мискарлик	Шайх Зайниддинбобо
Наматбозор	Янгишаҳар
Подахона	
Пичоқбозор (Пичоқчилик)	

Мавзелари

Оқлон (Оқилон, Аллон)
Оқтепа (Сағбон Оқтепа)
Ачавот (Аччиобод)
Бекобод (Беговат)
Бекларбеги
Бешқайрағоч
Белтепа (Белтепа Чигатой)
Жарарик
Жарқулоқ
Ингичкакўрик
Эрон
Эшонкўприк
Кампирдевол
Қорасув (Сағбон қорасув)
Кўктўнликота
Қулоқликтепа
Қулкўча
Қурвақавот (тўғриси:
 куруқравот)
Қирғизкўприк
Меҳтармалик
Нодиржон қулоғи

Нишабарик (Нишабқулоқ)
Сағбон Оқтепа
Сағбон қорасув
Тахтакўприк
Тошлиқтўпа (Чоштепа)
Туятортар
Узунтепа (Кампирдувон)
Учтепа
Хотинкўприк
Хиёбон
Чигатой Белтепа
Чигатой қорақамиш
Чигатой Нодирхонқулоғи
Чигатой Селкечар
Чилламосор (Чилмосор)
Чимбой
Чимирота
Шопайзиқулоқ
Шолиқулоқ (Шолиарик)
Юмалоқ
Янгикўнчилик

СЕБЗОР ДАҲАСИ

Себзор (форсча - олмазор деган маънони билдиради). Даҳа худудидан Кайкобус, Шаҳарариқ каби йирик ариқлар ўтганлиги сабабли, соя-салқин жойлар бўлган. XVI асрда бу ерларда шайбонийларнинг дала ҳовлилари жойлашган. Шайбонийлардан бўлган Суюнчўжахон томонидан бу ерларда сўлим боғ барпо қилиниб, у Кайкобус чорбоғи деб аталган.

Даҳада уч мадраса, 78 масжид, 79 маҳалла ва 65 мавзе бўлган. Тошкентнинг уч дарвозаси (Лабзак, Тахтапул ва Қорасарой) Себзор худудида бўлган. Тарихий манбаъларда Имом Қафқол аш-Шоший даҳаси деб ҳам юритилган. Даҳанинг энг эътиборли жойларидан бири Хастимом деб аталувчи Қафқол аш-Шоший мемориал комплекси ҳисобланади.

Қорасарой маҳалласи. Қорасарой кўчасида Муйин Халифабобо мақбараси (1845 йил архитектура ёдгўрлиги) жойлашган. Мақбара ичида икки сағана бўлиб, унга халифанинг ўзи ва ўғли Умархон дафн этилганлар. Ўзбеклар таркибига кирган қабилалар орасида Сарой қабиласининг катта уюшмаси бўлиб, у бир қанча қабил ва уруғларга бўлинган. Жумладан аз-сарой, қорабоғсарой ва қорасарой қабилар. Қорасарой номи шундан. Шаҳарнинг Қорасарой дарвозасини қўриқлаш қорасаройликларга топширилган. С.Раҳимов ва Дадабоев кўчалари оралиғидаги кўча ҳам шу ном билан аталади. Маҳалла каби кўча ҳам қадимий ҳисобланади.

Эски Жўва - Охунгузар, Жангоҳ, Пуштиҳаммом, Тинчоб маҳаллалари билан чегарадош бўлган, аҳолиси асосан савдо-сотиқ билан шуғулланган. Маҳалла худудида, карвонсарой, Бекларбеги мадрасаси, масжидлар, жумладан ўтган асрнинг ўртала-рида Шайхонтохурга кўчирилган Хотинмасжид, Жўва-вахона ва бошқа баққоллик дўконлари бўлган.

Ҳозирги Эски Жўва маҳалласи ўрнидаги Эски Жўва майдони (1956-91 йилларда Калинин майдо-ни бўлган) Қадимда маҳалланинг бундай номлани-ши, бу жойда Жўвахона (Ҳарбий аслаҳалар сақла-надиган жой, Жиба совут деган маънони билдира-ди) бўлганлигидан.

Тахтапул - Тешикқофқа, Тарновбоши, Кохота ма-ҳаллалари ва Чилтўғон мавзеси билан чегарадош бўлган, бир чеккаси шаҳар девори билан туташ-ган. Кайкобус ариғига ёғоч кўприк қурилиши муно-сабати билан маҳалла Тахтапул номини олган. Шунингдек Зарқайнар ва Дарвоза оралиғидаги кў-ча ҳам шу ном билан атала бошланган. 1960 йил-дан шу кўчада яшаган уруш қаҳрамони генерал-майор Собир Раҳимов номи билан атала бошлаган. Ҳозир кўча деярли қолмаган.

Тешикқофқа маҳалласи. Тешик қопқа қабриси-тони шаҳар мудофаа деворидан ташқарида бўлган. Шаҳар ташқарисидаги мавзеларига ва қабристонга боришга қийналиб қолган аҳоли аризасига кўра хоннинг буйруғи билан мудофаа девори от ва одамлар ўтадиган даражада тешилиб, қопқо ўрна-тилган. Тешик қопқони назорат қилиб туриш шу ат-роф маҳалла зиммасига юкләтилган. Номи шун-дан.

Тешик қофқанинг яна Дарвишак қофқа деб аталиши, бу тешикнинг Дарвешхон замонида (XVI аср) ва унинг рухсати билан очилганлигига ишора бўла олади. Дарвешхон, Дарвешсултон -

Қафқол
Шоший
мақбараси.

Бароққон
мадрасаси.

Ал-Бухорий номли Ислам олий маҳади.

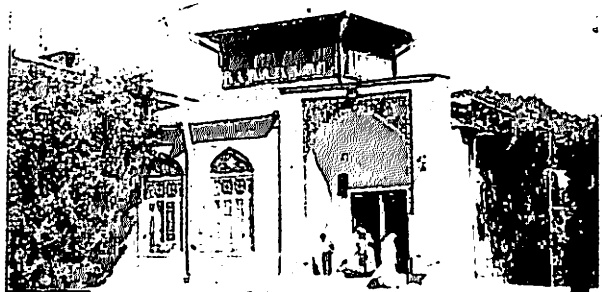
Тошкент ва Туркистон ҳокими (1556-1578) Шайбонийлардан Бароқхон (Наврўз Аҳмадхон)-нинг тўнғич ўғли, Суюнчхўжахоннинг набираси. Айрим олимларнинг фикрига кўра қофқа душмандан ҳимояланиш мақсадида очилган. Чунки шаҳарда қофқаларнинг борлиги ниҳоятда сир тутилган.

Чувалачи - Тешиққофқа, Чигитбоши, Кадувот, Ҳасанбой маҳаллалари билан чегарадош. 100 дан ортиқ хонадон яшаган. Аҳолиси асосан ўзбеклар бўлиб, хунармандчилик, боғдорчилик ва деҳқончилик билан шуғулланган. Қурама ўзбекларнинг Тама қабиласига мансуб оймага уругининг шохобчаси. Қурама ва қипчоқларнинг чубаланчи деган уруги бўлган.

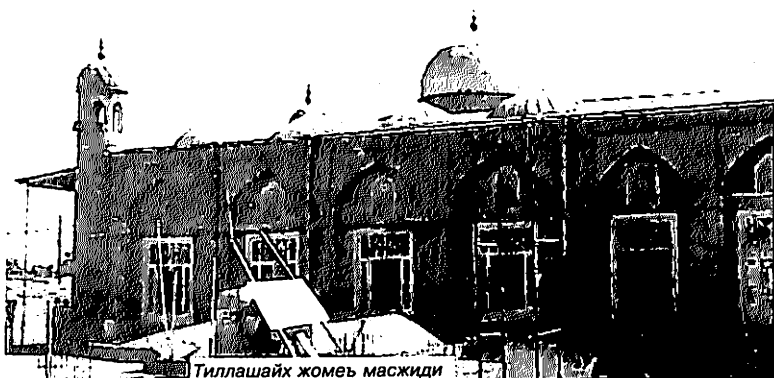
Тожикча "катта қоп", яъни қанор маъносидаги жувол сўзидан келиб чиққан деган фикрлар бор. Яъни "Жўваловчи". Ҳозирги Чувалачи деган худуддан маскан топган қабиланинг асосий касби кори қанор тўқиш бўлган - деб тахминлаш мумкин. Жўваловчи - оғзаки тилимизда Чувалачи шаклини олган.

Қумлоқ маҳалласи. Кайкобус ариғи ва Қорасарой кўчасининг ўнг томонидаги маҳалла. Айрим қадимшуносларнинг фикрича, ариқ қадимда ҳозирги Қорасарой кўчаси бўйлаб тарқоқ ҳолда оққан. Шайбонийлар даврида ҳозирги ўзани бўйича йўналтирилиб, атроф худудда мевазор боғлар барпо қилинган. Қумлоқ ва тошлоқ бўлиб қолган ариқнинг эски ўрнида ҳозирги маҳалла бунёдга кела бошлайди. Маҳалланинг номи шундан.

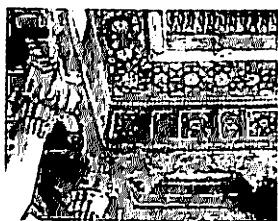
Жангоб маҳалласи. Эски Жўва, Фиштмасжид, Хадра, Чуқурқишлоқ маҳаллалари билан чегарадош бўлган. 18 асрнинг 2-ярмида шаҳар 4 қисмга бўлиниб кетади. Ҳар бир даҳа (Кўкча, Шайхонтоҳур,

МуҲИЙ АЛ-МУБОРАК
масжиди.
Ҳозирда
Ўзбекистон
муслмонлари
идорасининг
кутубхонаси.

ТИЛЛАШАЙХ ЖОМОН
масжиди

ҲОТИН
масжид

Себзор ва Бешёғоч) алоҳида ҳоким томонидан бошқариладиган бўлган.

Муҳаммад Солиҳнинг "Тошкентнинг янги тарихи" номли асарида келтирилишича, чорҳокимлик даврининг сўнгги йилларида Шайхонтоҳур даҳасида Юнусхўжа, Бешёғоч даҳасида Дониёрхўжа, Кўкча даҳасида Исоқхўжа ва Себзор даҳасида Шохбек (Шобек) лар ҳокимлик қилишган.

Даҳа ҳокимлари муҳим масалаларни, айниқса ташқи душман ҳавфини биргалашиб ҳал қилганлар. Аммо ҳокимларнинг ўзаро низолари кучайиб, кўпинча тўқнашувларга сабаб бўларди. Бундай пайтларда шаҳар марказидан оқиб ўтадиган Лабзак сувининг икки тарафи жанг майдонига айланарди. Ҳозирги Абдулла Қодирий номли истироҳат боғидан оқиб ўтадиган Лабзак суви Жангоб, сувнинг икки томонидаги майдон эса "Жанггоҳ", яъни жанг майдони номи билан шуҳрат топганди.

Ўзаро жангларга шаҳар аҳолиси ҳам жалб қилинарди. Фақат Чорсу бозори бетараф ҳисобланиб, жанглар вақтида ҳам савдо-сотик давом этарди.

Тарихий манбаларда қайд қилинишича, 1613 йилда Бухоро хони Имомқул қўзғолон кўтарган шаҳар аҳолисидан ана шу жойда қонли ўч олган.

1847 йилда бу ерда яна катта жанг бўлиб ўтади. Қўқон хонининг ноиб Азиз парвоначининг аҳолига ноҳақ солиқ солиши қўзғолонга сабаб бўлган.

Маҳалла ва ариқнинг Жангоҳ ва Жангоб деб номланиши 1784 йилда Шайхонтоҳур даҳаси ҳокими Юнусхўжа томонидан яқка ҳокимликни қўлга кириштишда бўлган ҳал қилувчи жанг сабаб бўлган.

1932 йилда Жанггоҳ яланглиги ўрнида (14 гектар майдонда) Эски шаҳарда биринчи истироҳат боғи барпо қилинади. Боққа гарчи, дастлаб Акмал Икромов, кейинчалик А.С.Пушкин номи берилган бўлса ҳам узоқ йиллар халқ оғзида Жангоб бўлиб қолаверди.

Беклар беги мадрасасининг бозор томонидан кўриниши

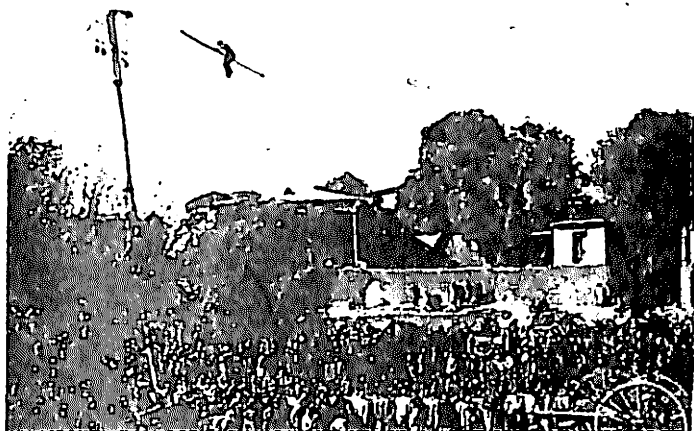
Тахтапул кўчасида кувёв навкарлар (XX аср бошлари).

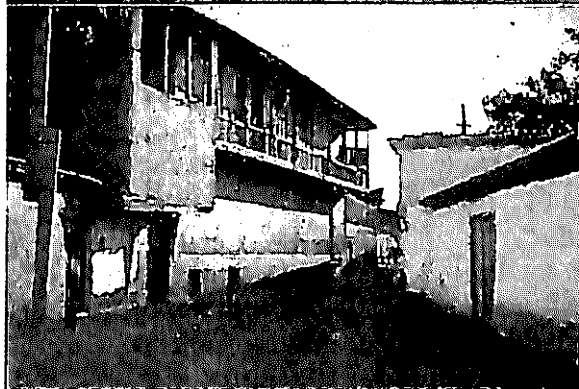
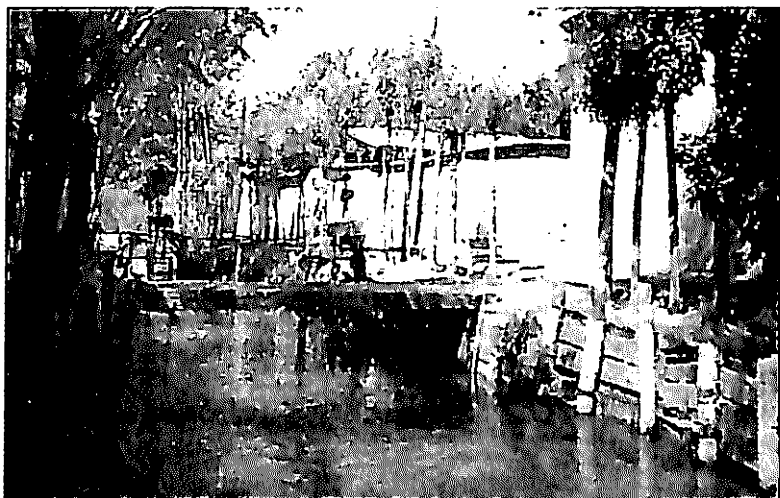
Жангоҳ майдонидаги кураш тамошалари (XX аср бошлари).

Чилтўғон мавзеси (асл номи Чилчўптўғон бўлиб, "қирқта ёғочдан ясалган тўғон маъносида) - ўрта асрларда шу ердан ўтган Кайкобус канали устига қурилган(Кайкобус каналининг бир қисми ҳозирги уста Олим кўчаси билан ўтиб, ҳозирги Сайёра Маҳмудова кўчаси билан яна бирлашиб кетган). Себзор даҳаси ва унинг атрофини сув билан таъминловчи сув айирғич-бош тўғон бўлган. Ҳозир С.Раҳимов туманидаги маҳалла. Маҳалланинг тўртинчи номи Абдували Қаюмов. (Чилтўғон, Красный партизан, Янги ҳаёт ва ҳозирги номи). Маҳаллада республика санъат музейининг собиқ директори, халқ рассоми, уруш қаҳрамони Самиг Абдуллаев яшаган.

Юнусобод мавзеси - XIX асрнинг 50-йилларида Тахтапуллик Юнусхожи ҳозирги Юнусобод, Чоштепа ва Оқтепа деган жойларда бўш ётган бўз ерларни ўзлаштиришни бошлаб юборади. Юнусхожи обод қилиб сув чиқарган ерларида катта-катта тоқзор ва мевали боғлар барпо қилади, салобатли кўрғонлар, карвонсаройлар қурдиради. Оқтепа ариғи (олдинги Алвасти кўприк, Фиштхумдон, ҳозирги Шахристон) кенгайтирилиб, бутун қишлоқ ерлари сув билан таъминланган). Юнусхожи бўз ерларни ўзлаштириш ишларига Тахтапул ва атроф маҳаллаларини жалб қилар экан, иш унумли бўлиши учун уларни эртароқ кун қизигига қолмай салқинда ишлатиш мақсадида тўйларда тортиладиган ошларни наҳорда, бомдод намозидан кейин беришни шахсий намуна сифатида бошлаб беради. Яна далага борадиганларга тушлик учун тугун тугиб беришни ҳам унутмайди. "Одатда тугунда иккита нон орасига солинган ош ва ширинликлар тарқатиларди. Шу-шу Ташкент худудида наҳорда халққа ош тортиш одат тусига кирган"- дея эсларди қариялар. Ҳозирги Чимкент йўлидаги жойнинг Юнусобод, археология ёдгорлигининг Юнусобод Оқте-

Жангоҳ майдонидаги дорбозлар томошалари (XX аср бошлари).

Даҳанинг кўчалари (бугунги кўриниши).

паси деб номланиши Юнусхожидан ёдгорлик бўлиб қолган.

1971 йилда шимолий турар - жой массиви Юнусобод деб атала бошланган. Ўзбекистон республикаси Олий кенгашининг 1992 йил 8 - майдаги қарори билан Киров райони Юнусобод тумани деб ўзгартирилди.

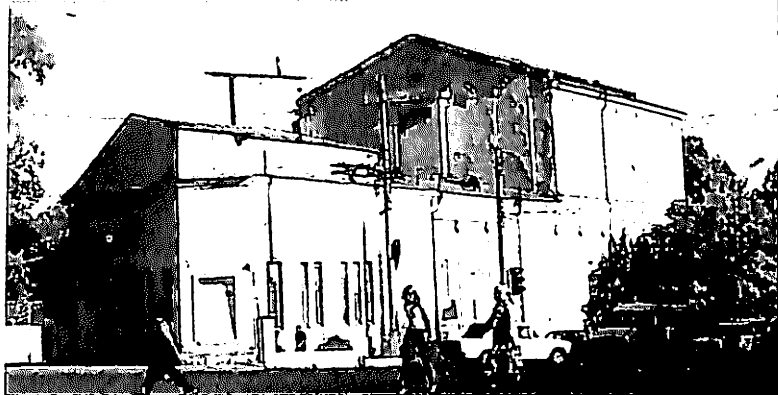
2001 йилда Халқаро "Олтин мерос" хайрия жамғармаси Тошкент шаҳар бўлими томонидан Юнусхожи авлодларидан бўлмиш Сайид Каримнинг муаллифлигида "Юнусобод" номли китобчасининг Академик нашри чоп эттирилди.

Юнусобод Оқтепаси. Бу кўҳна обида Тошкентнинг ўтмишига оид ёдгорликлардан бири ҳисобланади. V асрда бу ерда ўз даврига монанд қалъа-шаҳар қад ростлаган. У асосан пахса ва хом ғишдан тикланган. Деворлари сопол плиталар билан безатилган. Марказий қароргоҳ мудофаа иншоотлари ва ҳарбий мезаналар воситасида мустаҳкамланиб, теварак атрофи сув тўлдирилган хандақлар билан ўраб олинган. Шаҳарчада хунармандчилик, меъморчилик ва боғдорчилик ривожланган. Аҳолининг аксарият қисми меҳнат ва жанг қуроллари ишлаб чиқариш, ҳамда савдо-сотиқ билан шуғулланган.

Ёдгорликни қазиш ишлари уруш йилларидаёқ бошланган. Бу тарихий ёдгорлик қадимги Чочнинг илгари маълум бўлмаган саҳифаларини очиб берди. Қазишмалар пайтида Чочнинг илк ўрта асрларга оид турли моддий-маданий буюмлари - металлдан ишланган меҳнат қуроллари ва қурол-аслаҳалар, шиша ва сопол идиш товоқлар, безаклар, ўйинчоқлар, тангалар топилган.

Арк пештоқи ва минора панжарасини безаб турган архитектура деталлари - сопол кунгуралари, нақшинкор безак парчалари ҳам топилган. Тангалар, кучли ёнғин изларига қараганда арк VIII аср

Собиқ Эмил Цинделнинг Савдо уйи,
ҳозирда Ёш томошабинлар театри

Маҳсидўзлик кўчаси

чорагида араб халифалигининг Чочга қилган истис-
лоси вақтида вайрон бўлган. Арк атрофидаги қиш-
лоқ азалдан мудофаа деворлари билан ўралмаган-
лиги учун шаҳарга айланиб улгурмасдан ҳалокатга
учраган. Шаҳар харобалари ўрнида ҳаёт VIII аср-
нинг иккинчи ярмида қайта жонланган. IX-XII аср-
ларда у Бинкат вилоятининг мустаҳкамланмаган
қишлоқларидан бири бўлиб, мўғул босқини туфай-
ли XIII асрда инқирозга учраган.

Кейинги юз йилликларда эса, табиий кучлар таъ-
сирида батамом нураб, ўн икки тепаликлардан
иборат харобаларга айланади. Шунга қарамай ўз
тарихий-маданий аҳамиятини йўқотмайди. Зеро,
Оқтепа ва ундан топилган қазилма ёдгорликлар-
нинг қадр-қиммати ҳеч қандай бойликка тенг-
лаштириб бўлмайди.

Мустабид тузум кулфатидан Оқтепа ҳам бебаҳра
қолмади. Уни табиий сақлаб қолишга ҳеч қандай
эътибор берилмади. 1966 йилда Тошкент zilзила-
сидан кейин унга тегишли майдоннинг бир чеккаси
шаҳар чиқиндихонасига айлантирилди. Рост, бу ёд-
горликни сақлаб қолишга бир-икки уриниш ҳам
бўлди. Тегишли қарор қабул қилиниб, зарур чора-
тадбирлар белгиланди. Чунончи Тошкентнинг 2000
йиллик юбилейи муносабати билан у юбилей ин-
шоотлари сирасига киритилди. Таассуфки, эзгу
мақсадлар йўлида бошланган иш ўлда-жўлда қолиб
кетди. Ҳозирги пайтда "Олтин Мерос" халқаро
хайрия жамғармаси Тошкент шаҳар бўлими томо-
нидан ёдгорлик атрофида ободонлаштириш, қадимий
Ҳасанариқни тиклаш, айланма ва сўқмоқ йўл-
ларни қуриш, ахлатхоналарни йўқотиш каби бир
қанча ишлар амалга оширилиб, бу кўҳна замин туп-
роғида мевазор боғлар яратила бошланди.

Ҳазрати Имом Зиёратгоҳи

Каффол Шоший мақбараси (Зарқайнар кўчаси,
123) археология ёдгорлиги. Тошкентнинг энг кўҳна

ва муқаддас жойларидан бири Хастимом дейиладики, бу табаррук жой Қаффол Шошийга тааллуқлидир. Тошкент ва ундан шимолдаги юртларда имом даражасига, айниқса, Ҳазрати Имом диний мартабасига ета олган Абу Бакр Муҳаммад ибн Али ибн Исмоил ал-Қаффол аш-Шоший мелодий 904 - йилда Шошда (Тошкентда) таваллуд топганлар. Ул зот дастлабки таълимни ўз юртида олиб, кейин мусулмон дунёси бўйлаб сафар қилган, энг машҳур олимларга шогирд тушиб, илм ўрганган. Куръони карим, ҳадис ва шариат илми, араб тилшунослиги

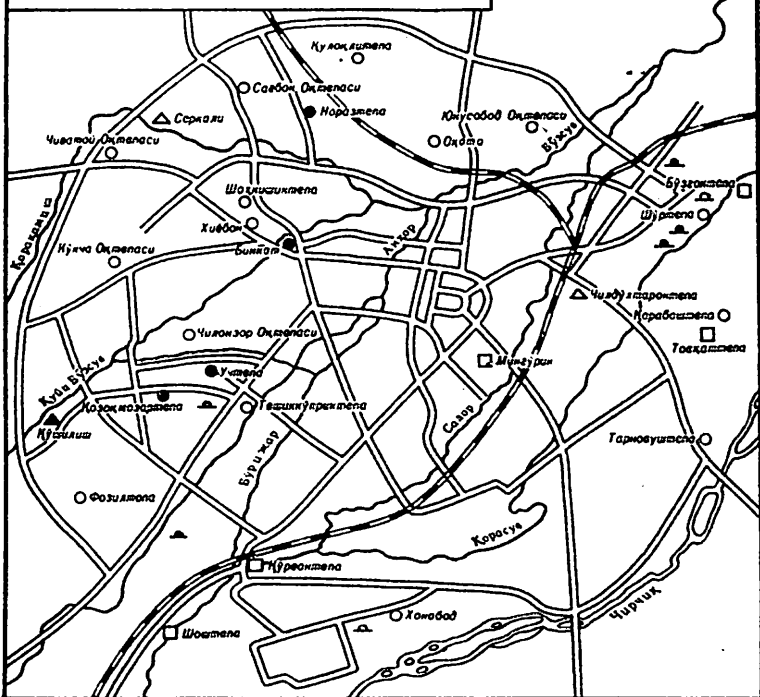
бўйича билимдон бўлган. Ватанга қайтгач, асосан она-шаҳри бўлган Тошкентда яшаб, ислом динининг тарғиботи билан шуғулланган. Қаффол Шоший "Адаб-ул-Қози" (Қози одоби), "Одоб-ул-Баҳс" каби асарларнинг муаллифи ҳамдир. Шунингдек араб олими ибн Холиқоннинг ёзишича "Хусни жадал" (Диалектика хусни) деган асар ёзган киши ҳам Қаффол Шоший эди.

Араб тарихчиси ва географи Абул Фидо (1273-1331) нинг ёзишича Қаффол Шоший ўз замонасининг етук олимларидан бўлиб, Туркистон мамлакатада унга тенг келадиган аллома бўлмаган. Шунинг учун ҳам халқ уни Ҳазрати Имом - Хастимом деб улуғлаган. Яна эътиборли жиҳатларидан бири шулки, Ҳазрати Имом ҳунармандлар оиласида дунёга келган бўлиб, унинг ўзи ҳам қулфсозликда шуҳрат қозонган. "қаффол" - қулфсоз дегани (арабча "қуфл" - бизнинг тилимизга ўтиб, "қулф" шаклида талаффуз этилган).

Қаффол Шоший мелодий 976 йил Тошкентда вафот этган. Ҳозир Тошкент халқи иборасида "Хастимом" деб аталадиган жой шу мўътабар зотга нисбатан берилиб айтиладиган "Ҳазрати Имом" сўзининг қисқарган шаклидир. Ул зотнинг қабрлари атрофида Тошкент тарихига дахлдор бўлган машҳур ва мўътабар зотлар абадий уйқудалар. Қаффол Шоший мақбараси XVI аср меъморчилигининг маҳобатли ёдгорликларидан биридир. Мазкур маълумотларга кўра, нураб қолган дастлабки мақбара ўрнига 1541-42 йилларда ҳозирги мақбара Тошкент ҳокими Бароқхон тахаллусли Навруз Аҳмадхон топшириғи билан сарой меъмори Фулом Хусайн лойиҳаси асосида қайта қурилган.

Бароқхон мадрасаси - (Зарқайнар кўчаси, 103-уй) архитектура ёдгорлиги. Бир неча даврда қурилган иморатлардан таркиб топган (XVI аср). Дастлаб бинонинг шарқий бурчагидаги мўъжаз мақбара

ТОШКЕНТНИНГ АРХЕОЛОГИК КАРТАСИ

▲ Мезолит даври манзилгоҳи

△ Бронза даври ёдгорлиги

▲ мил. 1-6-асрларга оид гўрталар

▲ мил. 7-8-асрларга оид оссурия топнамалар

Тошкент микроҳаёти ўзлаштирилишининг III навбатидagi қишлоқ ва шаҳар харобалари

□ I-навбати, мил. ав. 6-аср-мил. 13-аср

○ II-навбати, мил. 5-13-асрлар

● III-навбати, мил. 9-13-асрлар

(кимга мансуб эканлиги номаълум) қурилган. Сўн (1530) Шайбонийлар сулоласининг Тошкентдаги ҳокими Суюнчўжахон (1525 йил вафот этган) мақбараси қад кўтарган. Бу мақбара мадраса ҳовлиси тўридаги пештоқли хонақодан иборат.

Мадрасанинг учинчи босқичини XVI аср ўртала-рида Бароқхон қурдирган. У илгари қурилган икки мақбарани ҳам ўз ичига олган. Бугунги кунда Бароқхон мадрасаси XVI аср Тошкент архитектура ёд-горликлари ичида энг чиройли ва сервиқорлари-дан бири ҳисобланади.

Бароқхоннинг ҳақиқий исми Наврӯз Аҳмадхон (т.й-1556), Шайбонийлар сулоласидан бўлган хон, Абулхайрхоннинг набираси, Тошкент хони Суюнч-хўжахоннинг кичик ўгли. Отасининг вафотидан кейин Тошкент (1525-51, сўнгра Мовароуннаҳр (1551-56) хони. Бароқхон ёшлигида Восифийдан шеърят, мусиқа, ашула, вазн ва назмдан таълим олган. Айни вақтда чавандозлик ва ҳарбий машқлар билан кўпроқ машғул бўлган. Абдуллатифхон вафотидан сўнг (1551) Самарқанд тахтига ўтирган ва Наврӯз Аҳмадхон номи билан Мовароуннаҳрни бошқарган. Бароқхон ободончилик ишларига эътибор берган, мадрасалар қурдирган. Ҳофиз Таниш Бухорийнинг "Абдуллонома" асарида қайд этилишича, Бароқхон 1556 йилда Зарафшон водийсидан бошланган Дарғом каналининг бош иншооти Ра-вотхўжа тўғонини тuzаттириш учун келган ва шу ерда тўсатдан вафот этган (Самарқанд шаҳрида дафн этилган). Бароқхон даврида Яқин ва Ўрта шарқ мамлакатлари ўртасида савдо-сотик ва элчилик муносабатлари яхшиланган.

Намозгоҳ (Зарқайнар кўчаси, 45) - Ҳазрати Имом комплекси таркибидаги архитектура ёдгорлиги. 1845-67 йилларда қурилган. Рамазон ва қурбон ҳайитлари намозларини ўқиш учун мўлжаллаб қурилгани сабабли, шундай аталган. Ўрта Осиёдаги йирик масжид биноларидан бири ҳисобланган. Ҳозирги кунда бу ерда Имом Бухорий номидаги Тошкент Ислom институти жойлашган.

Тиллашайх жомеъ масжиди - 1857 йилда қурилган бўлиб, ҳозирги кунда ҳам намозхонлар билан доимо гавжум. Улар орасида масжид қурилишига бошчилик қилган Тиллашайхнинг авлодларини ҳам кўриш мумкин.

Мўйи Муборак масжиди 1856 йилда қурилган.

Масжиднинг бундай номланиши - Ҳазрат пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо саллаллоху алайҳи васалламнинг сочларидан тола сақланиб қолганидан бу даргоҳ шундай деб аталган. Ҳозирги кунда Ўзбекистон мусулмонлари идорасининг асосий кутубхонаси сифатида фойдаланилмоқда. Бутун ислом дунёсига маълуму машҳур Қуръони каримнинг нодир ноёб нусхаси - Усмон мусхаби шу кутубхонада сақланмоқда.

Ёбу, Жобу - ўзбек уруғларидан бирининг номи. Ўзбеклар орасида кичик гуруҳни ташкил этган. Ёбулар қозоқлар таркибида ҳам мавжуд бўлган. Чорвачилик билан шуғулланганлар. Чорвачилик билан шуғулланадиган мавзелари ҳам шу ном билан аталган. Манбаъларда ёбулар жангари халқ бўлганлиги қайд этилган. Бу борада Шайбонийнинг қуйидаги мисралар билан бошланувчи шеъри эътиборга сазовордир:

*Сўғд ичида ўлтирурлар ёбулар
Ёбуларнинг минган оти ёбилар
Ёбуларнинг илгидан эл тинмади
Ёбулар турсин бу элда, ё булар.*

Бу шеърда ёбуларнинг Сўғдда яшаганликлари ва уларнинг ёби от миниб, бошқаларнинг тинчини бузганликлари ҳикоя қилинади.

Зарқайнар Себзор даҳасидаги маҳалла ва Ҳазрати Имом зиёратгоҳи билан Эски шаҳар марказини боғловчи кўча. Ривоятларга кўра бир гуруҳ тақводор мўмин мусулмонлар Қафқол Шоший ҳузурларида бўлиб, дуоларини олиб қайтганлар. Ҳазратнинг дуолари ижобат бўлиб, ўша мўмин мусулмонлар ҳовлисидан оқиб ўтган ариқларда олтин кукунлар сувга кўшилиб оқа бошлайди. Баъзи маълумотларга кўра, маҳаллада кўпчилик заргарлик билан шуғулланган. Маҳалланинг - Зарқайнар деб номланиши шундан деган гаплар бор.

Маҳаллалари рўйхати

- Аъламшоҳид
Атторлик
Охунгузар
Баззолик
Бандақбозор
Ботир
Бедабозор
Бешоғайни
Булғорбозор
Жангтоҳ (Жангоб) - Кичик
 Жангоб
Жинкўча
Заргарлик
Эгарбозор
Ипакбозор
Эскибозор
Эскижўва
Эски Мисгарлик
Кадубод ёки Кодувот (Кади,
 яъни қовоқ экилган жой)
Қозоқбозор
Қозикўча
Қангликўча
Қорасарой
Қоратут
Қассоббозор
Ковушфурушлик
 (Ковушфуруш)
Кохота (ёки Кохотабузрук)
Кахта (катта) кўча
Қошиқчилик
Қулфбозор
Қумлоқ
Кунжак
Кўрпабозор
Лабзак
Лайлакуя
Мозорхон
Маҳама
Маҳсидўз
Парчабоф
Поякилик
Пуштиҳаммом
- Работ (Работак)
Регистон
Сандиқбозор
Сарихумдон
Саҳҳофбозор
Себзор
Сўкпуруш
Табибкўча
Тақачи (Тақачилик)
Тарновбоши
Тахтапул (Тахтапултепа)
Тешиққопқа
Тиккўча
Тинчоб (Тинчобод)
Тузбозор
Тўппибозор
Тўпқайрағоч
Учкўча
Ҳасанбой
Ҳастиимом (Ҳазрати имом)
Хотинмасжид
Ховузбўйи
Хўжагон
Хўжакўча
Хўжатарошкан (тўғриси:
 Хўжаи тарозу шикаста -
 "синиқ тарози ишлатган
 хўжа")
Фишткўприк
Чақар
Чолворбозор
Чопонбозор
Чархикўча
Чигитбоши
Читбозор
Чувалачи
Чувилдоқ
Шохунгузар (Шакингузар)
Юганбозор
Яккатут
Янгишаҳар
Ёв (ёки Ёбу)

Мавзелари

Айрилиш	Лабзакарик
Оқота	Магазинобод (Маллицкий
Оқтепа	"бу - янги ном" деб изох
Алвастикўприк	ёзган)
Алматқўшчи	Мозорарик
Омонбоққол	Мойқўрғон
Отчопар	Мироқижон
Боғқўча	Мўғол
Бойқўрғон	Сандиққўрғон
Бақачтепа	Совурарик
Болтамозор	Савсарарик
Бешўчоқ	Тахтакўприк
Гурунчарик	Тахтапул
Дарвозакент	Тешиққопқа
Дархон	Тиканликбозор
Довултепа	Тўйчиобод
Жангал (Чангалзор)	Туябўғиз
Жумамасжид	Ўнқўрғон
Закотхона (Закотсарой)	Хончорбоғ
Ивиш	Ҳасанбой
Калковуз (Кайковуз)	Фишткўприк
Қорасарой)	Чангалзор (ёки Чангалмозор)
Кориз	Чордара
Кохота	Чархчи
Кенгирак	Чилтўғон
Кичикқўрик	Чимбой
Кулолтепа	Чимзор
Кўмирхона	Чувалачи
Кўрхўжаота	Йўларик
Кўтарма	Юнусобод
Куюкхўжа	Яккатут
Қизилкўприк	Янгиарик
Қизилкўрғон	Ёв (ёки Ёбу)

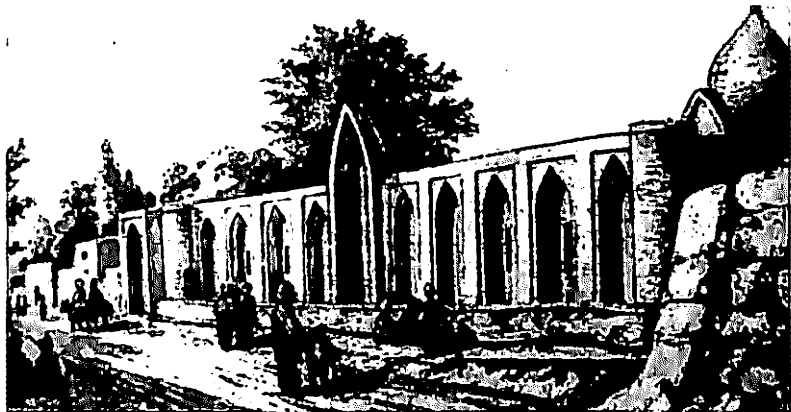
ШАЙХОНТОХУР ДАХАСИ

Шайх Умар Боғистонийнинг ўғли, илоҳиёт ва тариқат илмининг йирик намояндаларидан бири, улув валиуллоҳ Шайх Хованди Тоҳур (XIV аср) номи билан аталади.

Даҳада шаҳарнинг учта дарвозаси (Кўймас, Кўқон ва Қашқар) бўлиб, улар Янги ўрда қурилган вақтда ўрнатилган. Шаҳар ташқарисидаги ерлар (Оққўрғон, Яланғоч, Қорасув, Бўз, Шўртепа ва бошқа мавзелар)да деҳқончилик ва боғдорчилик қилинган. Даҳа 70 масжид, 5 мадраса, 70 маҳалла, 31 мавзе ва Чорсу бозорининг бир қисмини ўз ичига олган.

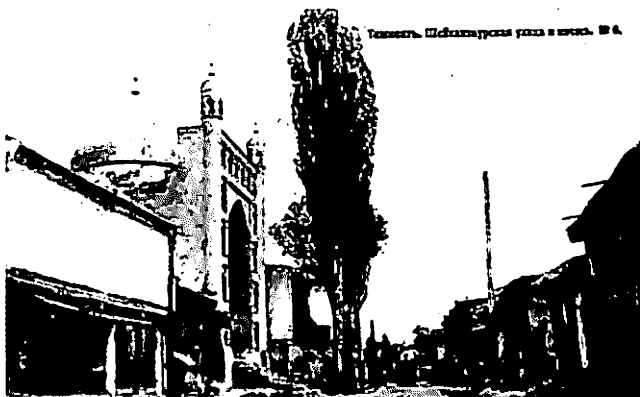
Даҳанинг асосий тарихий аҳамиятга эга бўлган қисми Шайхонтоҳур комплекси. Энг қадимий кўчаларидан бири илгари Каттакўча, Тошкўча ва Шайхонтоҳур номлари билан аталган ҳозирги Навоий номи кўчадир. (1883 йили шаҳар думаси Эски шаҳарнинг 17 кўчасига расмий равишда ном берди: жумладан, Шайхонтоҳур, Тахтапул, Чифатой, Бешёғоч, Қорасарой ва бошқалар).

Шайхонтоҳур меъморий ансамбли - Меъморилик иншоотлари туркумидан ташкил топган 600 йилдан ортиқроқ тарихга эга собиқ Шайх Хованд Тоҳур қабристони номи билан аталувчи зиёратгоҳга дастлаб Катта кўча, сўнг 1893 йилгача Тошкўча, 1928 йилгача Шайхонтоҳур, 1938 йилгача Файзулла Хўжаев номлари билан аталиб келинган ҳозирги Алишер Навоий номи кўча орқали тарҳи чортоқ шаклидаги дарвозадан кириларди. Кўча ўз даврининг кўркам кўчаларидан ҳисобланиб,

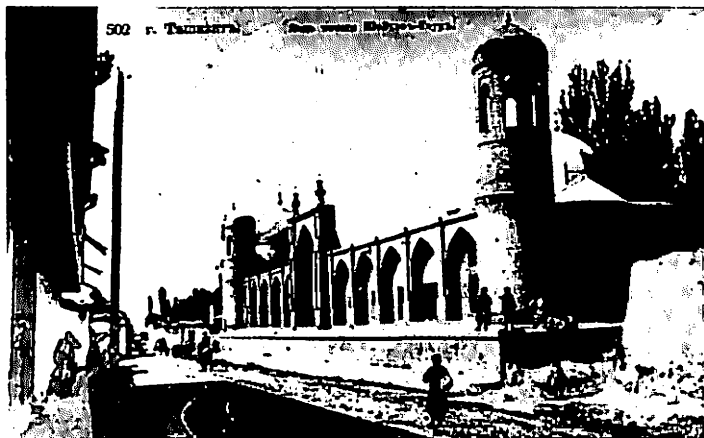

Ташкент, Шейхзаде уюмига ўзган кўча. 1964.

Ҳозирги
Алишер
Навой
номидаги
кўчанинг
турли
даврлардаги
кўринишлари

502 г. Ташкентда, Шейхзаде уюмига ўзган кўча.

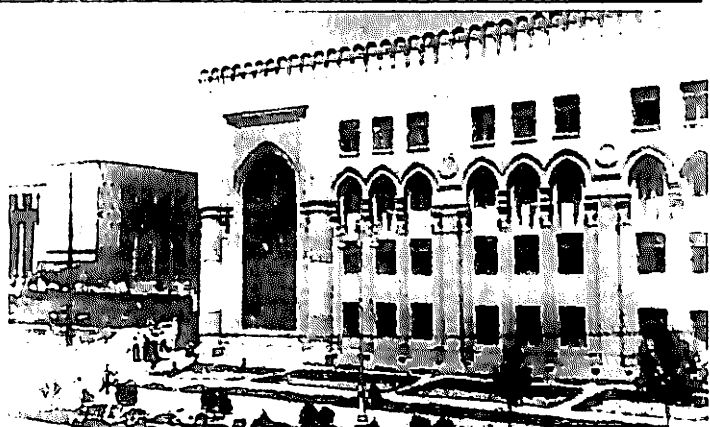
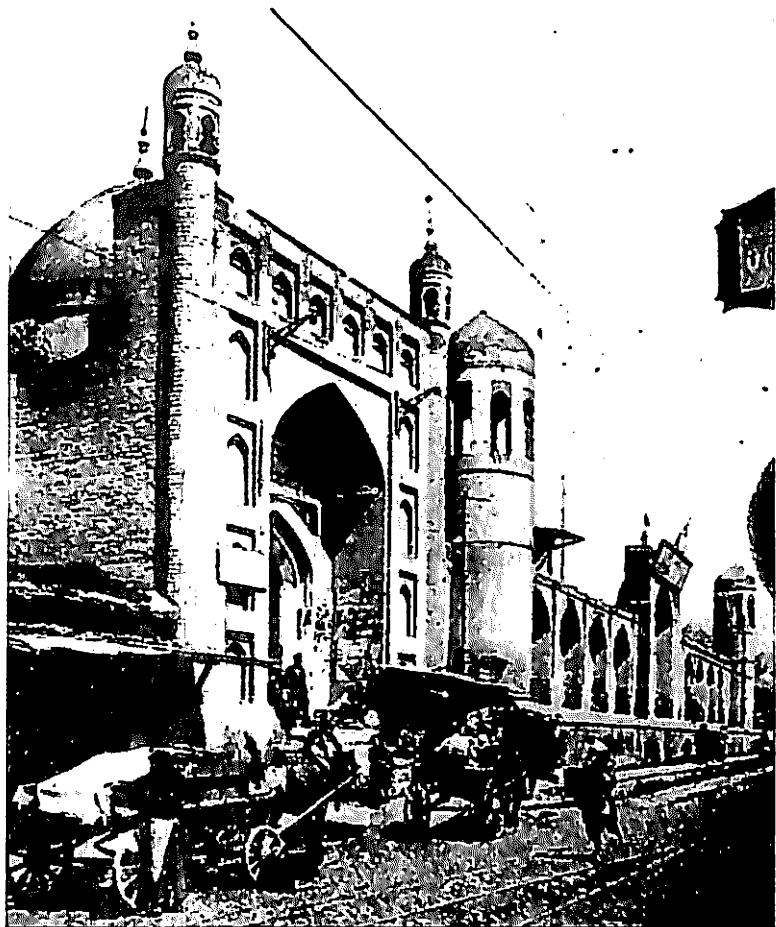

кечкурунлари фонус билан ёритиларди. Кўчадан дастлаб Конка - от судраб юрувчи трамвай (1901), сўнг 1913 йилдан трамвай қатнай бошлаган. Дарвоза 1892 йилда салобатли, кўркам гумбазли, баланд пештоқ қилиб, пишиқ фиштан қурилган бўлиб, ичидан айланма зина билан томга чиқилган. Хайит ва Наврўз байрамларида дарвоза томида чалинган карнай-сурнай ва ногора садолари шаҳар аҳлини Шайхонтоҳур зиёратгоҳида ўтадиган миллий байрам сайлига чорлаб турган. Дарвозанинг кўштабақали ёғоч эшигида ўзбек миллий санъатининг сўнгги ютуқлари мужассамлашган эди. Ўтган асрнинг 40-йилларида Навоий кўчасининг кенгайтирилиши муносабати билан дарвоза олиб ташланган.

Илгари шаҳарнинг энг гавжум ва файзли жойларидан бири бўлган бу зиёратгоҳ ҳудудида ўнлаб меъморчилик ёдгорликлари, атрофи баланд дарахтлар билан ўралган шифобахш булоқли Лангар ҳовузи ва савдо-сотик расталари бу зиёратгоҳга файз бағишлаб турган.

Зиёратгоҳ 1924 йилда шўролар томонидан ёпиб қўйилган. Шайхонтоҳур дарвозасининг ўнг томонида Тошкент ҳокими Лашкар бегларбегининг тўнғич ўғли Эшонқул додхоҳ номи билан аталувчи мадраса (XIX асрнинг 40-йилларида) бунёд этилган. Мадраса ўтган асрнинг 60-йилларида А.Навоий кўчасининг кенгайтирилиши туфайли бузиб ташланган. Мадраса биносида 1884 йилда рус тузем мактаби очилган. Шўролар даврида бинога киностудия жойлашган. "Алишер Навоий", "Тоҳир ва Зухра", "Насриддин Бухорода" каби бадиий фильмлар шу бинода яратилган.

Шайхонтоҳур зиёратгоҳига кираверишда ўнг томонда Занжирлик масжиди (масжид Шайхонтоҳур даҳасининг Занжирлик маҳалласига тегишли бўлган) жойлашган. Шу томонда Лангар ҳовуз ёнида Хотин масжид (масжид Эски шаҳарнинг Жўвахона

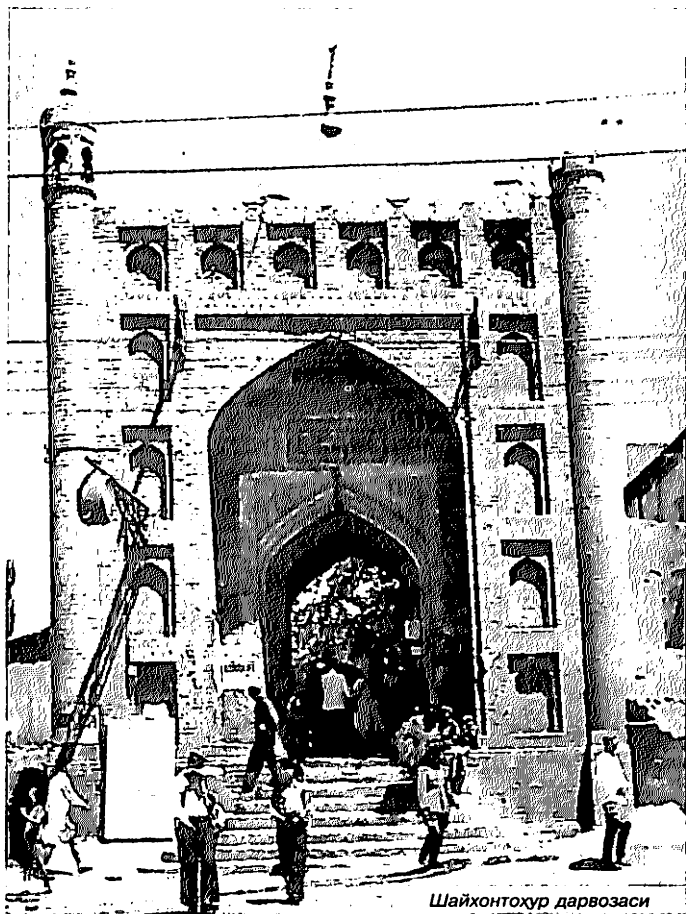
ёки Эски Жўва маҳалласидан Сағбон кўчасининг кенгайтирилиши муносабати билан ўтган асрнинг 40-йилларида кўчириб келтирилган. Масжид ҳозирги табиат музейи ва шаҳар касалхонаси рўпарасида) бўлган. Масжид 1966 йилгача болалар кутубхонаси вазифасини ўтаган, ўзининг нодир ўймакорлиги, нақшлари билан архитектура ёдгорлиги сифатида қимматли бўлган ва 1967 йилда бузиб юборилган.

1908-10 йилларда наманганлик Ҳожимат эшон томонидан Қалдирғочбий ва Шайх Хованд Тохур мақбараларини бирлаштириб, Оврат масжид қурдирган. 1966 йилги Тошкент зилзиласи туфайли вайрона ҳолга келиб қолган масжид биноси 1975 йилда Шайхонтохур меъморий ансамблини ободонлаштириш муносабати билан бузиб юборилган.

Шунингдек зиёратгоҳ ҳудудида Юнусхон мақбараси ва мадрасасининг ўнг томонида Ғариббой ва Сайидазимбойлар томонидан қурилган бири биридан муҳташам нодир, ўймакор ва чиройли нақшлари билан зиёратгоҳ файзига файз қўшиб турган масжидлар бўлган. Бу масжидлар ўтган асрнинг ўттизинчи йилларида буздириб юборилган.

Шайх Хованд Тохур мақбараси XV асрнинг иккинчи ярмида Хўжа Аҳрор Валий томонидан қурилган. Ҳозирги мақбара шайх Хованд Тохур қабрлари устига аввалги тарҳи ва кўринишлари сақланган ҳолда XIX асрда қайтадан қуриб тикланади. 1980 йилларда мақбара қайта таъмирдан чиқарилган.

Гўрхона ичига Хованд Тохурдан бошқа - ул зотнинг илоҳиёт ва тариқат илмидан сабоқ олиб, етук каромат соҳиби бўлиб етишган, Довуд исмли ўғиллари, 1810 йили вафот этган Тошкент ҳокими Юнусхўжа ва унинг ўғли Тошкент ҳокими Султонхўжаларнинг ҳам қабрлари жойлашган. Зеро Юнусхўжа Шайх Хованд Тохурнинг авлодларидан

Шайхонтохур дарвозаси

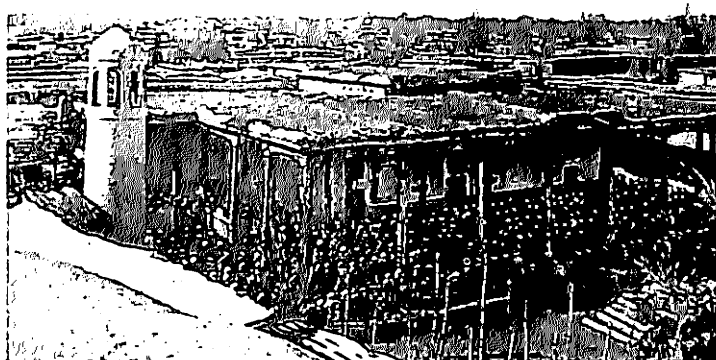

эди. Унинг роиши билан Шайхонтохур майдони шаҳарликларнинг муқаддас зиёратгоҳи ҳамда, ҳайит байрамларида кўнгилочар томошалар ўтказиладиган майдонга айлантирилган. Қабрнинг чап томонидаги қуриб тош қотиб қолган сарв дарахти бу ер дастлаб усти очик қабр бўлганлигидан далолат беради.

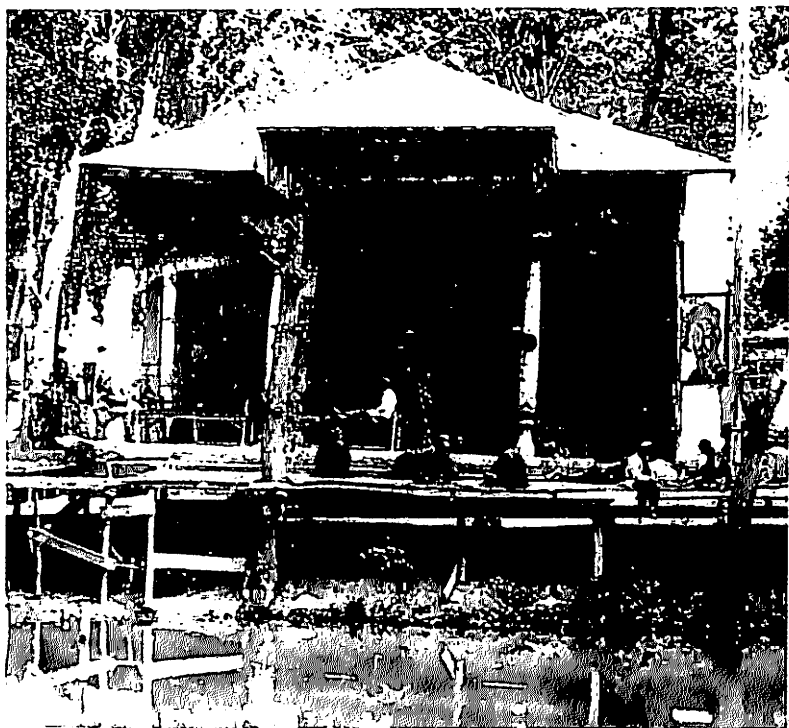
Шайх Хованд Тохурнинг таваллуд йиллари ҳақида маълумот йўқ. Вафот этган йиллари 1355 йилга тўғри келади. Мавжуд маълумотларга кўра ул зот тасаввуфга оид айрим иборалар, жумладан "тавхид" ва бошқа муаммоларни шарҳлаганлар ва шеърят билан ҳам шуғулланганлар. Шайх дафн этилган мазор тез орада зиёратгоҳга айланади, мақбара атрофида аста-секин янги-янги сағана ва қабрлар пайдо бўлиб, шаҳарнинг энг катта ва муқаддас қабристонига айланади. Шаҳардаги нуфузли кишиларнинг жасадларини мазкур қабристонга қўйиш одат тусига киради. Бу қабристондан ўрин олган марҳум ва марҳумалар юксак даражада эъзозлана боради. Жумладан Тошкентга бостириб келган рус кўшинларига қарши бўлган жангда маҳаллий кўшинларга қўмондонлик қилган ва 1865 йилнинг 9-майида қаҳрамонларча ҳалок бўлган Султон Сайиднинг лашкарбошиси Алимқул ўлими олдидан илтимосига кўра Шайхонтохурга дафн этилади. Тахминларга кўра унинг қабри Шайх Хованд Тохур мақбарасининг шимолий ғарбий томонида бўлган.

Қалдирғочбий мақбараси. Шайхонтохур қабристонининг шимолий томонида жойлашган бу мақбара қачон, ким томонидан қурилганлигию, бу ерга ким ва қайси даврда дафн этилганлиги тўғрисидаги маълумотлар сақланиб қолмаган.

Фақат "Абдуллонома" асарининг муаллифи Ҳофиз Таниш Бухорийнинг берган маълумотига қараганда, Қалдирғочбий Хўжа Аҳрор Валийнинг авлод-

Шайхонтохур зиёратгоҳидаги масжидларидан бири

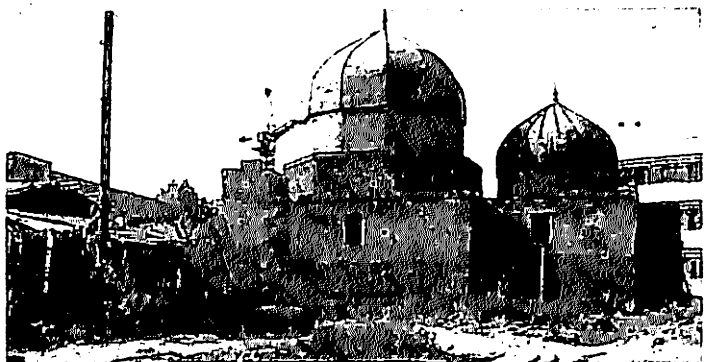

Хотин масжид ва Лангар ҳовуз

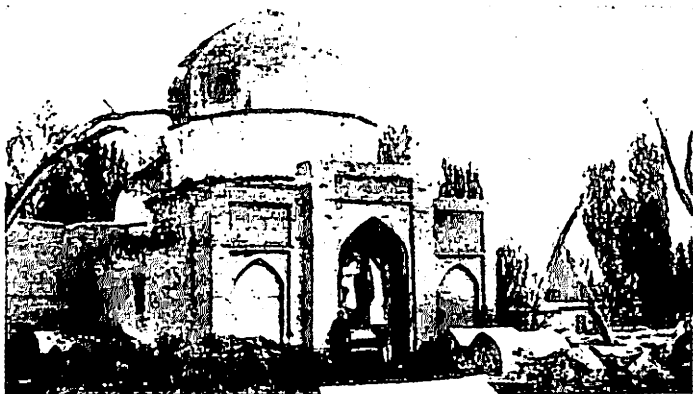
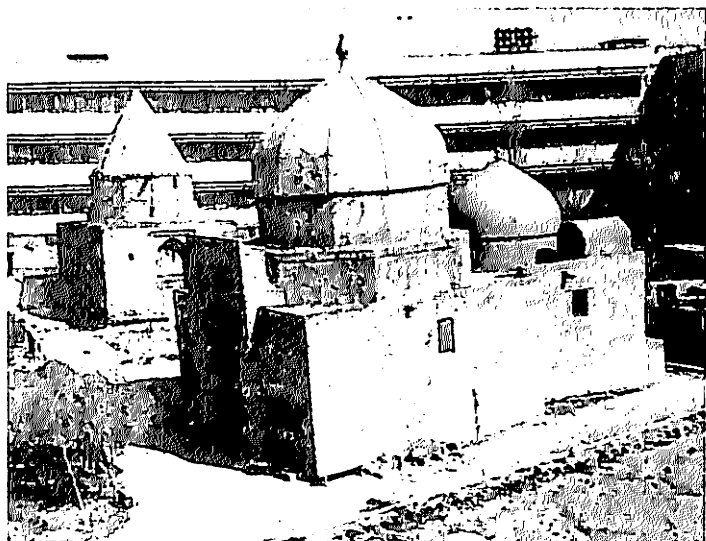
ларидан бўлиб, у Мўғулистонда ҳукмронлик қилган. Лекин археологик маълумотларга қараганда ёдгорлик XIV асрда қурилган, деб тахмин қилинади. Албатта, ким, қачон кўмилганлиги, номаълум обида тўғрисида турли хил ривоятлар тўқилиши табиий. Шу сабабли, ёдгорликнинг номи ҳам Қалдирғочбий, Қалдирғочбиби, Қалдирғочбой ва бошқа турли номлар билан аталиб келинган. Ўтган асрнинг ўттизинчи йилларида ёнига юридик институт қурилади. Мақбарадан турли мақсадларда фойдаланилади, натижада ўртага ўрнатилган нақшинкор арабий ёзувли мрамартош чиқариб ташланади. Шу билан қимматбаҳо маълумот изсиз йўқолади. 1966 йилда мақбара зилзила туфайли қаттиқ шикастланади, 1970 йилда таъмирланиб ўз ҳолига келтирилади.

Қейинги йилларда қозоқ биродарлар, бу ерга Тошкентга 12 йил ҳукмронлик қилган қозоқ миллатига мансуб Тўлабий кўмилган деган даъвони қилмоқдалар. Бу соҳада кўп йиллардан бери изланиш олиб бораётган архитектура фанлари номзоди Абдужаббор Яҳёевнинг кузатишларича "қозоқ совет энциклопедияси"да ёзилишига кўра Тўлаб Алибек ўғли 1663 йил ҳозирги Жамбул вилоятида туғилган. 1756 йил Чимкент вилоятининг Лангар овулида вафот этган. 1972 йилги археологик изланишларда қайд этилишига кўра қабр очиб кўрилганда сағана остидан уч эркак ва икки аёлнинг суяклари чиққанлиги қайд этилган.

Юнусхон мақбараси Темурийлар даври ёдгорликларининг Тошкентдаги энг ноёб ва қадимий обидаларидан бири (XV асрнинг охири). Юнусхон 1485-87 йилларда Тошкент ҳокими бўлган. Маълумотларга кўра, у Бобурнинг онаси Қутлуғ Нигорхонимнинг отасидир. Юнусхон 1434 йилда Улуғбек томонидан Хуросонга, Шохруҳ хузурига юборилган. У ерда у машҳур тарихчи Шарафиддин Али Яздий-

Шайхонтохур мақбарасининг турли даврлардаги кўриниши

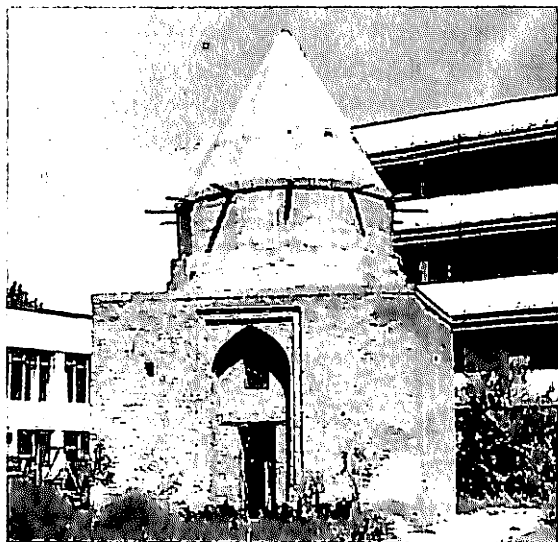
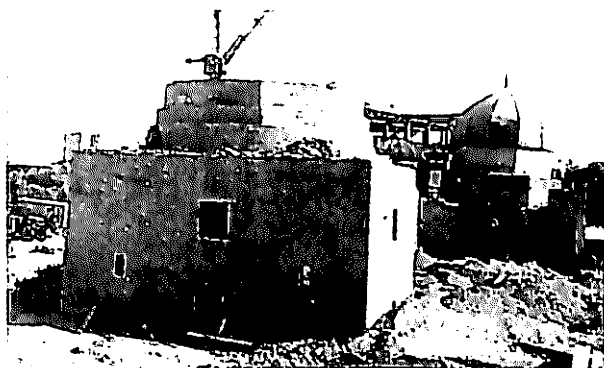
дан таълим олган. 1485 йилда Тошкент шаҳри ва вилояти ҳокимлигини бошқарган. 1487 йилда шол касаллиги билан вафот этган ва Шайхонтоҳур қабристонига дафн қилинган. Ҳозирги мақбара Юнусхоннинг кичик ўғли Аҳмадхон томонидан қурилган. Бир неча бор таъмирдан чиқарилган. Сўнгги бор 1980 ва 2000 йилларда таъмирланган.

Қашқар маҳалласи. 1830 йилда Қўқон хони Муҳаммад Алихон даврида ўз ватани Қашқардан қувилиб, Қўқон хонлигидан паноҳ топган мусулмонлар жойлашган маҳалла. Турк янгишаҳар, Ила, Тожикмаҳалла билан чегарадош бўлган. Бир чеккаси Янгишаҳарга туташ бўлган шаҳар ташқарисидаги ерлари Оққўрғон, Бўз, Яланғоч мавзеларида бўлган. Қашқар маҳаллада Ҳамза мактаб очиб бир муддат ишлаган. Черняев бошлиқ рус қўшинлари дастлаб 1864 йил 4 октябрда Тошкентга шу томондан ҳужум қилган, лекин кўп талафот бериб, чекинган. 1865 йилда Тошкент рус қўшинлари томондан босиб олинган, эгасиз қолган хонадонларга рус қўшинлари жойлашиб олган. Шунингдек, 1867 йилнинг кузида Туркистон ўлкасини босиб олиш манзаралари альбомини тайёрлаш учун тақлиф этилган ва кейинчалик ўзи ҳам шу қатлиомнинг фалол иштирокчисига айланган рус рассоми Верешчагин шу ерда яшаган. Маҳалла тахминан Туркистон концерт зали, Жасорат монументи ва "Анҳор" кафеси оралиғида бўлган.

Калтатой - Шайхонтоҳур даҳасининг қадимий маҳаллаларидан эди. Калтатой ўзбек уруғларидан бири. Калтатойлар ўзбеклар таркибидаги "турк" деб аталувчи этник гуруҳнинг бўлинмаларидан бири бўлган. Калтатойлар яна бир қанча уруғлар (муаззамини, махонтори, мирзо калтатой)га бўлинган. Калтатойлар кўп сонли уруғ бўлганлиги учун Ўрта Осиёнинг барча ҳудудларига тарқалиб кетишган. XIX

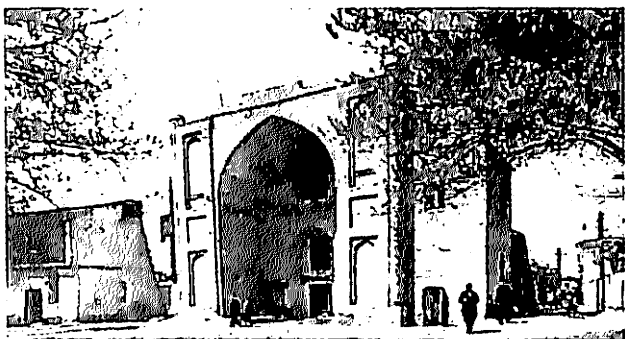
*Қалдирғочбий
мақбарасининг
турли
даврлардаги
кўриниши*

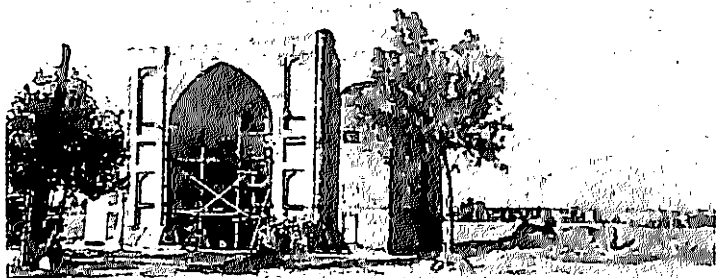
аср охири ва XX аср бошларида калтатойлар батамом ўтроқлашиб, ўз уруғ номини унутган. Республикамининг Жиззах, Қашқадарё каби вилоятларида Калтатой номли қишлоқлар ҳам сақланиб қолган.

Қиёт маҳалласи ғарбдан Қорёғди, (Қаръятдеҳ) маҳалласи Шимолдан Шайхонтохур кўчаси, шарқдан Анҳор канали билан чегараланган. Дала ҳовлилари Миробод, Қорасув, Олтинтепа, Оққўрғон, Бўз ва Чилдухтарон мавзеларида бўлган. Аҳолиси асосан ўзбекларнинг қиёт уруғига мансуб бўлган. Улар VIII-X асрларда Дашти Қипчоқда яшаб, чорвачилик билан шуғулланганлар. Қадимги туркий қабилалардан бири ўғузлар таркибида бўлган. Ўғузлар давлати емирилгач қиёт қабиласи тарқаб кетган. Дашти қипчоқ чўлларида қолган қисми кейинчалик ўзбек, қозоқ ва қорақалпоқ халқлари таркибий қисмларидан бирини ташкил қилган. Қиётлар асосан XX аср бошларидан ўтроқлашиб, чорвачилик ва деҳқончилик билан шуғулланганлар. Тошкентнинг Кўқон дарвозасини кўриқлаш қиётларга топширилган. Россия империяси кўшинлари 1865 йил 14-16 июнь кунлари Тошкентга бостириб кирганида Қиёт ҳимоячилари Абдурахмон ясовул бошчилигида душман аскарларига қаттиқ қаршилиқ кўрсатганлар. "Пахтакор" стадиони қурилиши муносабати билан маҳалла бузилиб кетган. Айрим атамашунослар: Бўзсув сойининг тик ва баланд қирғоғи, ёки тоғдан оққан сел маъносидаги қиён сўзининг кўплиги бўлиши керак деган фикрни билдирадилар.

Қорёғди маҳалласи - Шайхонтохур даҳасидаги маҳалла. Қиёт маҳалласига чегарадош. А.Навоий (Шайхонтохур) кўчасига туташ бўлган. X-XI асрларда шаҳар (Бинкат) ташқарисида вужудга келган янги қишлоқ (арабча ал-қаръят-ал-Ҳадиса номи шундан) бўлган. XIV асрда шаҳар кенгайгач, Қорёғди унинг таркибига кирган. Бу маҳаллада машҳур та-

Юнусхон мақбарасининг турли даврлардаги кўриниши

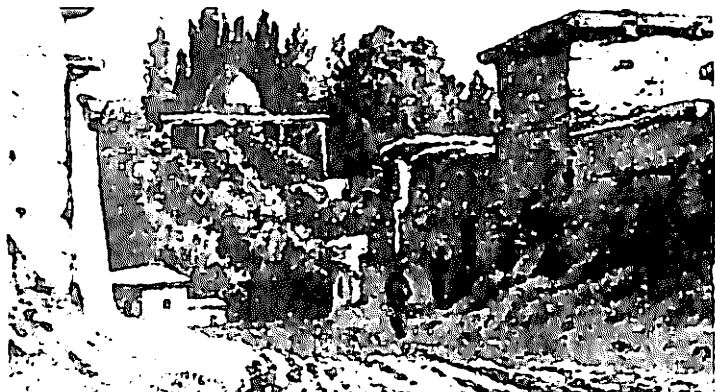

рихчи Муҳаммад Солиҳ туғилган ва яшаган. Унинг туғилган жойи - "Тарихи жадиди Тошканд" асарида "Қорабоғди" деб ёзилган. Аслида "Қариядеҳ", яъни "қишлоқ" деб аталиб, сўнгра халқ тилида Қорёғди бўлиб кетган. Атамашунос С.Қораевнинг фикрича - маҳалла хотин-қизларнинг қорёғди байрами шарафига қўйилган. Биринчи марта қор ёққан куни кечқурун хотин-қизлар маҳаллани айланиб чиқиб, пул, ширинлик йиғишар эди. Кейин бир ерга тўпланишиб ўйин-кулги қилишар эди. Бу ислом динидан олдинги урф-одатлардан бўлса керак. Қорёғди деган аза маросими ҳам бор. Киши ўлгандан кейин биринчи марта қор ёққанда қор ёғди маросими ўтказилган.

Хадра маҳалласи Тошкентнинг эски шаҳар қисмидаги қадимги мураккаб чорраҳаларидан бири ҳисобланади. Шаҳристон билан чегарадош, ғарбда Чорсу билан боғланган кўча, шимолда Эски Жўва томонга борадиган кўча, шарқ томондан шаҳарни ўрда билан улайдиган тошкўча, жануб томон эса Бешёғоч даҳасига олиб борган. Шунинг учун олимлар Хадра номи Хадироҳ, яъни кўчанинг энг чеккаси, тугалланган жойи сифатида (Хад-чегара, роҳкўча) талқин этишган...

Дархон маҳалласи. Олимларнинг фикрича, мўғулча - "дархон" - мажбуриятдан озод қилинган демақдир. Маҳалла Пуштибоғ, Орқакўча, Оқмасжид каби маҳаллалар билан чегарадош бўлган. Қозок уруғларидан бири Дархон деб аталган. Бу ном ҳам шаҳримизнинг 2-3 жойида учрайди.

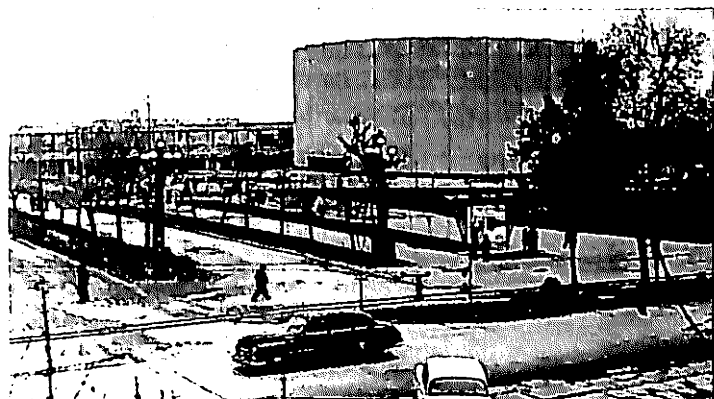
Баландмасжид Оқмасжид, Девонбеги, Говкуш, Қатортерак ва Каттакўча (ҳозирги Навоий проспекти) билан чегарадош бўлган. Навоий номли кўчада, яқин-яқинларгача ўймакор устунли, шипига жимжимадор гуллар солинган, 1875 йилда меъмор Мў-

Баландмасжид маҳалласи кўриниши (1866й).

Қашқар маҳалласи кўриниши (1866й).

Қор'ғди маҳалласи шу атрофда эди.

минжон қурган Баландмасжид қад кўтариб турган. Советлар даврида ундан дорихона сифатида фойдаланилган. Ана шу Баландмасжид ўрнида ҳозирги Ўзбекистон маданият ишлари вазирлиги жойлашган.

Занжирлик маҳалласи Мерганча, Падаркуш, Қудуқбоши маҳаллалари билан чегарадош бўлган. Шайхонтоҳур ариғидан сув ичилган. Маҳаллада 5 та масжид (энг каттаси Саидазимбой масжиди), ва Эшонқули додхоҳ мадрасаси (мадрасада 1884 йилнинг 19 декабрида рус тузем мактаби очилган) бўлган. Маҳалла, аҳолиси Аския мавзесида деҳқончилик билан шуғулланишган. Ҳозир маҳалла ўрнида Тошкент телестудияси, "Ёш томошабинлар" театри ва Шоирлар хиёбони жойлашган.

Ўқчи маҳалласи Тепақишлоқ, Олмазор, Мерганча маҳаллалари билан чегарадош бўлган. Тупроқ-кўрғон қалъасига туташган. Маҳалла ҳудудида Кўймас дарвозаси бўлган. Акмал Икромов шу маҳаллада яшаган. Қадимда Буюк Ипак Йўлининг шимолӣ тармоғи Бинкат орқали ўтиб, бу халқаро савдо ва ҳунармандчиликнинг ривожланишида муҳим ўрин тутган. 1797 йил маълумотларига қараганда Тошкентда шаҳар ҳокими Юнусхўжа ҳисобидан маош олган 2000 га яқин доимий аскар бўлган. Улар пилтали милтиқ ўқ-ёй, қилич ва қалқон билан қуролланган махсус бўлинмалардан тузилган. Юнусхўжа кўшинларида 20 га яқин тўп бўлган. Ўқлар асосан Тошкентнинг ўзида, Ўқчи маҳалласида қуйилган.

Маҳаллада "Телов" номли берк кўча ҳозир ҳам сақланган. Телов - қурама тоифасининг 5 та уруғидан бири.

МАВЗЕ ВА АРХЕОЛОГИЯ ЁДГОРЛИКЛАРИ

Мирза Юсуф Шайхонтохур даҳасининг мавзеларидан бири. Мавзенинг номи 1865 йилгача Қўрғонча (Ниёзмухаммад номли шахс томонидан қурилган қўрғонга нисбатан номланган) бўлган.

1864 йилда Тошкентга яқинлашиб келган чор армиясининг генерали Черняев кўп талафотлар кўриб чекинишга мажбур бўлади. Бундай шармандали талафот унга тинчлик бермасди. 1865 йилнинг апрель ойида навбатдаги Тошкент қамалига йўл олган Черняев Россия билан савдо алоқаларидан манфаатдор бўлган Мирсолиҳбой, Саидазимбой, Мирза Юсуф ва Черняевга муҳим хабарларни етказиб турган Муҳаммад Соатбой, шунингдек сотқинлиги фош бўлиб Черняевнинг пинжига кирган Чувалачилик юзбоши Абдурахмонбек Шодмонбек ўғли каби сотқинларнинг маслаҳати билан Ниёзбек қалъаси вайрон қилинади. Тошкентни сув билан таъминлаб турган Чирчиқ тўғони бузиб ташланади.

Қирқ уч кунлик сувсизлик ва очликдан толган шаҳарликлар 1865 йилнинг 14-16 июнь кунлари бўлган жангларда душман тўпларига дош бера олмай, Черняевнинг тинчлик сулҳига рози бўлиб, Абулқосим мадрасасига йиғиладилар. Қатор шартлар билан шартнома тузилади. Мирза Юсуф томонидан шошилиш равишда тайёрлатилган Тошкент 12 дарвозасининг олтидан ясалган рамзий калитлари тантанали равишда Черняевга тақдим этилади.

Тошкентни ишғол қилишда ёрдам берган сотқинлар, жумладан Мирза Юсуф ҳам чор ҳукуматининг нуфузли мукофотлари билан тақдирландилар. Алоҳида хизматлари учун Мирза Юсуфни ўзига котиб қилиб олади ва Шайхонтохур даҳасининг Қўрғонча мавзесини (ҳозирги Бодомзор микрорайони) тухфа этади. Мавзе, кейинчалик маҳалла, ўтган

асрнинг 50-йилларигача бу ҳудуд Мирза Юсуф номи билан келган. Ҳозирда Бодомзор микрорайонидаги масжид Мирза Юсуф номи билан келади. Аслида бу масжид Ниёзмухаммад томонидан қурилган бўлиб, унинг ўғли Ёқубжон томонидан 1913-14 йилларда қайта қурилган. Шуларни эътиборга олиб, Тошкент топонимик комиссиясининг таклифига биноан шаҳар ҳокимиятининг қарори билан ўз даврида карвонсаройлар, гиштин кўприклар ва работлар қурдирган Ёқубжон Ниёзмухаммад ўғли номи Бодомзор 4-торкўчасига берилди.

Шибли мавзеси. Бўзсувдан бошланадиган бир сойнинг номи Човли, шу сой ёқасидаги маҳаллардан бирининг номи Шибли деб аталган. Атамашунос олим Суюн Қораев эса, бу икки ном бир сўз бўлиб, Шайх Шиблий номи билан аталишини таъкидлайди.

Ўзбек миллати таркибига кирган йирик қабилалардан Минглар қабиласининг "Чибли" (шивли) уруғи ҳам бўлган. Бу номлар ўша уруғ ва қabila номи билан боғлиқ бўлиши ҳам мумкин деган фикрлар ҳам бор. Шайх Шиблийни эса Шибли уруғининг отаси деб тушунмоқ мумкин.

Яланғоч мавзеси ҳозирги Мирзо Улуғбек туманининг маҳаллаларидан бири. Илгари Шайхонтоҳур даҳасининг мавзелаларидан бири бўлиб, Қашқар маҳалласининг деҳқончилик билан шуғулланадиган қисми ёз ойлари шу ерда ўтказганлар.

Ўзбеклар таркибига кирган қабилалар орасидаги Сарой қабиласининг катта гуруҳи таркибидаги уруғларидан бири Яланғоч сарой, Яланғоч номида сақланиб қолган.

"Муштум" сатирик журналининг ўтган асрнинг 30-йилларидаги сонларидан бирида Абдулла Қодирийнинг "Яланғоч эшон ёхуд Яланғоч эшшак" - номли мақоласи босилган. Мақолада муаллиф

Яланғоч эшон номи билан фирибгарлик қилиб юрган шахс билан атайлаб бориб, суҳбатлашганлиги хикоя қилинарди.

Оққўрғон мавзеси. Қадимги Тошкент атрофидаги мавзеларнинг бири. Оққўрғон худуди Оққўрғон ва Дархон (Дархонотасой) ариқларидан суғорилган.

Ўрта аср вақф ҳужжатларида Оққўрғон ерлари Хўжа Аҳрорга қарашли бўлиб, кейинчалик Хўжа Аҳрор мадрасасининг вақф ерлари ҳисобланган. Шаҳарнинг шу мавзегга қараган дарвозаси Оққўрғон дарвозаси (1830 йилдан Қашқар дарвозаси) деб аталган.

Оққўрғонда Шайхонтохур даҳаси маҳаллалари аҳолисининг дала ҳовлилари бўлиб, халқ ёз мавсумини шу ерларда ўтказган.

1865 йил 9 майда Черняев аскарлари билан Амир лашкар Алимкул қўмондонлигидаги Тошкент мудофаачилари ўртасидаги бўлиб ўтган беомон жанг (ҳозирги Пушкин кўчаси Ҳ.Олимжон метроси бекати) мана шу Оққўрғон худудида Черняевни чекинишга мажбур қилган. Тарихчи Муҳаммад Солиҳ ҳам шу жангда қатнашиб, жанг тафсилотларини ўзининг "Тошкентнинг янги тарихи" асарида тасвирлаган. Ҳозирги Оққўрғон ўрнида Оққўрғон, Улуғбек, Дархон, ва бошқа маҳаллалар мавжуд.

Кўйлик мавзеси Дўрмон қабиласи таркибидаги Кўйли уруғи номи билан боғлиқ бўлган атама. Дўрмон ўзбек қабилаларидан бири. Улар XVI-XVII асрларда Даштиқипчоқдан Ўзбекистон ва Тожикистон худудларига келиб жойлашган. Кейинчалик Бухоро амирлиги сиёсий фаолиятида фаол қатнашган. Кўйлик ота Ҳофиз Шайх Кўйлиқий Самарқандлик ҳазрати Нўғой ота авлодларидан, яъни азиз шайхлар сулоласидан бўлиб, Кўйликдаги масжидда имомлик қилган. Мелодий 1475 йили ҳозирги

Кўйлик бозори - ёнидаги дахмага дафн этилган. Ҳозирги янги мақбара 1994 йилда қайта тикланган. Бизнинг фикримизча Кўйлик ота, яъни Кўйлик уруғларининг отаси (оқсоқоли) деб тушунмоқ керак.

Дўрмон қабиласи таркибида Кўйли, Кўкчулак каби бирқанча уруғлар бўлган. Тошкентда бўлган мўғул саркардаларидан бирининг исми Кўйлик бўлган. Айрим олимларнинг фикрича Кўйлик - қуйилик, яъни "пастлик" сўзининг ўзгарган кўриниши.

Миробод мавзеси XIX асрнинг бошида Кўқон хони Тошкентни босиб олгандан кейин шаҳар ҳудуди бирмунча кенгайди. Хуллас Кўқон хонининг собиқ ўрдасига қарашли Анҳор билан Салор ўртасида Қашқар, Мингўрик, Миробод каби ўнлаб маҳалла ва мавзелар вужудга келди. Янги жойлардаги туб аҳоли сиқиштирилиб, деярли келгиндиларга бўлиб берилди. Жумладан Миробод мавзесининг ҳудуди Кўқон хонлигининг юқори имтиёзли мирларига берилди. Мавзенинг Миробод дейилиши шундан.

Ўтган асрнинг бошларида мавзе маҳалла сифатида шакллана бошлайди. 1915 йилда Миробод бозори ташкил топади. Натижада аҳоли боғдорчилик ва деҳқончилик билан бирга савдо-сотик билан ҳам шуғуллана бошлайди. Дўкандорлик ва баққоллик билан шуғулланувчилар сони кенгая боради.

Маҳаллада педагог олим Абдулла Авлоний, навоийшунос олим Ҳамид Сулаймонов, тиббиётчи олим Миржалол Каримов ва ёзувчи Ўлмас Умарбековлар яшаб ижод қилганлар.

1992 йил май ойидан Темирйўлчилар сўнгра Ленин райони бўлиб келган туман, Миробод тумани деб номланди.

Мингўрик мавзеси - Шайхонтохур даҳасининг мавзеси. Ҳозирги Тошкентнинг айнан марказида,

темирйўл вокзали яқинида, Салор соҳилидаги "Мингўрик" деб аталувчи археология ёдгорлигининг атрофи. 1930 йилларда Кўқон ҳонлигининг ҳукмронлиги даврида бу ерларда ўрикзорлар барпо қилинган. Археологик ёдгорлик ва мавзенинг "Мингўрик" деб аталишининг сабаби шундан.

Мингўрик археология ёдгорлиги. Ушбу ёдгорлик I-XIII асрларга оид бўлиб, Тошкентнинг айнан марказида, Тошкент темирйўлининг шимолий вокзали яқинида, Салор канали соҳилидадир. Маҳаллий аҳоли ўртасида Афросиёб тепаликлари номи билан машҳурдир, ҳамда у қадимда Шошнинг пойтахти бўлган. Бу қадим шаҳар қолдиқларининг Мингўрик дейилишига сабаб 1830 йилларда Кўқон хонлиги ҳукмронлиги даврида барпо қилинган ўрикзорлар билан ёнма-ён бўлганлигидандир. Шаҳар қолдиқларининг ўрни ва шу атрофлар 1865 йилга қадар Шайхонтоҳур даҳасининг хушманзара мавзеларидан бири бўлган. (Мавзенинг номи ҳам Мингўрик деб юритилган). Бу тепаликларда халқ сайиллари ўтказилган, шаҳар ярмаркалари бўлиб турган, айниқса Наврўз байрамлари кенг нишонланган, XVIII асрнинг 70-йилларида шаҳар қурилишларининг жадал суръатлар билан авж олиши Мингўрик ҳудудининг олдинги рельефи ва ёдгорлигининг маданий қатламларининг бузилиб кетишига сабаб бўлган. Унинг бир қисмигина сақланиб қолган холос.

Ёдгорлик дастлаб 1896 йилда, сўнг 1912 йилда ҳаваскор археологлар томонидан қайд этилган. 1920 йилларда Е.М. Массон ёдгорлик топилмаларини ўрганиб, бу ерда Чоч давлатининг туркий ҳоқонлари резиденцияси жойлашган бўлиши мумкин, деган хулосага келади.

Ривоятларга қараганда бу ерда ҳашаматли сарой бўлган. 1950 йилларда ҳозирги Тошкент вилояти ҳокимияти биносининг ўрни ва "Тонг" ҳиссадорлик

жамияти худудидаги археологик қазишлар, ривоятлар ҳақиқатга яқинлигидан далолат берди. 1968 йилда Тошкент археологик экспедицияси томонидан археологик изланиш ишлари давом эттирилди.

Мингўрик қазилмалари вақтида энг чуқур қатламлардан эрамизнинг биринчи асрига оид бўлган гиштин деворли истехкомлар, деворлар ичида эса темир найза учлари, идиш - товоқларнинг чиқиндилари топилган. Топилмаларнинг гувоҳлик беришига қараганда 5-6 асрларда шаҳар тез суръатлар билан ривожланган. Бу ерда кучли турк ҳокимияти вужудга келган. Ҳатто Хитой давлати ҳам бу давлатга ўлпон тулаб туришга мажбур бўлган. 7-8 асрлар шаҳарнинг энг юксалган даври бўлган. Барча меъморий қурилиш услублари, комплекс ички безакларида ҳашаматли деворий тасвир ва нақшлардан фойдаланиш уй-рўзғор асбоб-ускуналари Шош пойтахтининг умумсўғд маданияти асосида хунармандчилик, савдо-сотик маданият ва маърифат марказига айланганлигидан, шунингдек бу ерда топилган хорижий давлатларга мансуб ашёвий далиллар шаҳарнинг юнон-рим дунёсини Узоқ Шарқ ва Хитой билан боғловчи манзил бўлганлигидан далолат беради.

Шаҳар қурилиши кенгайиб боргани сари эски қалъа деворлари торлик қилиб, унинг харобалари устига эски Шаҳристон уйларига нисбатан салобатли саройлар қурилган. Саройда супа ва нақшинкор устунли ҳашаматли ибодатхоналар ва бошқа хоналар бўлган. Санъат ва маданият ривожланган. Манбаларда қайд этилишича, мусиқа ва рақс санъати юксак поғонага чиққан. Шаҳарда танга зарб этилган. Расмий ёзма ҳужжатлар сўғд ёзувида битилган, алифбо сўғд ёзуви белгиларидан тузилган.

Шаҳар атрофида олтита шаҳарча халқаси бўлиб, у гарнизон қароргоҳи ҳамда воҳа деҳқонлари билан чорвадорлар ўртасида савдо алоқалари юрги-

зиладиган жой вазифасини ўтаган. Шунингдек, Тошкент минтақаси орқали чўлларга ва умуман Шарққа халқаро Буюк Ипак йўли очилган.

Милоднинг VII асри ва VIII аср бошларида Шош пойтахтида илк феодал даври маданияти гуллаб-яшнади. Аммо унинг гуллаб-яшнаш пайти узоққа бормади. Саккизинчи аср бошларида Араб халифалиги босқини туфайли барбод бўлди. Аҳолининг асосий қисми шаҳарни ташлаб кетди.

Манбаларда "Чоч мадинаси" деб юритилган, Араб манбаларида тилга олинган "Мадинат аш-Шош" аёвсиз қирғинлар, ўт-ёнғинлар оқибатида хароб бўлди. Шаҳарнинг Арк ва Шаҳристони, мудофаа деворлари очилганда VIII аср бошларида бу ерда бўлиб ўтган фожиалардан гувоҳлик берди.

IX асрда Араб халифалиги Чоч сув манбаларини қайта тиклаш учун 2 миллион дирҳам ажратганидан сўнг Бўзсув суғориш тизими асосида аввалги ўрнидан 4-5 километр шимолий-ғарбда Анҳорнинг ўнг томонида (яъни, ҳозир Эски шаҳар деб аталадиган ҳудудда) янги шаҳар қад кўтара бошлайди. Бу янги шаҳар Араб манбаларида Бинкат деб тилга олинади. Ёзма манбалар ва археологик тадқиқотлардан маълум бўлишича, Бинкат шаҳримизнинг Себзор, Кўкча ва Бешёғоч даҳалари туташган ҳудудда жойлашган.

Шундай қилиб, Мингўрик харобаси кўп асрлар мобайнида ер остида қолиб кетди. Кўҳна шаҳар қолдиқлари қазилма ишлари натижасида яна ҳаёт юзини кўриб, Тошкентнинг ўрта асрлардан қолган ёдгорлик пойтахти бўлиб қолди.

Кўҳна ва навқирон шаҳримизга оид миллий қадриятлар дастури доирасида Ўзбек давлатчилиги, Тошкент шаҳрининг тарихан шаклланиши билан боғлиқ Сергели туманидаги Шоштепа, Юнусобод туманидаги Оқтепа археологик ёдгорликларини муҳофаза қилиш ва ободонлаштириш борасида қатор тадбирлар амалга оширилди.

МАҲАЛЛАЛАРИ РҲЙХАТИ

Оқмасжид
Отинликмасжид
Орқакўча
Баландмасжид
Бодак
Ганчтепа (Ганчлитепа)
Говкуш
Дархон (Турсун Султон)
Девонбеги (Дўмбеги)
Девонабурх (Девонайи бурх)
Дегрез (Дероз)
Жангоҳ (Жангоб)
Катта Жангоб
Жаркўча
Жартегирмон
Занжирлик
Эгарчи
Иламаҳалла
Эскиянгибозор
Қозикўча
Калтатой
Қорёғди
Қатортерак
Қашқар
Қишлоқтепа
Қиёт
Қиёткаттакўча (Кохотакўча)
Қиётторкўча
Қиёттепа
Қудуқбоши
Қўрғонорқаси (Қўрғонорқа)
Қўрғонтеги
Лўликўча
Мараимхалфа
Мерганчи (Мерганча)
Мўғулкўча
Падаркуш
Пастак
Пуштибоғ (Пуштувак)
Раискўча

Сўғалмасжид
Тожик
Тарлоқ
Тарновбоши
Турк
Турктепа
Турсун Султон
Ўқчи
Ўқчи-Мерганчи
Ўркўча
Хадра
Ховузбоғ
Ховузлик
Хўжакўча
Хўжарўшнойи
Фиштмасжид
Чалмоқ (Чармоқ)
Чуқурқишлоқ
Шатак
Шайхонтохур
Шўртепа
Янгишаҳар
Ганчтепа
Янгишаҳар-Дарвоза
Янгишаҳар-Ертешкан
Янгишаҳар-Қиёт
Янгишаҳар-Лабзак
Янгишаҳар-Минор
Янгишаҳар-Сирликмасжид
Янгишаҳар-Шоҳидонтепа
Ёпуғликмозор

МАВЗЕЛАРИ

Авайхон (Аблайхон)
Оққўрғон
Олтинтепа
Бўзариқ
Дамариқ
Дархонариқ
Жангалтепа (Чангалтепа)
Инжиқобод
Ертешкан
Қозитарнов
Қалмоққамаган
Қорамурт (Қорамуртқопқа)
Қўшчи
Мингўрик
Миробод

Мирзаюсуф
Полвонариқ
Посира
Пихна (Пахина)
Сарикўл
Тошариқ
Турқариқ
Ўртатўқай
Шоюнусхалфа
Шивли ёки Шиблимозор
Шўртепа
Яланғоч
Янгитарнов
Ёпуғлимозор

ЎРДАЛАРИ

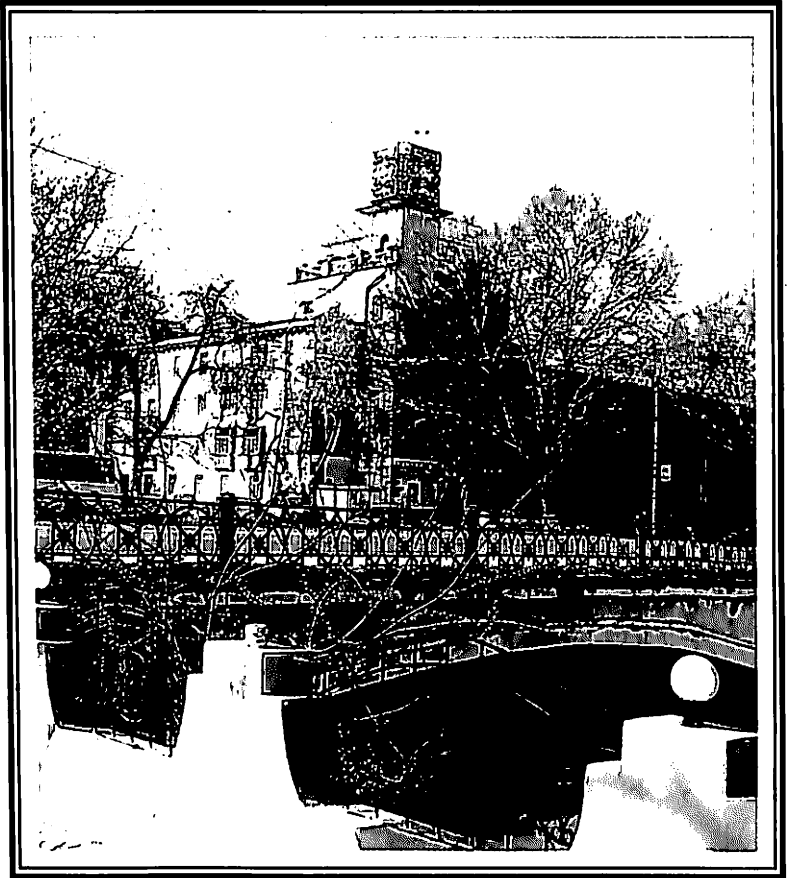
Ўрда. Туркий ва мўғул халқларида ҳарбий-маъмурий манзилгоҳ, ўрта асрларда олий ҳукмдор қароргоҳи, арки. Йирик туркий ва мўғул давлатлари ҳамда кўчманчи қабилалар иттифоқлари (Олтин ўрда ва Нўғой ўрда қабилар) нинг номи шундан келиб чиққан. Подшоҳ, хон ёки бирор олий мартабали шахснинг саройи. Айрим ҳолларда "арк" ҳам деб аталган.

Мавжуд маълумотларга кўра, қадимий Тошкентда бешта ўрда бўлган.

1. Шаҳримизнинг ҳозирги Мовароуннаҳр, Саид Барака, Моштабиб ва Фарғона йўли (аввалги Пролетар, Павлов, Клара Цеткина ва Куйбышев) кўчалари оралиғида каттагина майдонни эгаллаган қадимги Шошнинг пойтахти харобаларидан бизнинг давримизгача фақат 100x40 метрли кичик бир қисмигина сақланиб қолган. Мингўрик деб аталган бу тепалиқда ўтказилган археологик қазилмалар натижасида, бу ер қадимги Шош давлати пойтахтининг 0,5 гектарга тенг ўрдаси эканлиги маълум бўлди. Ўрда мудрофаа деворларига ва ўз шаҳристонига ҳам эга бўлган. 713 йилда Чочга кириб келган араб кўшинлари томонидан шаҳар вайрон қилинган. Ёдгорликнинг "Мингўрик" деб аталишининг сабаби, Кўқон хонлиги даврида шаҳар қолдиқлари ўрнида ўрикзорлар барпо қилинган.

Мингўрик атрофи Шайхонтохур даҳасининг мавзеларидан бири бўлган.

2. Тошкентнинг иккинчи ўрдаси ҳозирги Эски жўва, Хадра, Чорсу ва шаҳар бозори оралиғида

Қадимий Шош давлати пойтахти ўрдасининг археологик қазилмаси

Қўқон хони ўрдаси шу атрофларда эди

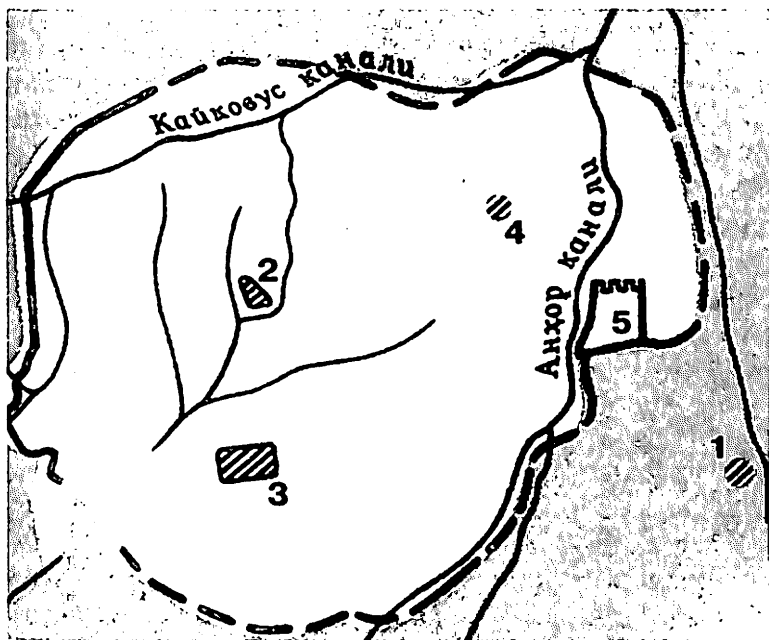
бўлган (IX-XVI асрлар). X аср тарихчилари (Ибн Хавқал, Мақдисий, Истархий) қолдирган маълумотларга кўра, Тошкентнинг ўрдаси алоҳида девор билан ўралиб, 2 дарвозадан иборат бўлган, биридан работга, иккинчисидан шахристонга чиқилган. Ўрда ичида хон саройи, зарбхона ва қамоқхона жойлашган бўлиб, ўрда деворига ташқаридан жомеъ масжиди туташган. Умумий майдони 1 гектар атрофида бўлган. Шахристон аркка қараганда катта худудни эгаллаб, у ҳам девор билан ўралган. Шахристоннинг Абул Аббос, Гумбаз, Қаср номли уч дарвозаси бўлган. Дарвозалардан бири ҳозирги Аброр Ҳидояттов номли театр биноси олдида жойлашган. Шахристонда хунармандларнинг маҳаллалари, мулкдорларнинг кўшк ва кўрғонлари, савдо дўконлари бўлган. Шахристоннинг Гулбозор маҳалласида бутун Туркистонда ва Хуросонда пири муршидларнинг бири мақомига кўтарилган, номи ислом дунёсида улуғланган Хўжа Аҳрор Валий ҳазратлари томонидан Жомеъ масжиди ва мадрасаси қурилган (XV аср).

Шахристоннинг жанубий-ғарбий қисмида кейинчалик Кўкалдош мадрасаси қурилган.

3. XV-XVII асрлар шаҳар худуди Бешёғоч ва ўрда томонларининг кенгайиши муносабати билан Бешёғоч даҳасининг Қоратош ва Олмазор маҳаллари худуди ўрнида Янги Ўрда қурилган. Шаҳар атрофи янгидан ягона девор билан ўралган. Ўрда худудида маъмурий бинолар ва хон саройи бўлган. XVII аср бошларида Бухоро хони шаҳар билан ўрдани бутунлай вайрон қилган. XVII асрда марказий бошқарилаётган катта шаҳар инқирозга юз тутиб, тўрт даҳага бўлиниб кетган, ҳар бир даҳада алоҳида-алоҳида хонлар ўз ҳолича бошқара бошлаган (бу давр чорҳокимлик номи билан тарихда қолган). XIX асрда у Эски ўрда номи билан машҳур бўлган. Эски ўрдадан ўша даврга хос Қоратош ҳаммоми харобалари сақланиб қолган.

Кўкон хони ўрдаси шу атрофларда эди

Тошкент ўрдаларининг харитаси

4. Тўрт даҳа (Бешёғоч, Себзор, Кўкча ва Шайхонтохур) хонликлари ўртасида тез-тез низолар чиқиб турарди. Чорсу бозорини кесиб ўша Жангоб ариғи бўйларида ва Жанггоҳ маҳаллари худудларида (ҳозирги А.Қодирий номли истироҳат боғининг бир қисми) очиқ жанглар бўлиб ўтди. Бу жангда Шайхонтохур даҳасининг ҳокими Юнусхўжа голиб кела бошлади ва шаҳар, шунингдек вилоят ҳокимлигини қўлга киритади. XVIII асрнинг 80-йилларида Юнусхўжа Шайхонтохур даҳасида мудофаа деворлари билан ўралган кичик ўрда қурдиради. Айрим маълумотларга қараганда бу ўрда Анҳорнинг ўнг соҳилидаги Қишлоқ хўжалиги вазирлиги биноси атрофларида бўлган.

XIX асрнинг бошларида Кўқон хонлиги томонидан Тошкент босиб олингач, бу ўрда ҳам вайрон қилинади.

5. XIX асрнинг 30-йилларида Кўқон хони Анҳор каналининг чап соҳили, тахминан "Мустақиллик майдони" ўрнида янги ўрда қурдиради. Ўрда ичида мустаҳкамланган қаср, гарнизон казармалари, қурол-яроғ омборлари, ҳаммом ва маъмурий бинолар жойлашган эди. Ҳаммом 1966 йилда бузилган. ("Анҳор" кафесининг орқасида эди). Ҳаммом деворларининг қолдиқ ғиштлари 1985 йили Абулқосим мадрасаси таъмирига ишлатиш учун олиб келинган.

Ўрда қалъаси 10 минг аскар сифишига мўлжалланган эди. Ўрда шаҳар ва вилоят ҳокими учун махсус кўрғон-қароргоҳ бўлган. Кейинчалик қўшимча мудофаа деворлари қурилиши билан шаҳар таркибига киритилган. Кўқон хонининг Тошкентдаги ноиб - бекларбегининг маҳкамаси ва хон саройи ҳам шу ерда эди. Шунингдек Тошкентнинг ўн икки дарвозаларидан бири бўлмиш Кўқон дарвозаси ҳам шу ерда бўлган. Кўқон хони Тошкентга келганида мазкур дарвоза орқали жуда дабдаба билан кутиб олинар эди.

Тошкент Россия қўшинлари томонидан босиб олингач, (1865) Черняев ўз штаби билан ўрдадаги хон саройига, босқинчи аскарларнинг бир қисми сарой ёнидаги сарбозлар ётоқхонасига жойлаштирилди. Офицерлар эса ўрда ташқарисидаги эгасиз қолган Қашқар маҳалладаги хонадонларга жойлаштирилади. Лекин мустамлакачилар ўша йили зудлик билан қурилган Тупроққўрғонга кўчиб ўтадилар. Ўрдадаги хон саройи, мудрофаа деворлари кейинчалик бузиб юборилади ва янги шаҳарга кўшиб юборилади.

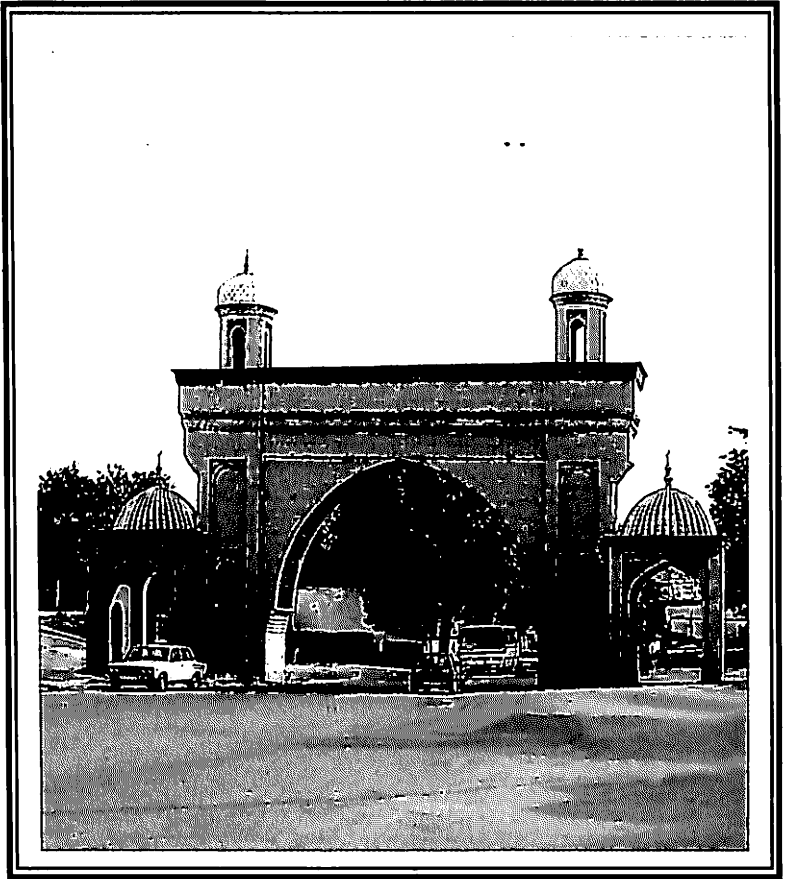
ДАРВОЗАЛАРИ

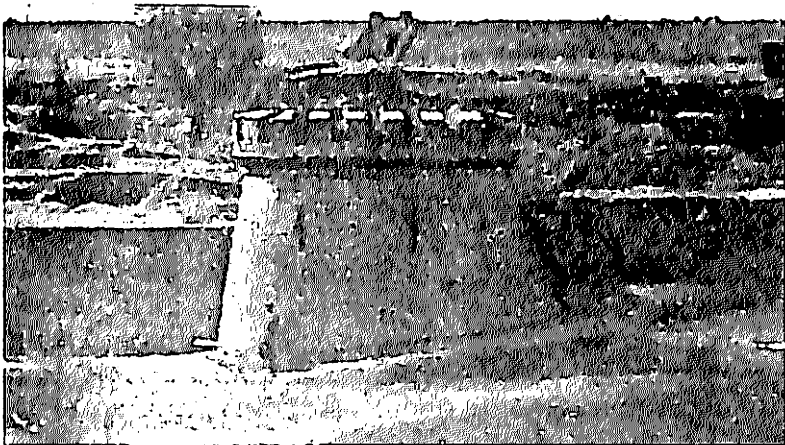
Тошкент муҳим географик ўринда - Шарқ ва Ғарб мамлакатлари билан савдо-сотик йўлида жойлашганлиги туфайли бу ерга узлуксиз савдо карвонлари келиб - кетиб турган. Бу эса шаҳарни етти иқлим туташган масканга айлантирган.

Ўрта Осиёдаги бошқа шаҳарлар каби, Тошкент ҳам X асрда баланд мудофаа деворлари билан ўраб олинган. Уларнинг катта йўлларга туташган жойларида дарвозалар қурила бошлаган. Шаҳар худуди кенгайган сари дарвозалар сони орта борган ёки вақт ўтиши билан ўрни ва номи ўзгариб турган. Ҳар бир дарвозадан ташқарида қабристон бўлган. Албатта, бунинг ўз рамзий маъноси бўлган. Шаҳарга кирган ва чиққан кишиларнинг қалбида қабристонни кўриб, ёвузлик ўрнига яхшилик ҳисси уйғонган. XIX асрнинг ўрталарида, яъни Қўқон хонлиги ҳукмронлиги даврида хоннинг Тошкентдаги ноиб Бекларбеги томонидан Тошкент мудофаа деворлари ва дарвозалари таъмирланади, шунингдек қўшимча мудофаа деворлари қурилиб, янги дарвозалар ўрнатилади.

Бу пайт дарвозалар сони “Тешиққофқа” ва “Янги маҳалла” каби ўтиш жойларидан ташқари ўн иккитага етади. Булар: Лабзак, Тахтапул, Қорасарой, Сағбон, Чигатой, Кўкча, Самарқанд, Камолон, Бешёғоч, Қўймас, Қўқон, Қашқар каби дарвозалари бўлган.

Булардан Лабзак, Қашқар, Қўқон, Қўймас каби дарвозалар шарқ томондан кейинчалик шаҳарга қўшиб олинган қисмига қурилган, айримларининг ўр-

Тошкент мудофаа девори назорат жойи

Тупроккўрган дарвозаларидан бири

ни сурилган. Ўрни сурилиши муносабати билан номлари ҳам ўзгарган. Шаҳар дарвозалари қоронғи тушиши билан ёпилган ва эрталаб тонг саҳарда очилган. Дарвозани фақат фавқулодда ҳодисалар бўлиб қолганида ҳоким фармойиши билан очишга рухсат этилган. Дарвозахоналар устида махсус қоровулхоналар ва дўмбиралар сақланадиган хоналар ҳам бўлиб, хавф-хатар сезилганда дўмбиралар чалиниб халойиқ огоҳлантирилган. Ҳар бир дарвозада шаҳарга кирувчи ва чиқувчи карвонларни қайд қилиб турувчи божхона бўлган. Дарвозалар олдида амалдорларни кутиб олиш маросимлари ҳам бўлиб турган.

Амир Темур даврида дарвозалар масъуллиги шу яқин атрофда яшайдиган маҳалла зиммасига юклатилган. Шунинг учун кўп ҳолларда дарвозалар шу маҳалла номи билан аталган: Қашқар, Сағбон кабилар. Айрим ҳолларда дарвозалар йўналишларга қараб номланган: Кўқон, Самарқанд кабилар. 1865 йилда Тошкент мустақиллиги тугагач дарвозалар бирин кетин бузиб ташланди.

Куйида номлари мунозарали бўлган айрим дарвозалар ҳақида изоҳ беришга ҳаракат қиламиз:

Қашқар дарвозаси. Даврига, йўналишига қараб, Хитой, Оққўрғон номлари билан ҳам аталган:

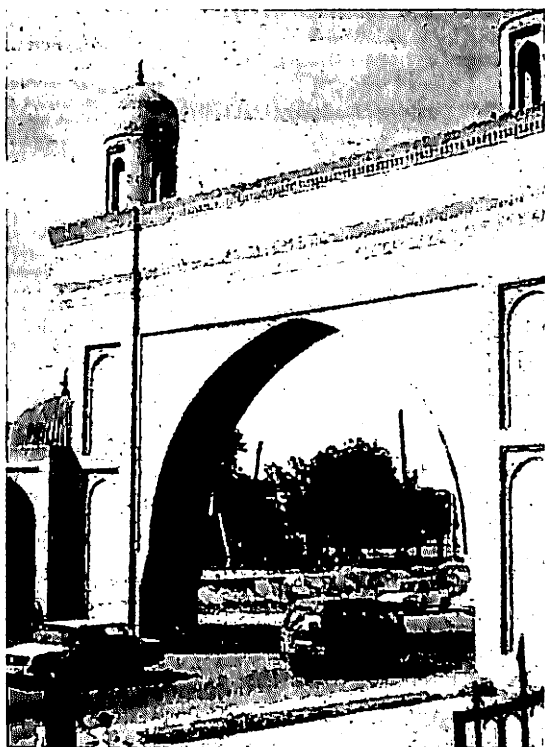
Дарвозанинг Хитой деб номланиши Тошкентнинг географик жойлашиши билан боғлиқ бўлиши керак, чунки Буюк Ипак Йўлининг бир тармоғи шаҳарнинг шу қисмига яқин жой орқали ўтган;

Дарвозанинг Оққўрғон дейилишига сабаб, Хўжа Аҳрор Валий мадрасасининг вақф ерлари Оққўрғон деб аталган. Оққўрғонга шу дарвоза орқали ўтилган. Бу ерлар Човли ариғининг шарқий томонида бўлган;

Қашқар дарвозасини кўриқлаш 1830 йилда Кўқон хони Муҳаммад Алихон даврида ўз ватани Қашқардан қувилиб, Кўқон хонлигидан паноҳ топган муслмонлар жойлашган маҳалла масъуллигига топ-

Тошкент мудофаа девори

*Қайта қурилган рамзий
Самарқанд дарвозаси*

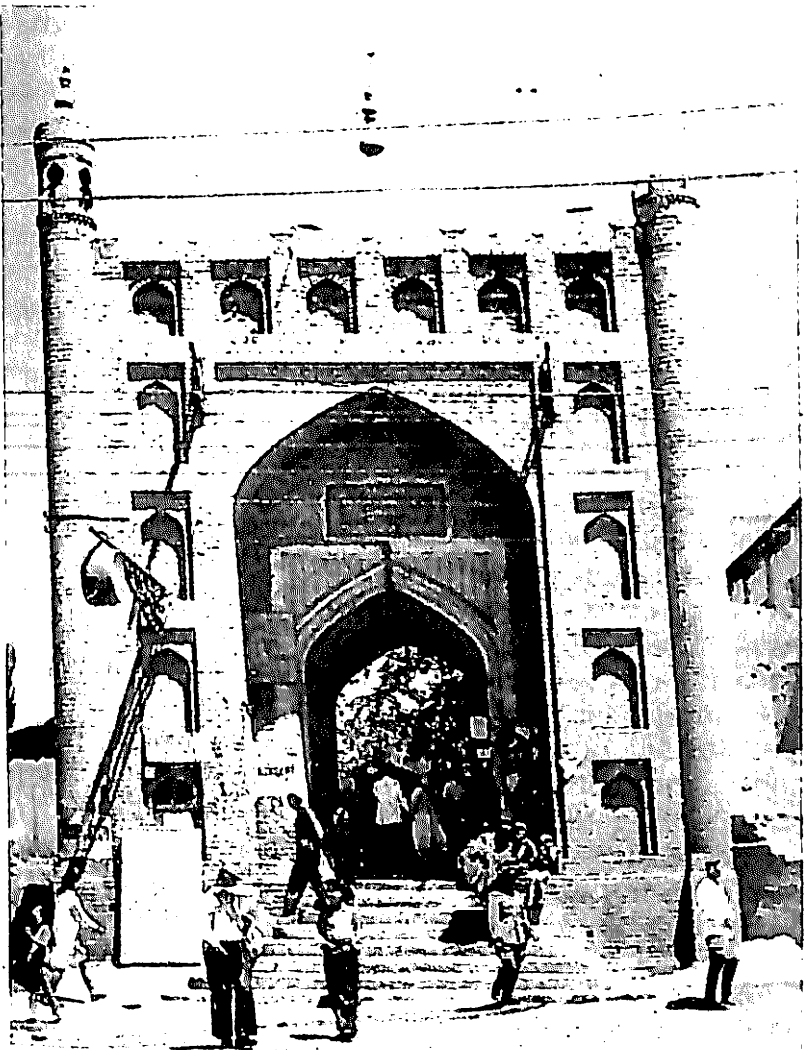
ширилган. Дарвозанинг Қашқар деб номланиши шундан.

Тошкент Кўқон хонлиги томонидан босиб олинганга қадар бу дарвоза анҳор каналининг ўнг томонида бўлиб, манбаларда Шайхонтоҳур дарвозаси номи билан келган. Дарвоза Тошкент ҳокими Юнусхўжа ҳукмронлиги даврида қурилган.

Кўймас дарвозаси - Кўқон хони ноибининг ўрдаси билан Бешёғоч дарвозаси оралигида бўлган. Анҳорнинг сўл қирғоғида илк ўрта асрларда қурилган Кўймас истехкоми бўлиб, унинг қолдиқлари "Тали Қоймас", яъни Қоймас тепалиги деб ҳам юритилган. 1865 йилда Россия томонидан Тошкент босиб олинган, Черняев бу тепаликни тўрт тарафидан девор олдириб, қўрғон қилади. Халқ бу ерни Тупроққўрғон деб атайдди. Бу қўрғоннинг тўпхоналари Эски шаҳарга қаратилган бўлиб, шаҳарнинг руслар яшайдиган қисмини мудофаа қилиб турган. 1867 йилдан 1883 йилгача соат 12.00 да тўплар отилиб, гўё маҳаллий халқни даҳшатга солиб турган. Маҳаллий халқда "тўпотар" ибораси шундан келиб чиққан.

Айрим қадимшуносларнинг фикрича, Кўймас деб аталишининг боиси дарвоза ҳоким ўрдасига яқин бўлганлиги учун кўпинча ёпиқ бўлган, деган таҳминлар бор. Баъзи қадимшуносларнинг тадқиқотларига кўра, дарвоза Темур даврига хос дарвозалар руйхатида Қатағон дарвозаси деб аталган.

Қатағон ўзбеклар таркибига кирган йирик қабилалардан бири. Қатағонларнинг асосий қисми Афғонистоннинг Қатағон вилоятида яшайдилар. Ўрта Осиёда қатағонлар Тожикистон ва қисман Ўзбекистонда қайд этилган. Агар ҳақиқатан ҳам дарвозанинг номи Темур даврида Қатағон деб аталган бўлса илгариги ўрни нарироқда бўлган бўлиши керак. Чунки дарвоза XIX аср ўрталарида қурилган, ёки Бешёғоч дарвозаси билан адаштирилгандир.

Шайхонтохур дарвозаси

Лабзак дарвозаси Тахтапул ва Қашқар дарвозалари оралиғида жойлашган эди. Шаҳарнинг сув тармоқларини ёзганда Муҳаммад Солиҳ - Шайх Шиблий (Човли) ариғи Ўзбеклар дарвозасидан кириб, Қиёт дарвозасидан ташқарига оқиб чиқиши ва Миробод мовзесини сув билан таъминлаб турганини эслатиб ўтади. Шундан келиб чиқиб, Ўзбек ва Лабзак номлари битта дарвозага тегишли деган хулосага келиш мумкин, деб ёзади қадимшунос А.Ўринбоев.

Лабзак - асли "Лаби зах", "Зах ариқнинг бўйи" демақдир.

Тахтапул дарвозаси - мавжуд маълумотларга кўра Турк деб аталган Ўзбек қабиласи масъуллигида бўлган. Ишчилар шаҳарчаси ва Кайкобус канали оралиғидаги маҳалланинг Туркянгишаҳар ва маҳалла оралаб ўтган кўчанинг илгари Туркқўрғон деб аталиши, қадимда бу жойда ўзбекларнинг туркий қабиласи яшаганлигидан далолат беради. Манбаларда қайд этилган Турк деб номланувчи дарвоза шу дарвозага алоқадор бўлиши керак, деган хулосага келган эди туркшунос олим В.В.Решетов шаҳар топонимик комиссиясининг 1972 йил 22 апрель йиғилиши мажлисида. XVIII асрнинг охири, XIX асрнинг бошларида Тошкент ҳокими Юнусхўжа ҳукмронлиги даврида мудофаа деворлари ва айрим дарвозаларнинг бир мунча таъмирий ишлари олиб борилади, жумладан Тахтапул дарвозаси ҳам таъмирланиб, Кайкобус ариғига янги ёғоч кўприк қурилади. Шундан бошлаб Дарвоза, кўча ва маҳалла номлари Тахтапул (тахта кўприк) деб атала бошланган.

Камолон дарвозаси - Бешёғоч даҳасининг Бешёғоч ва Самарқанд дарвозалари оралиғида, яъни Камолон маҳалласи ҳудудида бўлган. Муҳаммад Солиҳ ўзининг "Тошкентнинг янги тарихи" номли

асарида Камолон маҳалла сифатида тилга олинган бўлиб, дарвоза эса Камондарон кўринишида ёзилган. Шунингдек камондаронларнинг Бузук қабиласидан бир тоифасига мансублиги кўрсатиб ўтилган. Худди шу давр учун А.К.Гейнс шаҳар дарвозаларининг тўла рўйхатини тўрт даҳа бўйича ёзган. Бунда Бешёғоч даҳасига қарашли дарвозаларнинг Бешёғоч, Камолон ва Самарқанд номлари келтирилган. Камондарон (камонгарон) яъни камонсозлар, кейинчалик оғзаки тилимизга Камолон талаффузида етиб келган.

Тарихдан маълумки Тошкентда ясалган ўқ-ёйлар Шарқда "Камони Шоший" номи билан машҳур бўлган ва Шарқ адиблари асарларида таърифланган. Жумладан Заҳириддин Муҳаммад Бобур "Бобурнома" асарида - Тошкентда камон ва камон ўқи ясайдиган усталарнинг шуҳрати бутун вилоятга тарқалган. Улар патли ва патсиз камон ўқларини ясаганлар деб ёзади. Тошкент тарихида юқорида номлари келтирилган шаҳарнинг 12 дарвозасидан ташқари Наршахий ва Мақдусий каби қадимий тарихчиларнинг асарларидан ўрин олган қадимий Тошкент ўрдасининг икки дарвозаси ва шаҳристонининг Абул Аббос, Қаср (Кеш), Гумбаз (Жунай) номлари билан келган уч дарвозаси бўлиб, булар ҳозирги Эски жўва бозори, Зарқайнар, А.Навоий ва Чорсу кўчалари оралиғида бўлган. Бу дарвозалар тахминан ҳозирги А.Ҳидоятлов номи театр ва Кўкалдош мадрасасининг орқа томонида бўлган. Шунингдек ҳозирги А.Навоий (илгариги Катта кўча, Тош кўча ва Шайхонтоҳур кўчаси) кўчасидан Шайхонтоҳур зиёратгоҳига киришдаги машҳур Шайхонтоҳур дарвозаси бўлган. Дарвоза ўтган асрнинг 40-йилларида Навоий кўчасини кенгайтириш муносабати билан буздириб юборилган

БОЗОРЛАРИ

Тошкент Буюк Ипак йўлида жойлашган Ўрта Осиёнинг қадимий, сиёсий, иқтисодий, маданий ва маърифий марказларидан бири бўлган.

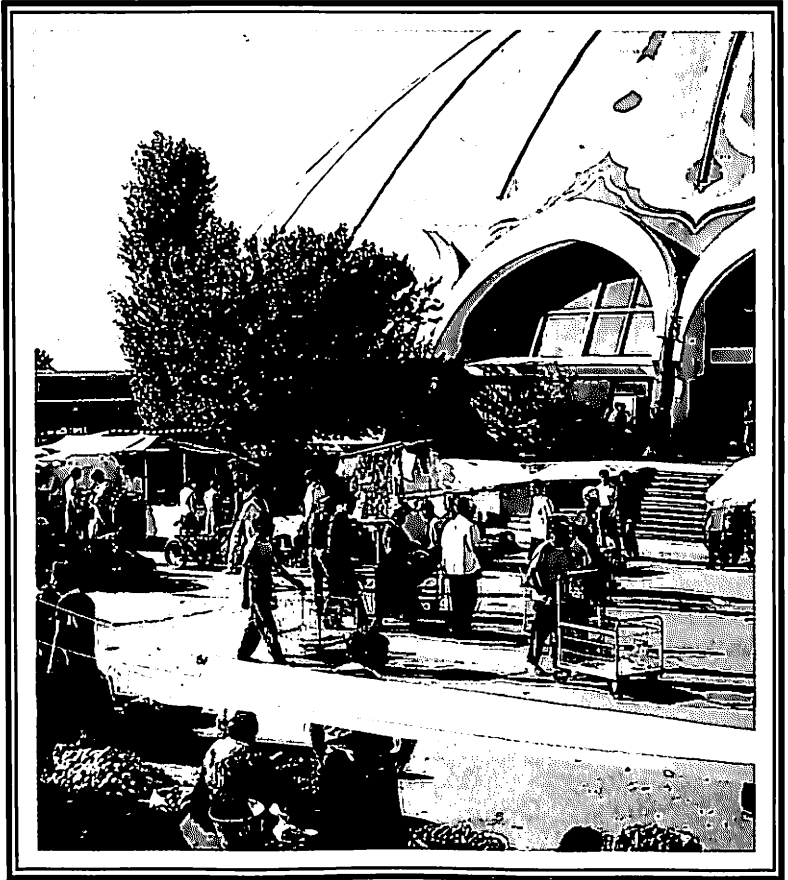
Шаҳарнинг барча дарвозаларидан йўллар Эскй Жўва бозорига келиб тақалган. Бозор атрофидаги кўча ва маҳаллаларнинг шу кунгача сақланиб келган номлари шаҳарда қандай хунармандлар яшаганлигидан далолат беради.

Тошкентни истило қилишда қатнашган рус рас-соми В.Верешчагиннинг ёзишича, "Мен кўрган Шарқ шаҳарларининг ҳеч бирини кенглиги жиҳатидан тошкентликларнинг бозорига тенглаштириб бўлмайди. Ундаги дўконлар кичкина бўлсада, сон-саноксиз. Айтиш қийин, Тошкентда дўкондорлик хунари билан шуғулланмайдиган бирон-бир киши бормикан? Тушда бозор роса қизийди, савдо ишлари янада жонланади, одам жуда тиқилинч бўлиб кетади, кўчаларда эшак, от ва туяларнинг кўплигидан юриш қийинлашади..."

Умуман савдо масаласига келсак, - деб ёзади Верешчагин, Тошкентнинг рақиби йўқ. У Ўрта Осиёнинг асосий савдо йўли устида жойлашган бўлиб, Бухоро ва Кўқондан Россияга ва аксинча ўтадиган карвонлар тўхтаб ўтадиган шаҳардир.

1813 йили Тошкентда бўлган элчи Филипп Назаров эса шаҳарни турли мамлакатлардан тинмай карвонлар келиб-кетадиган йирик савдо пункти, деб таърифлайди.

Бозор фақат савдо-сотик билан хизмат қилибгина қолмай, шаҳар халқи ҳордиқ чиқарадиган жой

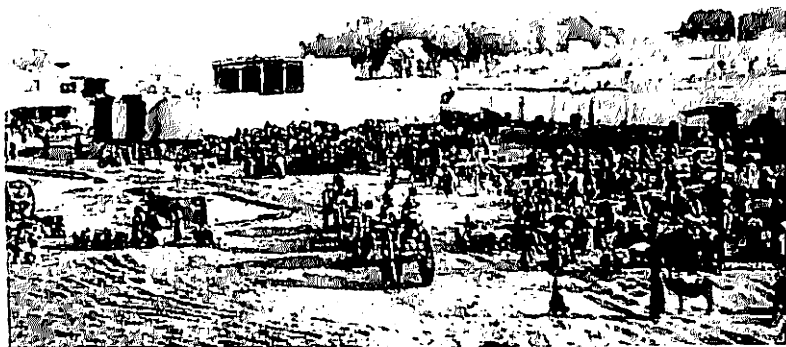

Ташкент. Сарвасий базари ва карвансарай. № 11.

Эски жўва бозорининг кўринишлари (XX аср боши)

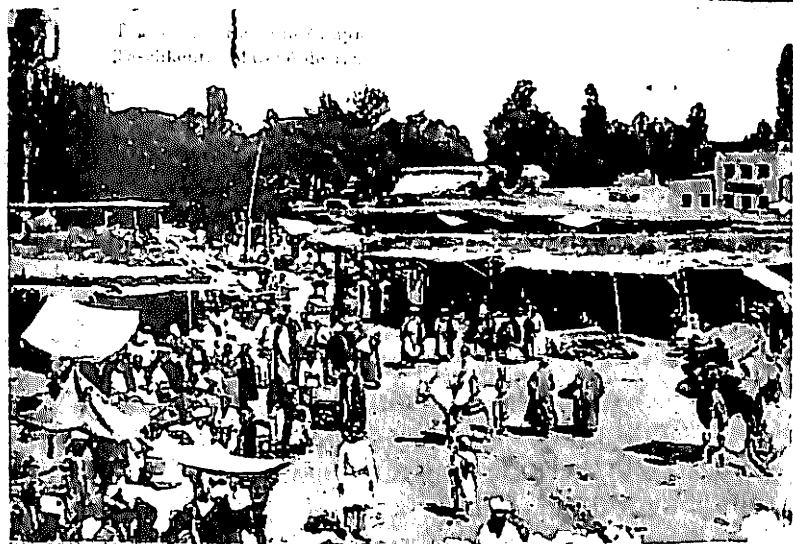
Ташкент. Эски жўва бозори. № 12.

ҳам эди. Шаҳар ҳокимининг турли фармонлари масжидларда маълум қилингандан ташқари, яна бозорда жарчилар томонидан эълон қилинарди. Ўрта Осиёнинг бошқа йирик шаҳарларида бўлгани каби бу ерда ҳам, ҳайит ва рўза кунлари бозоршаб (кечки бозор) ўтарди. Бозоршабда шаҳарнинг марказий кўчаларидан бири ёки майдони безатилиб, кўчанинг икки четидаги чойхона ва дўконлар олди-га чорпоялар қўйилиб, ҳар хил мева-чева, озиқ-овқатлар сотилган. Карнай - сурнай ва ноғоралар ча-линиб, махсус жарчилар одамларни бозоршабга чорлаб турган. Бир томонда дорбозлар, масхара-бозлик ва қўғирчоқбозлик, бир томонда кураш ва ўргатилган ҳайвонлар томошаси бўлиб турган. Чойхоналарда созанда, хонанда, аскиячи, қизиқчи ва раққослар ўз ҳунарларини намойиш қилганлар.

XIX асрнинг ўрталарида Россия ва бошқа Европа савдогарларининг Тошкент бозорига интилиши на-тижасида Эски жўва бозори янада гавжумлашади. Натижада турли савдо фирмалари бу бозорда ўз кнтора ва магазинларини қурадилар. Жумладан савдогар Яушевларнинг Маҳсидўзлик кўчасидаги маҳаллий фирмаси ва улар билан иш олиб борган Эмиль Цинделнинг газлама фирмасининг кнтора-си учун қурилган биноси кабилар. Бино кейинча-лик халқ орасида "Синдел дом" номи билан маш-хур бўлган. 1928 йилда "Циндел" фирмаси жой-лашган бинода "Ёш томошабинлар театри" ташкил қилинди. Шунингдек Эски жўва бозори худудида Граховский, Никифоров, Захо, Ю.Давидов ва Шам-си Асадулла ўфилларининг турли маҳсулотлар би-лан савдо қилувчи магазинлари ва канторалари ўз ишларини бошлайди. Эски жўва бозори даврига қараб турли номлар билан юргизилган. Қуйида ана шу Эски жўва бозорининг турли даврлардаги номларини изоҳлашга ҳаракат қиламиз:

Регистон (форсча) туркийда кумлоқ маъносини

Эски жўва бозорининг кўринишлари (XX аср боши)

англатади. Номига кўра бу бозорнинг дастлабки номи. Чунки Ўрта Осиёда одатда бозорлар унумсиз кумлоқ ва тошлоқ жойларда ташкил қилинган. Лабзак ёки Жангоб аригининг ҳозирги бозор марказидан ўтадиган жойлар пастлик ва тошлоқ жойлар бўлган. Шунингдек Ўрта Осиё шаҳарларида марказий майдонлар Регистон деб юритилган.

Кўшбозор. XV-XVI асрларда шаҳар ҳудуди ҳозирги Ўрда ва Бешёғоч томон кенгайиб боради. Бинкат номи билан келган Тошкентнинг шаҳристонини нураб борарди. Натижада ўз даври талабларига жавоб бера оладиган янги хон ўрдаси ва шаҳристони ҳозирги Қоратош ва Олмазор маҳаллалари ўрнида қурилади. Бўшаб қолган эски ўрда ва шаҳристон ўрнида янги бозор вужудга кела бошлайди. Янги бозорда: кулоллар, мисгарлар, тақачилар, тўқимачилар каби қатор устахоналар жойлашиб, Регистон бозори билан параллел равишда савдо-сотиқ ишларини давом эттира бошлайди. Бу ҳар икки бозор қўшилиб, бир қанча муддат Кўшбозор номи билан атала бошланган.

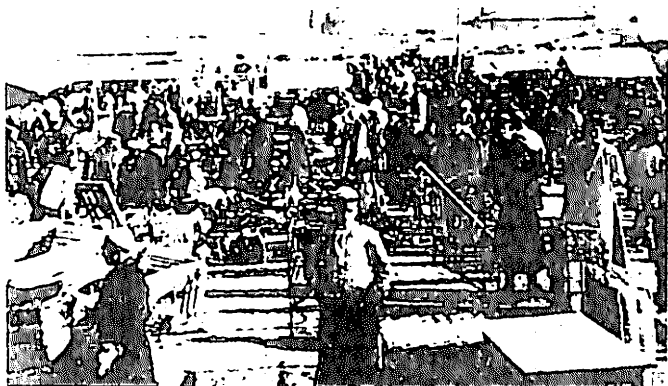
Бу бозор ҳақида X аср тарихчиси Мақсудийнинг ёзишича, "Тошкентдан бошқа шаҳарларга темир буюмлар, эгар-жабдуқлар ва бошқа хунармандлик маҳсулотлари олиб кетиларди, Тошкент камонлари ва нафис идиш-товоқлари билан шуҳрат қозонган эди.

Чорсу (форс т.) дастлаб Бешёғоч даҳасининг қадимий маҳаллаларидан бири бўлган. Маҳалла сифатида XI асрда вужудга келган. Тиканлимосор, Чукўрқушлоқ маҳаллалари ва Регистон бозори билан чегарадош бўлган. Унга шаҳарнинг асосий дарвозаларидан йўллар келиб туташган (Самарқанд йўли, Бешёғоч кўчаси кабилар).

Ўрта аср Шарқ шаҳарларида икки йирик кўча кесишган жой – чорсу дейилган. Бундай жойларда

Эски жўва бозорининг кўринишлари (XX аср боши)

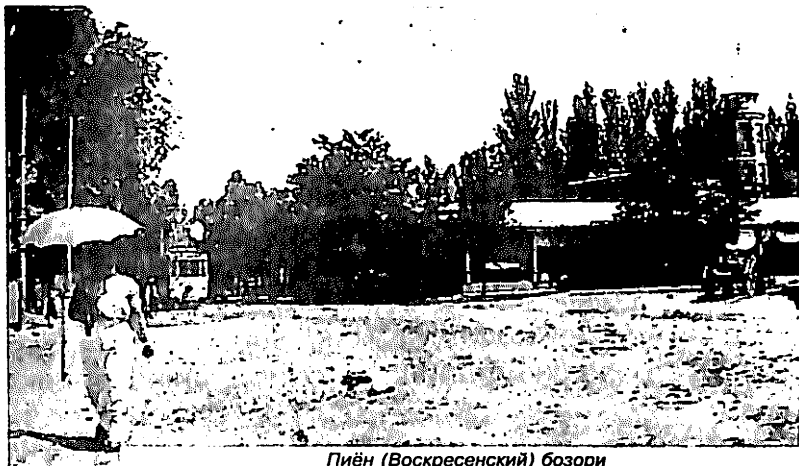

одатда савдо расталари, косибларнинг дўконлари жойлашган. Табиийки, бозор билан чегарадош бўлган бу маҳалла ўз-ўзидан Регистон бозорига қўшилиб кетган. Қадимий манбаларда човурсук (тўрт томонлама), чорсук, чорбозор кўринишларида ҳам учрайди. Сук сўзи арабчада бозор маъносини англатган. Кейинчалик оғзаки сўзлашувда чорсу шаклини олган.

Эски Жўва Себзор даҳасининг қадимий маҳаллаларидан бири бўлган. Охунгузар, Жанггоҳ, Пуштихаммом, Тинчоб маҳаллалари, ва бозор билан чегарадош бўлган. Унга шаҳарнинг Тахтапул, Зарқайнар, Қорасарой каби асосий кўчалари келиб ташташган. Шунингдек, ҳозирги Маҳсидўзлик кўчасида маҳалла хунармандларининг асосий қисми жойлашган бўлиб, савдо-сотик қайнаган жойлардан бири ҳисобланган. Табиийки, вақтлар ўтиб бу қадимий маҳалла ҳам марказий бозорнинг бир қисми ва кейинчалик бозорнинг асосини ташкил қилиб, Эски Жўва номи билан атала бошланган.

Қадимшунос олима В.А.Булатова эса таниқли олима О.Смирнова асарларида "эски" - сўзи сўғд тилида баланд деган маънони англатишини учратиб қолганлигини ёзади. Бу термин қадимий Тошкентга жуда мос деган хулосага келиб, Эски жўва - "баланд бозор" дегани дейди. Ва исботи тариқасида "Тошкент" етти сой ва етти тепалиқдан қад кўтарган, деган афсонани келтиради. Проф. Х.Х. Ҳасанов "Эскижўва" - маҳалла номи, ҳарбий аслаҳалар (жува) омбори (жувахона) бўлганидан бу жой шундай ном олган дейди. Ҳақиқатан ҳам жиба "совут" деган сўз. (С.Қораев).

Пастбозор. Бозорни халқ ҳозирги кунларда ҳам "Пастбозор" деб айтади, сабаби бозор пастликка жойлашган. Қадимий туркий тилимизда сувлоқ пастлик ерни "Чоч" деб аташган, шаҳарнинг Чоч

Пиён (Воскресенский) бозори

Пиён (Воскресенский) бозорининг кўринишлари (XX аср боши)

деган номи ана шу ҳолатдан келиб чиққан деган хулосага келади А.Иброҳимов.

Октябрь бозори. Шўролар даврида бозорнинг қоқ ўртасидаги ресторан Октябрь номи билан аталди. Сўнг Эски Жўва маҳалласи ўрнида Калинин ҳайкали ўрнатилиб, майдон номи Калинин бўлди. Хуллас бозор номи ҳам Октябрь номи билан атала бошланди. Аммо 70 йил давомида бу ном халқ онгига сингмади. Барибир Чорсу, Эски Жўва ёки Пастбозор номи билан аталиб келинаверди.

Олой бозори (Амир Темур кўчаси). Дастлаб бир неча йиллар давомида норасмий кичик чакана бозор сифатида чорва ва деҳқончилик маҳсулотлари билан олди-сотти қилиниб турилган. 1928 йилдан Олой бозори номи билан расмий равишда бозорга асос солинган ва кейинги мустақиллик йилларида замонавий бозор тариқасида қайта қурилган.

Айрим қадимшуносларнинг фикрича, XIX асрнинг 80 йилларида Ўрта Осиё аёлларидан биринчи бўлиб "додхо" унвонини олган, "Олой маликаси" номи билан машҳур бўлган, Олой вилоятининг ҳокими Қурбонжон додхо ўз ўғиллари билан мустақилликка эришиш мақсадида "Пўлатхон" кўзғолони иштирокчилари томонига ўтади. 1876 йил 25 апрелда М.Д. Скобелев қўшинига кучли зарба берган, бироқ кейинчалик хоинлик натижасида мағлубиятга учраган. Одамларининг айримлари асирга тушган, айримлари турли томонларга қочишга мажбур бўлган. Шуларнинг бир қисми ҳозирги Тошкентнинг Олой бозори ҳудудидан манзил топган ва савдо-сотик билан шуғулланишган. Бозорнинг Олой деб номланиши шундан.

Аммо, айрим ҳаваскор атамашунослар матбуот саҳифаларида эълон қилинган мақолаларида келтиришларича - Олой сўзи Алой иборасидан келиб чиққан. Айтишларича, бир вақтлар бу ерда алой

ўсимлиги билан савдо қилишган. Шу сабаб Олой бозори, яъни Алайский рынок бўлиб кетган - деган фикрни билдирадилар.

Пиёнбозор. 1866 йилда ўша даврдаги шаҳарнинг руслар яшайдиган қисми чеккасида Якшанба бозори (Воскресенский базар) очилади. Жиззах ва Маҳрам кўчалари оралиғида жойлашган. Савдонинг асосий қисмини спиртли ичимликлар савдо қилувчи дўконлар, майхоналар ташкил қилган. Маҳаллий аҳолининг айрим бойваччалари, бу жойга келиб кайфу-сафо қилиб туришган. Маҳаллий халқ ибораси билан Пиён бозор деб номланиши шундан. Бозор 1930 йилгача мавжуд бўлган. Кейинчалик бу ҳудудда Алишер Навоий номи театр қурилган. 1947 йилдан бу ҳудуд Театр майдони номи билан аталабошланган.

Қаймоқбозор Эски жува бозоридан кейинги энг катта бозор ҳисобланган. Тошкент ҳокими Юнусхўжа ҳукмронлиги даврида қурилган ва 1810 йилда Қўқон хонлиги босқини даврида вайронага айлан-тирилган Кичик Ўрда деб номланувчи Ўрда вайроналари тепалиги ўрнида янги бозор вужудга келади. Асосий савдосини сут маҳсулотлари ташкил этган. Бозорнинг "Қаймоқбозор" деб номланиши шундан. Бозор тахминан У.Юсупов, Навоий, Қодирий кўчалари ва Анҳор канали оралиғида бўлган.

СУВ ТАРМОҚЛАРИ

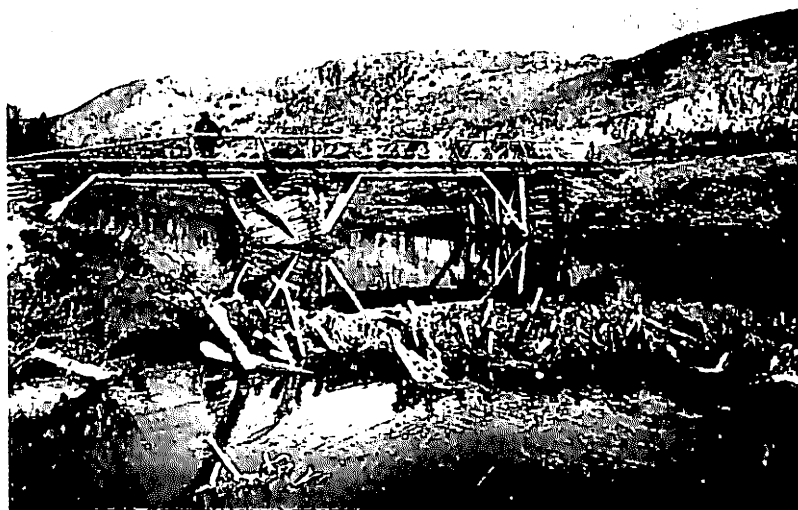
Афсоналарда айтилишича - Тошкент етти сой ва етти тепалик бор жойда қад кўтарган. Ҳар ҳолда Тошкент Ўрта Осиёдаги бошқа шаҳарларга қараганда сувга сероб ва боғ-роғларга бурканган шаҳар бўлган. Халқимиз суғориш маданиятида устозлик даражасига эришган. Бу борада бундан 1200 йил бурун Нил дарёси сувини ўлчайдиган "Миқёс-улжадид"ни яратиб, минг йиллар давомида мисрликлар ечолмаган муаммони ечиб берган Аҳмад ал-Фарғоний билан фахрлансак арзийди.

Тошкентда суғориш шохобчалари яхши йўлга қўйилганлигини кўпчилик ёши улуғларимиз яхши биладилар: шаҳарда оқар сувли ҳовузи бўлмаган маҳалла ёки гузар бўлмаган. Бу ҳовузлар сув таъминотини яхшилаш билан бирга жазирама ёз чиллаларида шаҳар ҳароратини яхшилаб турган. Маълумотларга қараганда шаҳарда 500 дан ортиқроқ ҳовуз бўлган. Баъзи ҳовузларнинг номи ҳамон эслатиб турилади. Катта ҳовуз, Ҳовузбоғ, Лангар ҳовуз ва бошқалар. Нисбатан баландликда жойлашган маҳаллаларга ҳам физика фанидаги туташ идишларда сув сатҳи бир текисликка кўтарилади, деган қонун бўйича кўтарма ва қайнама деган сув иншоотлари ўтказилган ёки чархпалак сув узатгичи ўрнатилган. Ҳар бир тошкентлик, ёшу-қари сувни муқаддас билиб, унга туфлаш гуноҳ ҳисобланган. Ҳовли ёки кўча супурилганда эҳтиётлик билан ариқ томондан бошлашган. Сувга нисбатан бундай ҳурмат ва фойдаланиш усулларига лол қолган дўсту душманларимиз ўзларидан қолдирган хотира ёки

Анхор каналига 1865 йилда қурилган ёғоч кўприк

Бўзсув кўприқларидан бири

асарларида бу ҳақда эътироф этишган. Жумладан, А.Добромислов 1912 йилда ёзган "Ташкент в прошлом и в настоящем" асарида, суғориш тизими ҳақида ўз ҳайратини яшира олмаган.

Қадимшунос олим, академик Яҳё Фуломовнинг ташаббуси билан 1966 йилда ташкил қилинган Тошкент археологик гуруҳининг тадқиқотларига кўра бундан уч минг йиллар илгари аجدодларимиз Чирчиқ дарёсини тўсиб, кетмон билан ариқ қазиб Тошкентга сув олиб келиб, воҳани обод қилганлар.

Куйида аجدодларимиз томонидан бунёд қилинган сув манбалари атамаси ҳақида маълумот беришга ҳаракат қиламиз.

Чирчиқ - Сирдарёнинг ўнг irmoғи. Абдуллахон тарихида Чир дарёси Чирчиқ номи билан машҳур дейилади. Бобур бу дарёни Чир суйи деб тилга олган. "Чирчиқни Сир-чиқ, яъни "Кичик сир" (дарё) деб изоҳлаш тўғридир" - деб ёзади атамашунос олим С.Қораев. 713 йили Араб халифалиги босқини туфайли гуллаб яшнаётган Чоч катта талафот кўрди. Суғориш шохобчалари, шаҳар вайрон бўлди. IX асрда Араб халифалиги Чоч суғориш шохобчаларини қайта тиклаш учун 2 миллион дирҳам ажратгандан сўнг Тошкент тиклана бошлади. Янги Бўзсув суғориш системаси асосида қайта вужудга келган шаҳар Бинкент ва Тошкент номлари билан атала бошланди.

Бўзсув - Чирчиқ дарёсининг ўнг соҳилидаги магистрал канал. Чирчиқ шаҳрида Чирчиқ дарёсидан сув олиб, Чиноз шаҳри ёнида Сирдарёга қўшилади. Юнусобод ва Шайхонтоҳур туманлари ҳудудидан ўтади. Бўзсув - лойқа сариқ тусли дегани. Дарё юмшоқ жинсларни ювиб оққанда сув бўз рангда бўлади. Ривоятларда Фирдавсийнинг "Шоҳнома" сидаги Барзуйи деган деҳқон номи билан боғлиқлиги ҳикоя қилинади.

Анҳор каналига 1940 йилда қурилган бетон кўприк

Салор соҳили

Захарик - Чирчиқ дарёсидан сув оладиган канал. Хужжатларда Зоғарик, баъзан Золарик шаклида учрайди. Халқ орасида Фирдавсийнинг "Шоҳнома"-сида тасвирланган Зол номли подшонинг номи билан боғлиқлиги ҳикоя қилинади.

Кайковус - Бўзсувнинг ўнг тармоғи. Шайхонтоҳур ва С.Раҳимов туманлари худудидан ўтади. VI-VII асрларда Бўзсув канали катталаштирилиб, ундан Кайкобус ариғи чиқарилган ва Қорақамиш жарлигига етказилган. Шайбонийлардан бўлган Суюнч-хўжахон XVI асрда Тошкентнинг Себзор даҳасида, ҳозирги Калковуз канали атрофида ажойиб бир сўлим боғ барпо қилиб, уни Кайкобус чорбоғи деб атаган. Ҳофиз Тиниш Бухорийнинг "Абдулланом" (Шарафномаи шоҳий) асарида, XVI асрда Кайкобус бўйида (шаҳар қўрғони ташқарисида) "Кайкобус боғи" бўлганлиги ва боғда Тошкент султонлари яшаганликлари айтилади. 1514 йилда Тошкентга келган Алишер Навоийнинг замондоши шоир Зайниддин Восифий (1525-1556 йиллар Тошкентда яшаган) Тошкент боғларини айниқса Кайкобус боғини кўриб лол қолган ва "Тошкент боғ-роғлари васфинда" номли 120 мисрадан иборат қасида ёзган. Асарда шоир Тошкент боғларини таърифлар экан:

Тошканд мулкин буқун таърифин этай,

Нуқталар шодасин назмга битай.

Теграсин қуршаган гўзал чорбоғлар,

Алардин Эрамнинг кўксиди доғлар.

деб ёзади.

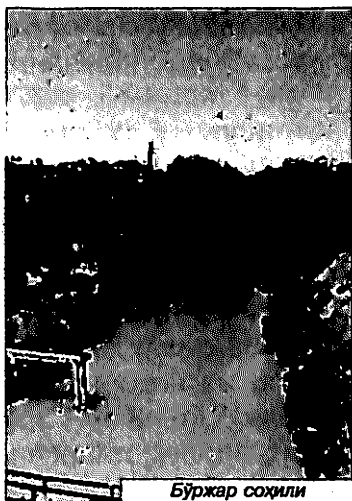
Халқ орасида Кайкобус ариғи (сўзлашувда Калковуз) қадимий Эроннинг Қаёнийлар сулоласидан бўлган подшо Кайкобус томонидан қаздирилган, деган ривоятлар ҳам юради.

Салор - Тошкентнинг шарқ ва жанубий қисмидан ўтган Бўзсув каналидаги Салор ГЭСидан бошла-

Анҳордан сув олувчи Шайхонтоҳур ариғи

Анҳор соҳили

Бўржар соҳили

ниб, Чирчиқ дарёсига кўшилади. Хўжа Аҳрорнинг вақф ҳужжатларида бу канал Рудак (тожикча-дарёча) номи билан юритилган. Республикамиз ҳудудида Салор номли туркий қабилга бўлган. XIV асрнинг 60-йилларида Мовароуннаҳрдан Хитой томонларга кўчиб кетишган. Мазкур атама ўғузлар хони Дегиҳоннинг олтинчи ўғли Салор номи билан боғлиқ.

Бўржар - Бўзсувнинг чап тармоғи. Оқтепа ГЭСи юқорисидан бошланиб, Салор каналига қуйилади. Чилонзор ва Яккасарой туманлари ҳудудларидан оқади. Каналнинг ўзани чуқур бўлиб, қирғоқлари тиклиги ва атрофи кенг чакалакзор бўлганлиги ту-

файли ёввойи ҳайвонлар ҳам учраб турган. Бўржар (бўрижар) деб номланиши шундан.

Қорасув - Бўзсувнинг сўл ирмоғи. Бўзсув ГЭСининг пастки қисмидан бошланади. Тошкентнинг жанубий шарқини сув билан таъминлаб турган. Топонимик терминларда Қора-ер, қуруқлик маъносида келади, шунга кўра Қорасув (ердан чиққан сув), яъни сизот суви деб тушунмоқ мумкин. Қадимдан халқимиз сизот сувлар ва булоқлардан ҳосил бўлган сой ва анҳорларни "Сиёҳ-об", ёки қисқартириб, Сиёб, яъни Қорасув деб юритиб келган. Археологик маълумотларга кўра, халқда Чирчиқ дарёси тошқинлар ва сизот сувларидан Салор, Қорасув, Жўнариқ каби табиий сув манбалари ҳосил бўлган деган маълумотлар учрайди.

Қомусий адабиётларда эрамиз бошларида Сибирь ва Қозоғистон, қисман Ўзбекистон ҳудудларида Корасуг (сўзлашувда Қорасув бўлиб кетган бўлиши ҳам мумкин) қабиласи яшаганлиги ва Ўрта Осиё халқлари билан маданий алоқада бўлганликлари хақида маълумотлар бор.

Дархон - Салор каналининг ўнг қирғоғидан бош олувчи қадимий ариқ. Ўтган асрнинг 50-йилларида юқори ўзани текислаб юборилгач, қолган қисми Оқўрғон каналининг чап шохобчасига айлантирилган. Шайхонтохур даҳасидаги Дархон маҳалласининг боғлари шу ариқ ёқасида бўлган. Шу сабаб ариқ ҳам маҳалла номи билан Дархон деб аталган. Тошкентда Дархон номи маҳаллалар бошқа даҳаларда ҳам учрайди. Айрим қадимшуносларимизнинг фикрига кўра, Дархон мўғулча сўз бўлиб, мажбуриятлардан озод қилинган демакдир. Қозоқ уруғларидан бирининг номи ҳам Дархон деб аталган.

Човли - тарихчи Муҳаммад Солиҳ "Тошкентнинг янги тарихи" асарида Шайх Шиблий ариғи "Ўзбек-

лар" дарвозасидан (Лабзак дарвозаси М.Солих даврида шу ном билан аталган бўлиши керак) шаҳарга кириб, Қиёт дарвозасидан ташқарига оқиб чиқади, дейди. Ариқ Миробод мавзесини сув билан таъминлаб турган. Айрим рус қадимшунослари "Шиблини руслар човли деб ўзлаштирганлар" деган фикрдалар. Аммо, баъзи атамашунослар бу қабилани номи билан аталиб келган деган фикрдалар, чунки, ўзбекларнинг Қорахитой ва Кўнғирот қабилалари таркибида Чойули уруғи бўлган.

Анҳор - (арабча "наҳр" - дарё, деган сўзнинг кўплиги) - катта канал, ариқ. Шаҳримизнинг Чилонзор ва Шайхонтохур туманлари худудидан оқиб ўтадиган бу сув оқими Бўзсувнинг ўнг тармоғи бўлиб, узунлиги 9,1 км. Анҳорнинг А.Навоий кўчасидан оқиб ўтадиган худудида 1865 йилда янги турдаги бежамдор кўприк қурилган. Кўприк 1913 йилгача Тошкентнинг эски шаҳар қисмини янги шаҳар қисми билан боғлаб турган. 1913 йилда Трамвай йўли қурилиши муносабати билан ғиштин кўприк қурилган. 1940 йилда инженер Ташкевич бошчилигида ҳозирги темир-бетон кўприк қурилади.

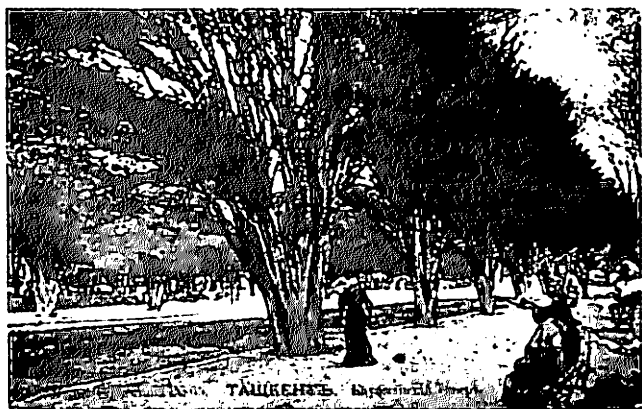
Жўнариқ - Салор ва Қорасувнинг тармоғи бўлмиш бу ариқ Сергели туманидаги Шоштепа ва унинг атрофини сув билан таъминлаб турган. Ҳозирги пайтда Бухоро ва Самарқанд вилоятларида ариқ, баъзан кичикроқ канал ҳам "жўй" деб аталади. Ҳозирги ўзбек адабий тилида бу сўзнинг кичрайтирилган шакли "жўяк" сақланиб қолган. XVI асрларда шаҳар доирасидаги сув тармоқларининг айримлари "Жўйи шаҳар" (тожикча) яъни шаҳар ариғи дейилган. Бу атама халқ тилида Жўнариқ бўлиб кетган деган фикрлар бор.

Дастлабки замонавий шахрсозлик намуналари

Тошкент Россияга қўшиб олингандан кейин Анҳор билан Салор каналлари оралигидаги ерларда, яъни Шайхонтохур даҳасига қарашли Оққўрғон, Миробад, Мингўрик каби мавзелар худудида янги шаҳар қурилиши авж олиб кетди. Қўқон хонлигининг ўрдасига қарашли худуд ҳам янги шаҳар доирасида қолди. Чор ҳокимиятининг амалдорлари мустамлакачилик тузумининг абадийлигини ва ўзгармаслигини ҳар тамонлама таъкидлашга ҳаракат қилди. Янги қурилган шаҳар кўчалари ва майдонларига Николай, Духовский, Романовский, Константин, Черняев, каби истилочи генераллар номи, ҳарбий қисмлар жойлашган кўчаларга Сапёрная, Конвойная, Стрелковая каби номлар, Туркистонни истило қилиш даврида босиб олганлари шарафига ўша шаҳарларнинг номлари билан Асакинский, Хивинский, Самарканд, Жиззах, Маҳрам, Зирабулоқ деб атала бошлади. Шунингдек Тупроққўрғон атрофидаги кўчаларга 1865 йилгача босиб олган шаҳралари номи билан Чимкентская, Туркестанская, Аулиятинская деб атала бошланди.

Тошкентга бирин кетин рус капитали кириб келаверди ва шу тариқа саноат ривожлана бошлади. Биринчи завод эгалари ва фабрикантлари пайдо бўлди. Янги пайдо бўлган “Тошкентлик” бойлар жойларга ўз номларини қўйиб хотира қолдирашарди. Рядов, Лахтин, Косянов, Первушин, Иванов, Давидов кабилар шулар жумласидан эди.

Совет даврига келиб, юқоридаги номлар шўро ҳукуматининг асосчилари номлари билан алмаш-

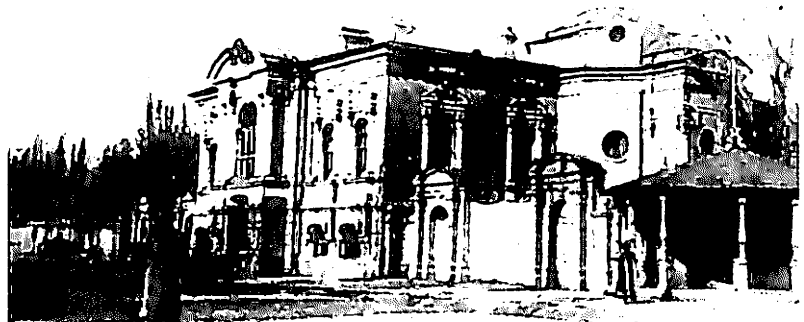
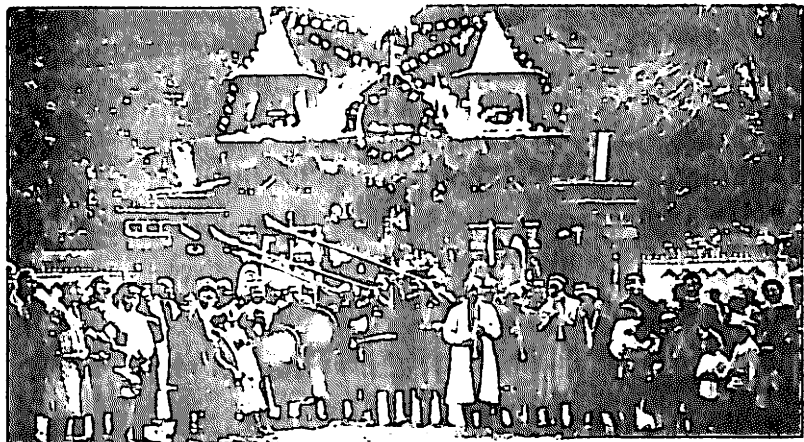
тирилди. Бу янги номлар орасида ҳам маҳаллий халқни ҳурмат билан эслатувчи номлар деярли йўқ эди.

Шаҳар маъмурлари бутун эътиборларини янги шаҳарни обод қилишга ҳаракат қилиб келди. Эски шаҳарга деярли маблағ ажратмади. Натижада Эски шаҳар аввалги қиёфасини йўқотиб бораверди.

Мустақиллик (Собиқ, Соборный, Ленин) **майдо-ни**. Тошкент Россияга қўшиб олинганнинг дастлаб-ки йилиданоқ Анҳор бўйидаги Қўқон хонининг ўрдаси бузилиб, ўрнига Туркистон генерал-губернаторининг резиденцияси қурилади ва у **Оқ уй** деб атала бошланади. 1888 йилда Оқ уй яқинида Спасо-Преображенский собори қурилади. Натижада шаҳарнинг бош майдони, яъни эски ва янги шаҳар чегараси бунёдга келади. Майдон шу бино номи билан Соборный деб атала бошланади. 1930 йилда бу бино бузиб ташланади. Совет даврида шаҳарни реконструкция қилиш бош режасига асосан бу ҳудудда Ҳукумат уйи қад кўтаради.

Амир Темури хиёбони. Дастлаб бу ерда марказий майдон ташкил қилиниб, Константин майдони деб атала бошланади. 1883 йилдан бу майдон ўрнида марказий хиёбон вужудга келади. Бу хиёбон дастлаб Константин сўнг Кауфман, Совет даврида эса Революция хиёбони номлари билан келган.

Дастлабки даврда майдонни кесиб ўтган Кауфманский (ҳозирги Сайилгоҳ, Ҳамза) ва Российский (ҳозирги Мовароуннаҳр, Амир Темури) кўчалари, майдонни тўртга бўлиб турган. Шу билан бирга майдон атрофидаги айланма йўлдан бошқа кўчалар ҳам бошланган. Жумладан: Пушкин (собиқ Лагерний), Кўйлик (совет даврида Куйбышев), Матбуотчилар (собиқ Петроград, совет даврида Ленинград), Хадича Сулаймонова (собиқ Воронцов, совет даврида Сталин ва Братская).

1882 йилда хиёбон қаршисида Қўйлиқ ва Россия кўчалари оралигида 7,5 гектар жойни эгаллаган шаҳар боғи барпо қилинади. Кейинчалик боғ худудида Хива, Турон каби ёзги кинотеатрлар ва яшил театр қурилади. 1890 йилда Тошкентнинг Россия томонидан босиб олинганининг 25 йиллиги муносабати билан боғда кўрғазма ташкил қилинади. Городской сад, Горький, Меҳрижон номлари билан келган бу боғ ўрнида ҳозир Тошкент шаҳар ҳокимиятининг биноси жойлашган.

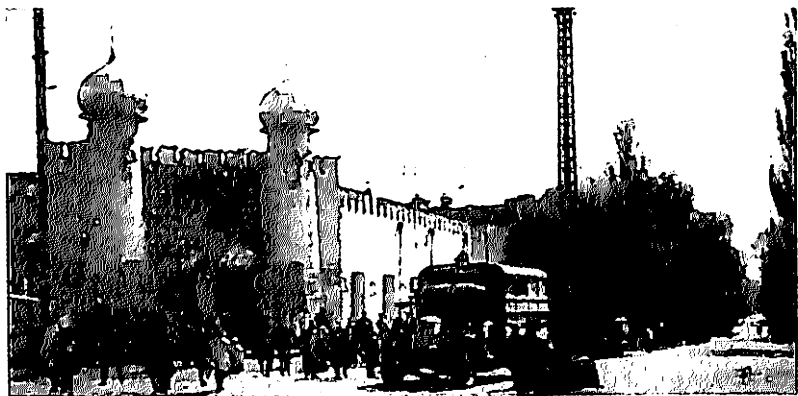
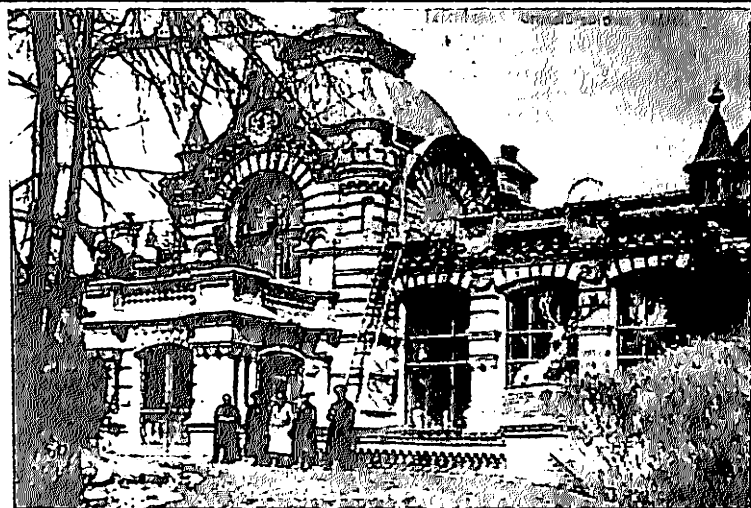
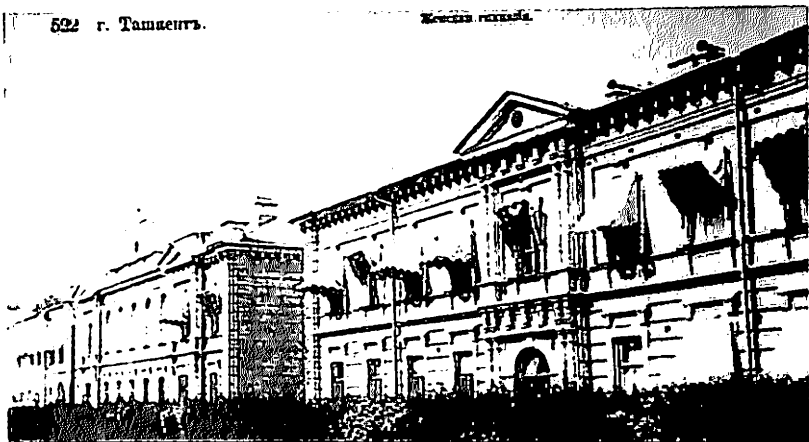
1881 йилда хиёбон қаршисида Мовароуннаҳр (собиқ Российский) кўчасининг ўнг тамонидаги Чор армиясининг полковниги Тартаковский уйига ўқитувчилар семинарияси берилади. Охирги йилларда бузулгунга қадар бу бинода шаҳар соғлиқни сақлаш бош бошқармаси фаолият олиб борган.

XIX асрнинг 70-80 йилларида хиёбонга туташ бўлган Сайилгоҳ (собиқ Соборный, Кауфманский ва совет давридв К.Маркс) кўчасининг ҳар икки бурчагида эрлар ва аёллар гимназияси қурилади. Бинода ҳозирда ҳуқуқшунослик институти жойлашган.

1895 йилда хиёбон рўпарасидаги Пушкин номли кўчанинг чап тамонига давлат банки биноси қурилади. Банк ҳозир ҳам мавжуд.

1871 йили хиёбон қаршисидаги Пушкин кўчасининг ўнг тамонида почта контораси очилади. 1887 йил 1 июлда почта контораси телеграф билан бирлаштирилади ва у “биринчи даражали Тошкент почта-телеграф контораси” деб аталадиган бўлди. Ҳозир бу бино ўрнида Ўзбекистон меҳмонхонаси жойлашган.

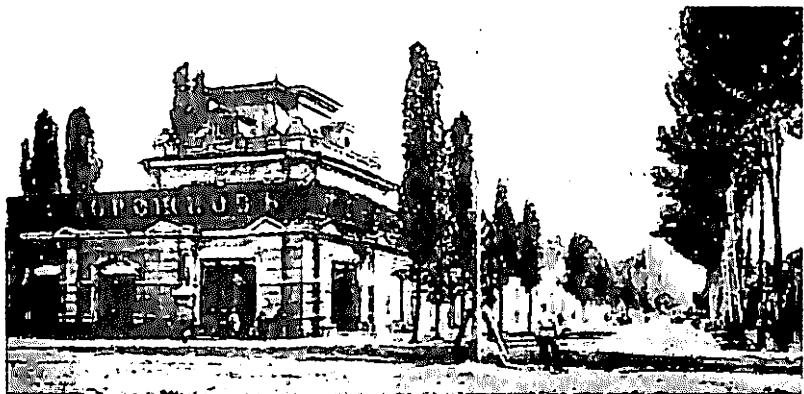
Сайилгоҳ (1912 йилгача Соборный, 1918 йилгача Кауфманский, 1992 йилгача Карл Маркс кўчаси). Соборный, Константин майдонларини боғлаб турганлиги учун кўча Соборный деб аталган. Соборный кўчаси ўша пайтларда ҳам Тошкентликларнинг сайилгоҳ кўчаларидан бири бўлиб келган.

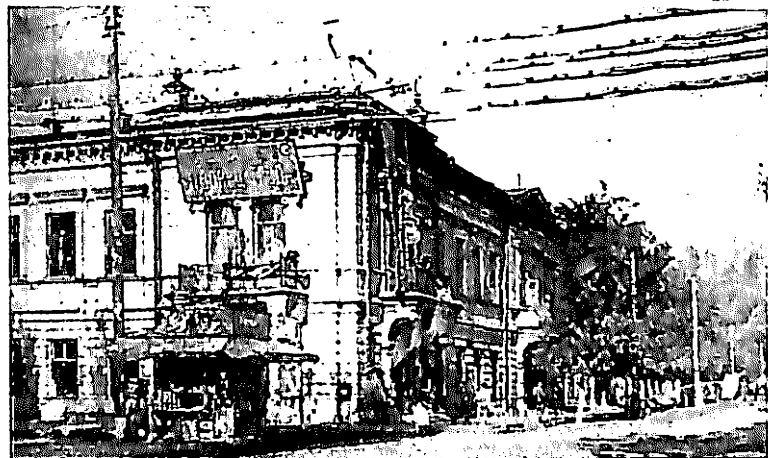
Кўчада Дорожновнинг газлама магазини, Собе-рейнинг китоб магазини, Савдогар Д.Т.Захонинг гастрономик магазини, шаҳар думасининг аъзоси Орифхўжабой Азизхоновнинг катта савдо растаси бўлган. Бу бино XIX асрнинг охирида бутун Россияда расм бўлган “немис уйғониш даври” деб аталган услубда қурилган бўлиб, на фақат Тошкентда балки бутун Ўрта Осиёда катта ва кўркамлиги бўйича ягона ҳисобланган. 1966 йил Тошкент зилзи-ласига қадар Тошкентнинг бош универмаги вази-фасини ўтаб келган.

XIX асрнинг 80-йилларида Соборная кўчасининг Романовский кўчаси билан кесишган қисмининг чап томонида князь Л.А.Романовга атаб сарой қу-рилади. Бу бино архитектор И.С.Гейнцельман то-монидан роман услубининг деталларидан фойда-ланиб эклектик услубда қурилган. Саройнинг олд томони ўзбек миллий услубида ишланган бўлиб, унинг ҳамма безаклари маҳаллий халқ усталари томонидан ясалган. Бинода 1918 йилдан Санъат музейи 1935 йилдан Республика пионерлар саройи ва ниҳоят ҳозирда Ўзбекистон ташқи ишлар ва-зирлигининг қабулхонаси фаолият кўрсатиб кел-моқда.

1912-16 йилларда Соборная кўчасининг Рома-новский кўчаси билан кесишган жойида, князь Ро-манов саройи қаршисида князга қарашли театр биноси қад кўтаради. Айрим ноқулайлик сабаб-ларига кўра қайта тузатишлар киритилиб, киноте-атрга мослаштирилади. Кинотеатр Россиянинг Хи-ва хонлигини босиб олганликлари шарафига “Хе-ва” деб номланиб, Совет даврида бузилгунга қадар “Ёш гвардия” номи билан ишлаб келди. 1928 йил-да кинотеатр қаршисиغا телеўтказгич ўрнатилиб, 30-40 метр нарига қабул камераси қўйилади. Эк-ранда юриб кетаётган одамлар ва трамвай тасвири кўринади. Шундай қилиб, дунёда биринчи жонли тасвирни қабул қилувчи телевизорга Тошкентда

Тасау-ири, сүтүктүндө, кичинекей А. К. К. К. К. К.
Ташкент: Ташкенттин сүтүктүндө, кичинекей А. К. К. К. К.

асос солинган эди. Уни давлат университетининг лаборанти Б.П.Грабовский ўз ёрдамчилари билан ихтиро қилган эди.

А.С.Пушкин кўчаси. Бу кўча XIX асрнинг 70-йилларида очилган. 1899 йили А.С.Пушкин туғилган кунининг 100 йиллик юбилеи муносабати билан унга шоир номи берилган. Бундан олдин эса унинг асл номи Лагерная деб юритилган.

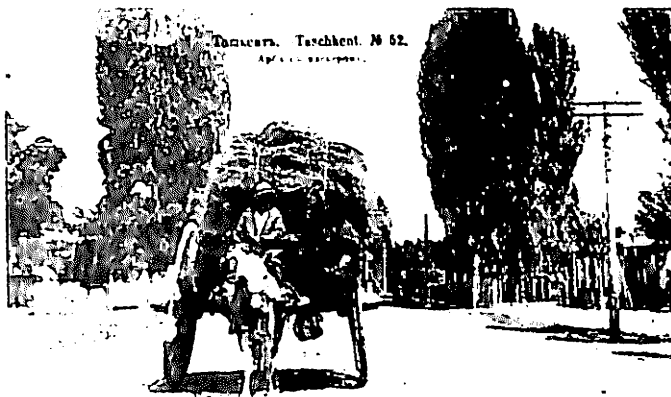
1871 йили кўчанинг икки томонида дастлабки уйлар қад кўтара бошлайди. Булар асосан амалдорлар, офицерлар, савдогарлар ва маҳалиий бойларнинг уйлари эди..

Дастлабки йиллардан бошлаб, кўчада ҳаммомлар, почта биноси, вино ва тамаки заводлари пайдо бўлади. 1890 йилда шаҳар думаси аъзоси Д.П.Петров кўчада Тошкентда биринчи бор гугурт фабрикасини очади. Филипп Капланнинг икки қаватли Аптека биноси ҳам ўша йилларда қурилган.

1903 йилдан собиқ Романовский кўчасидан А.С. Пушкин кўчаси бўйлаб, Сергиевский черкови (ҳозирги метронинг Ҳамид Олимжон бекати)гача Кўнка қатнай бошлайди. Тошкентнинг манаман деган бойлари 1903 йилнинг 5-апрель куни ана шу кўнкада биринчи бор сайр қилишади. Тошкентда кўн-

ТАШКЕНТ,
ПУШКИНСКАЯ УЛИЦА

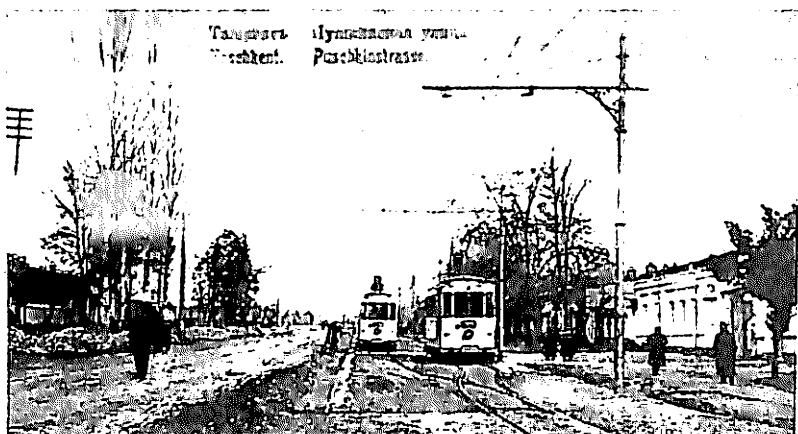
Ташкент, Tashkent, № 52.
Апрель 1930 года.

Ташкент, Пушкинская ул. № 2.

ка қатновининг йўлга қўйилиши Бельгиянинг номи яширин жамияти томонидан амалга оширилган эди. Кўнканинг яна бир йўли вокзал майдонини Эски шаҳар билан боғлаб турган. Дастлабки ҳар иккала йўлнинг узунлиги тахминан 10 километрга яқин бўлган. 1916 йилнинг маълумотига кўра кўнкага 230 та от хизмат қилар ва у 30 вагондан иборат эди.

Шаҳар думасининг 1908 йилда Бельгия жамияти билан шаҳарда электр трамвайини йўлга қўйиш шартномасига биноан янги қуриладиган трамвай йўли 1952 йилдагина шаҳар мулкига айланиши керак эди.

Бухоро кўчаси. Ўтмишда Жиззах, Правда Востока номлари билан келган бу кўча Тошкентнинг гавжум жойларидан бири бўлиб келди. XIX асрнинг

70- йилларида рус кўшинлари томонидан босиб олиниши шарафига Жиззах шаҳри номи берилган эди. 1928 йилда Правда Востока газетасининг 1500-сони чиқиши муносабати билан кўчага ушбу газета номи берилди.

Матбуот уйи Романовский кўчаси билан Жиззах кўчаси бурчаги Марказий аптека билан Пиёнбозор рўпарасида бўлган.

Зингер компанияси биноси. Кўчанинг Пиёнбозор (Воскресенский рынок) қаршисида “Компания Зингер” деган немис фирмасининг идораси жойлашган бўлиб, фирма билан ёнма-ён савдо расталари ҳам мавжуд эди. Ўтган асрнинг 60-йилларида бу бино бузиб юборилган. Ўрнига ҳозирги Ўзбекистон касаба уюшмалари федерацияси кенгашининг биноси қурилган.

Колизей. 1913 йилда Тошкентлик капиталист Цинцадзе бинони цирк учун қурган эди. Лекин бинода цирк томошалари кўрсатилмади. Ниҳоят бино “Колизей” театрига айлантирилди. Совет даврида бинода Ўзбекистон давлат филармонияси фаолият олиб борди. Ҳозир бино бутунлай қайта реконструкция қилиниб, унда Республика кўчмас мулк биржаси фаолият олиб бормоқда.

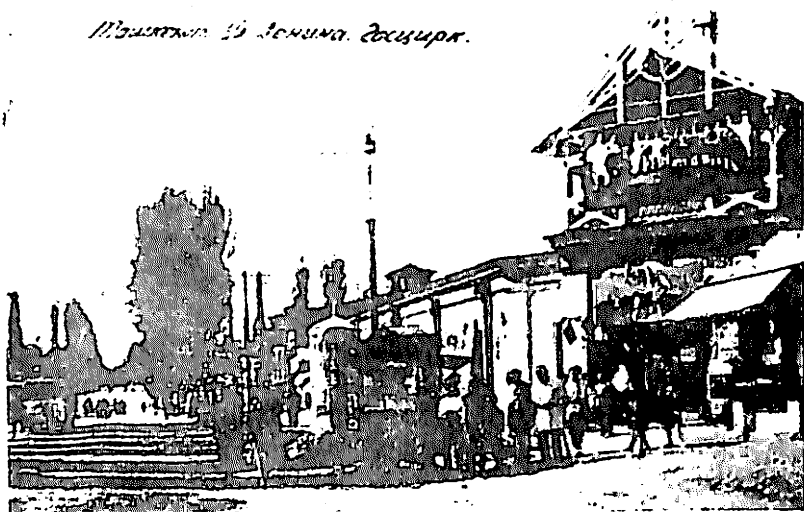
Собиқ “Националь” ва “Шарқ” номлари билан келган меҳмонхона биноси. Ҳозир бу бинодан бузилмай қолган қисмига республика “Нуроний” жамғармаси жойлашган.

Буюк Турон кўчаси (1875 йилгача Большая, ёки Базарная, 1918 йилгача Д.И.Романовский, 1992 йилгача Ленин). Кўчага шаҳар бош режасига кўра 1866 йилда асос солина бошланган. Ўз даврида шаҳарнинг чекка қисмини Воскресенский бозори (Пиёнбозор) билан боғлаб турган ягона катта кўча бўлган.

XIX асрнинг 70-йилларида кўчага расмий равиш-

Шаҳарнинг 25-Ленин. ҳиссирк.

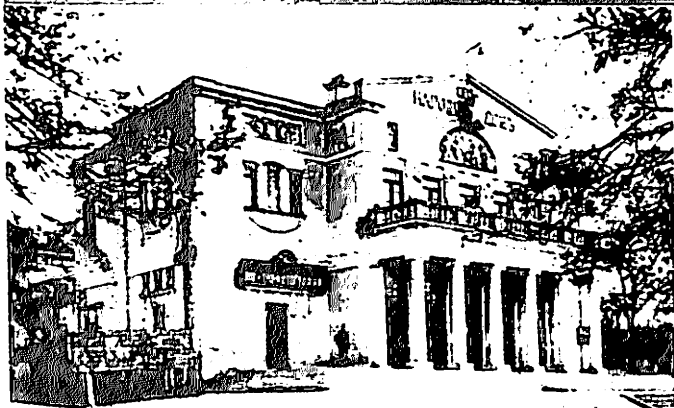
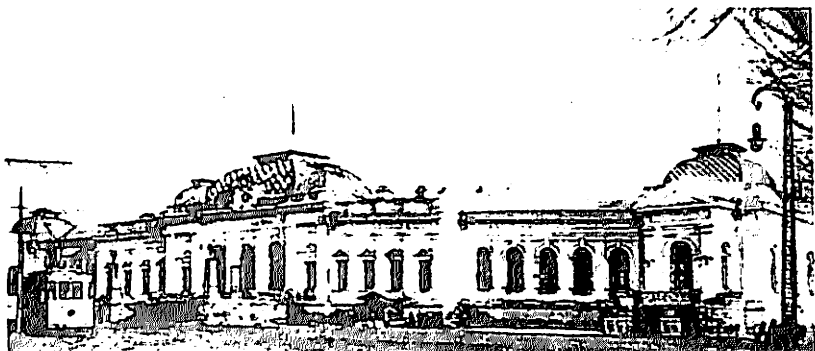

да Туркистон генерал - губернатори Д.И.Романовский номи берилган эди. Кўчада:- 1966 йилгача шаҳар марказий аптекаси; Ф.А.Юпатовнинг 1913 йилда қурилган цирк биноси; 1914 йилда қурилган "Аполло" (Совет даврида "Искра") кинотеатри бўлган. Хозир бу бинолар ўрнида Ўзбекистон давлат тарихи музейи жойлашган. Кўчанинг Соборная кўчаси билан кесишган қисмида князь Романовнинг мухташам саройи ва унга қарашли "Хева" Совет даврида "Ёш гвардия" номли кинотеатр бўлган.

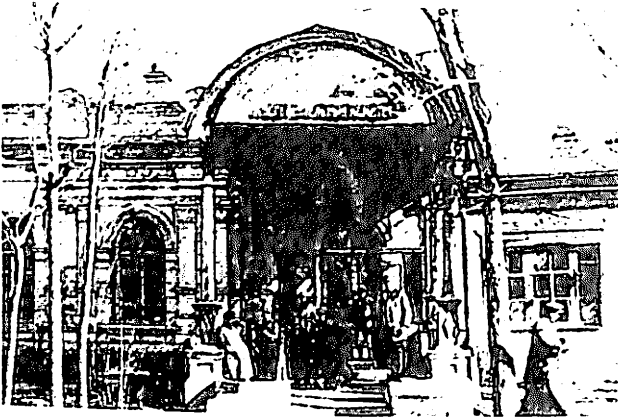
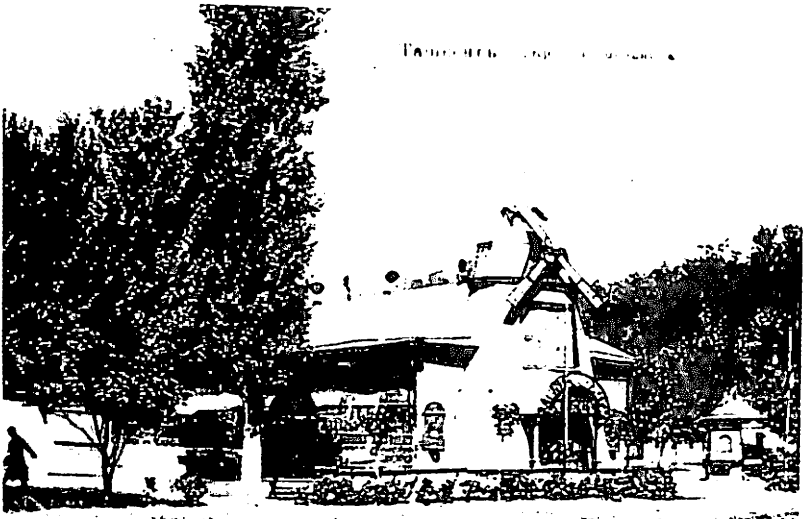
Мовароуннахр кўчаси. (Собиқ Российская ёки Московская, айрим манбаларда Духовский, Совет даврида Пролетарский номларида келган. Тошкент вокзалининг эски биноси. 1899 йилда Тошкент те-

мир йўл вокзали биноти қурилиши битгач, Ўрта Осиё темир йўли бўйлаб, мунтазам равишда поездлар қатнай бошлаган эди.

Народный дом. Тошкентда театр томошалари учун доимий бино бўлмаганлиги сабабли сайёр гуруҳлар тўғри келган бинода томоша кўрсатаверар эдилар. 1877 йилда шаҳар ярмаркаси худудидаги биржа биноти театрга мослаштирилиб таъмирланади. 1915 йилда эса, Народный дом (Халқ уйи) га мослаштирилиб қайта таъмирланади. Совет даврида санъат музейи вазифасини ўтаб келган бу бино 1967 йилда бузилиб, ўрнига ҳозирги давлат санъат музейи қурилади.

Красная мельница. Ҳозирги Мовароуннаҳр ва Бухоро кўчалари кесишган жойда, "Фотон" заводи-

нинг ёнида
ша мол
тегирмони
бўлган
бўлиб, у
“Красная
мельница”
номи
билан
машҳур
эди.

Хадича Сулаймонова кўчаси. (Собиқ Воронцов, совет даврида Сталин ва Братская). Кўча Марказий хиёбон билан Романовский кўчасини бирлаштириб турган. Кўчада давлат думасининг биноси ва Советлар даврида Тошкент шаҳар совети жойлашган эди.

Кўйлик кўчаси. (Совет даврида Куйбышев номи билан аталган). Казенная палата (Чор Россияси гу-

бернияларининг солиқлар бўйича давлат ташкилоти) 1902 йилда қурилган. Қўйлиқ ва Хоразм (Собик “Хева”) кўчалари бурчагида жойлашган. Совет даврида Ўзбекистон халқлари тарихи Марказий музейи сифатида фойдаланилган, ҳозир тошкент вилояти ҳокимлигининг турли бўлим ва бошқармалари жойлашган.

Китобда келтирилган далил ва воқеалар «Тошкент оқшоми», «Маҳалла» газеталари ва Тошкент телевидениесининг «Ҳамшаҳарлар» кўрсатуви орқали кенг омма муҳокамасига ҳавола қилиниб турилди.

Сўнги сўз ўрнида

1966 йилнинг ёз ойлари. Мен Ўзбекистон тарихий ва маданий ёдгорликларни сақлаш жамияти Тошкент шаҳар ташкилий комитетига эндигина жалб қилинган кезларим эди.

Ўша йиллари машъум 26 апрель - Тошкент зилзиласидан кейинги узлуксиз ер силкинишлари, чанг-тўзонли, ташвишли кунлар эди. Шаҳар ҳудуди Тошкент вилояти туманларидан ажратилган ерлар ҳисобига кенгайиб борарди. Шаҳар ҳудудига ўтган жойлардаги кўчаларнинг аксарияти ўша вақтдаги анъанага кўра, шўролар давлати асосчилари номида эди ва шаҳарда эса бунақа номлар керагидан ҳам сероб эди. Хуллас, бузилган даҳалар, палаткали шаҳарчалар, почта ишларида чалкашликлар бўлишига олиб келди.

Шу сабабли бўлса керак, Тошкент шаҳар ижроқўмининг Тошкент топонимик Комиссиясини тузиш тўғрисида қарори чиқди. Комиссия таркибига қадимшунос олимлар, маданият ва санъат арбобларидан 17 кишилик ҳайъат киритилди. Ишим юзасидан бу соҳага яқинроқ бўлганим туфайли, менга комиссиянинг масъул котиблиги юклатилди. Комиссия аъзоларини йиғиш, ҳар бир янги жойга ном топиб, комиссия йиғилишида тасдиқлатиш, йиғилиш баённомасини ёзиб, шаҳар қарори лойиҳасини тайёрлаб ижроқўм мажлисига топшириш менинг зиммамда эди.

Ниҳоят комиссия аъзоларининг дастлабки мажлисини чақириш тўғрисида огоҳлантирилдим. Комиссия аъзоларини бирма-бир телефон орқали айтиб чиқдим. Аммо комиссия аъзоларидан бири бўлмиш Фафур Фуломдек забардаст инсонни телефон орқали чақириш мен учун оғир эди. Шунинг учун шоирнинг уйига боришга қарор қилдим. Фафур Фуломнинг уйини олдиндан билганлигим туфайли, Арпапоя кўчасидаги уй эшигини тақиллатдим. Кўркама ҳовли эшигини шоирнинг рафиқалари Муҳаррам ая очдилар. Мен ташрифим сабабини тушунтирдим. Мени ҳовлига олиб кирдилар. Фафур Фулом келишим сабабини батафсил эшитгач, бетоблиги туфайли боролмаслигини, аммо комиссия аъзоларига узрларини етказишимни сўраб, Бешёғоч майдонини ижроқўм томонидан бесабаб Беруний қилиб ўзгартирганликларини ва комиссия аъзоларидан шу майдон номини қайтаришларини илтимос қилдилар. Ажойиб миллат ва Ватан фидойиси Фафур Фуломнинг бу куюнчаклигидан катта таассурот олган ҳолда, хўп бўлади, деб шоирга сўхат-саломатлик тилаб чиқиб кетдим. Чикқанимдан кейин шундай 9-январь (ҳозирги Туроб Тўла) кўчасига бурилиб, бир чақиримча юргач, мутахассислар уйида яшовчи домламиз Мақсуд Шайхзода уйига ўтдим.

Тўғриси айтганда, мен телефондан кўра кўпроқ бундай ганимат инсонларнинг суҳбатига иштиёқманд эдим. Мақсуд Шайхзода менинг тавсиям билан топонимик комиссия аъзолигига киритилган эди, чунки у ном қўйишда ҳар томонлама ўйлаб, чиройли ном қўйишни шогирдларига уқтирар эди. Ёзган асарларига ҳам ном қўйишда ажойиб номлар топар, масалан шеърлар тўпламини "Шеърлар" деб қўя қолмасдан, "Чорак аср девони", ёки Тошкент ҳақидаги поэмасини "Тошкентнома" деб номлаши шогирдларига ёққан эди. Ишим ўнгидан келиб, домлани анҳор бўйидаги ўриндикда машҳур археолог Е.М.Массон билан суҳбатлашиб ўлтирганларида учратдим. Салом бериб, ҳар иккалови билан ҳол-аҳвол сўрашдим.

Шундан сўнг шоир одатларига кўра, "ўзларидан сўрасак," деб қолдилар. Мен келишим сабабини тушунтирдим, ҳамда домланинг "Тошкентнома" асарини ўқиганлигимни тўлқинланиб гапириб бердим. Ўзим эса ичимда, "домла Тошкентда яшаб кўп жабр кўрган бўлсалар, қайси илҳом билан Тошкент ҳақида шеърий поэма ёза олдийкин" деб ўйлар эдим. Домла мен кечирган хаёлни сезгандай гап бошлади. Мен эса шоирнинг ҳаёт воқеаларининг бирини тинглаш пайти келганлигини сезиб, жимгина қулоқ солдим:

- Мен ота-онамнинг 11-нчи фарзанди бўламан. Бундан 10 йил бурун, меҳнат таътилига чиқиб, уни туғилган Ватаним Озарбайжонда, қариндош-уруғларим олдида ўтказиш учун жўнадим. Хуллас, бир ҳафта ўтмаёқ қариндош-уруғларим дийдорига тўйдим ва яна Тошкентни соғиниб қолдим. Аэропортга бориб, Боку-Тошкент рейсига чипта олдим. Энг катта акам Москвада эди. Уни кўра олмай қолганимдан афсусланиб ноилож, кетиш тараддудига тушдим. Шу пайт акам Москвадан келиб қолди. Менинг тараддудимни кўриб, "Мен сени кўрай деб бутун ишларимни йиғиштириб келдим, энди яна

бирор ҳафта биз билан бўласан", – деб чиптамни йиртиб ташлади. Шу куни ака-ука, қариндошлар йиғилишдик, ўйин-кулгилар бўлди. Эрталаб уйғонгач, радиодан мен чипта олган самолёт Каспий денгизига шўнғиб кетганини эшитдик. Бу биз учун қайғули, бир чеккаси мен учмай соғ колганлигим учун ўзимга "қувончли" хабар эди.

1942 йилнинг жазирама иссиқ кунлари эди, - деб гап бошлади Евгений Михайлович, - "чилла" бўлса керак ўзбекчасига айтганда. А.И. Тереножкин (археолог) билан Юнусобод Оқтепаси археология ёдгорлигини кўздан кечирар эдик. Ниҳоятда исиб, сувсаб кетдик. Бир дақиқа салқинлаб, бир пиёла сув ичиш мақсадида пастга тушдик. Дуч келган биринчи эшикни тақиллатдик. Бошига оқ дока рўмол ўраган, ёши 60 ни қоралаб қолган бир аёл бизга савол тариқасида қараб салом берди ва ҳовлидаги салқин сўрига чорлади. Гапимизни тушуниб-тушунмай сўрига кўрпача тўшаб "ўтиринглар" деди. Биз ўтирдик, кампир дастурхон ёзиб, лаганда чиллаки узум билан, уялиб, қисиниб-қимтиниб, бир дона нонни дастурхонга қўйди. Мен аёлнинг уялиш сабабини билардим. Сабаби, миллий одатга кўра нон жуфт қўйилиши керак эди.

Самоварда чой ҳам қайнади. Кампир, чойнакни яхшилаб чайиб, рўмолининг бир учига тугилган бир дамлов чойни чойнакка солди. Буни мен сездирмайгина назаримдан қочирмай турганимдан, эҳтимол, ўзи қуруқ қайноқ сув ичиб, ўша бир дамлов чойни тасодифан биз каби келиб қоладиган меҳмонга олиб қўйган бўлса керак, деб кўнглимдан ўтказдим. Шеригим, мени бу хонадоннинг таниши деб ўйлаб, қандай танишсизлар, деб сўради. Мен бу аёлни биринчи марта кўриб туришим деб жавоб бердим. У пиёладаги чойни оғзига олиб борганча анграйиб қолди. Ўзингиз ўйланг, қаттиқ уруш йиллари, чор тараф очарчилик, халқнинг аҳволи оғир пайтлар. Ўша муштипар онахон бир дона нонни

қўшнисидан сўраб чиққан бўлса ҳам ажаб эмас. Қийинчиликларга қарамасдан йўғини бор қилиб, меҳмон атойи худо деб, биздек тасодифан бориб қолган кишиларни нон-пон, мева-чева билан сийлаб юборишнинг ўзи бўладими?

Касбим туфайли мен кўп халқларни кўрдим. Лекин мен бундайин одамгарчилик, меҳмондўстлик фазилатини ҳеч бир халқда кўрган эмасман, десам муболаға бўлмас, - дея сўзини тугатди, Е.М.Массон.

Хуллас, мажлис ҳам бўлди, Фафур Фуломнинг илтимосини бир оғиздан қабул қилиб, мажлис қарори билан яна майдонга ўз номи, яъни Бешёғоч номи қайтариладиган бўлди. (Аммо бу масала 4-5 йилдан кейин амалга ошди.)

Қатор масалалар жумласида Шайхзоданинг таклифи билан янги қуриладиган кинотеатрга "Кўкча" номи бериладиган бўлди. 1968 йил янги битган кинотеатр биноси тепасига "Кўкча" деб ёзиб қўйилди. 1987 йилда Бешёғоч майдони "Комсомол" (Комсомол кўлига яқинлиги сабаб кўрсатилиб) майдони деб аталди. "Кўкча" кинотеатрининг номи эса шоирнинг устидан кулгандай "Мақсуд Шайхзода" деб ўзгартирилди.

Йиллар шамоли эсиб, халқимиз, юртимиз мустақилликка эришди. Орадан кўплаб таниб бўлмас ўзгаришлар, мисли кўрилмаган даражада ободончилик ишлари амалга оширилди. Бешёғоч майдонига ўз номи қайтарилди. Кинотеатр ҳам бузилиб кетди. "Кўкча" номи билан ажойиб гузарлар барпо этилди. Янги шаҳар қиёфаси юзага келтирилди. Истиқлол туфайли ўтмишимиздаги ажойиб инсонлар ҳақида айтолмай юрган гапларимизни айтяпмиз, қиллолмай юрган хайрли ишларимизни амалга оширмақдамиз.

Жумладан менга ҳам бурчим, ҳам тақдир тақозоси туфайли Фафур Фулом, Е.М.Массон каби тарихимизда сўнмас из қолдирган инсонлар билан ҳам-

касб, ҳамнафас бўлиш ва уларнинг гўзал суҳбатларидан баҳраманд бўлиш насиб этган эди.

1966 йил 26 апрель Тошкент зилзиласидан кейин вилоятдан шаҳарга қўшилган кўча ва жой номларини қайта номлаш қаттиқ баҳсли мунозараларга, тортишувларга, гоҳо таъқибу-тазйиқларга сабаб бўларди. Табиийки бундай жойлар номи эҳтиёткорлик билан (айниқса Ленин номи бўлса) ўзгартирилишга ҳаракат қилинарди. Масалан, Ленин - Ёш ленинчи, Ленин йўли, Ленинизм каби номлар билан ўзгартирилди. Иккинчи даражали жойлар номини ўзбекона номлар билан аташга ҳаракат қилардик. Жумладан С.Лазо, Чапаев номларига қўйилган кўчалар ҳақидаги қарорни "Вечерный Ташкент" газетаси атайлаб 23 февраль, яъни Совет Армияси куни босиб чиқарди. 1970 йилнинг 24 феввалида шаҳар ижроқўмининг раиси ўринбосари, шаҳар топонимик комиссияси раиси бўлиб ишлаб турган опани (Ёқубжонова Х.Я.) юқори идорага чақириб қолишди. Биз энди кўтарилиб кетди деб ўйладик, (тўғриси айтганда, қутуларканмиз деб ҳам хурсанд бўлгандик) қадам олишларидан опанинг ўзлари ҳам шундай хулосага келган бўлишлари керак. Чунки опа ниҳоятда ишчан аёл бўлиб, унинг учун иккинчи даражали иш бўлмаган. Ўзининг асосий ишидан ташқари ўнлаб жамоат ташкилотларига раислик қиларди. Жумладан мен бошқараётган Ёдгорлик жамиятининг шаҳар бўлими ва шаҳар топонимик комиссияси ҳам унинг зиммасига юклатилган эди. У ҳар биримизни қаттиққўллик билан назорат қилиб турарди. Биз ундан ҳам ҳайиқардик, шу билан бирга ҳурмат ҳам қилардик, чунки у ўз вақтида меҳрибонлик қилишни ҳам унутмасди. Икки соатлардан кейин, хурсанд, ясан-тусан қилиб кетган опа, титраб-қақшаб қайтиб келди ва менга ўшқира кетди. Маълум бўлдики, вилоятдан ўтган шўролар даври давлат раҳбарлари, қаҳрамонлари

номлари қўйилган кўча атамалари ўзгартирилганидан норози бўлган бир гуруҳ фуқаролар уруши иштирокчилари газетадан юқоридаги қарорни ўқиб, тутоқиб кетишган ва юқорига намоёишкорона тўполон кўтариб боришган экан. Улар бу шикоят билан тинчишмади, "Правда", "Известия", "Крокодил" каби марказий матбуотларга бирга ўнни қўшиб ёза беришди. Бундай нуфузли идораларга ва шикоятчиларга шаҳарда бу "қахрамонлар"нинг номида бошқа кўчалар борлигини изоҳлаб, бетиним жавоб хати ёзишга тўғри келди. Ниҳоят ёзишдан чарчаган шикоятчилар ижрокўмга келиб, ўша кўчаларни кўрсатишни талаб қилишди. Мен такси кира қилиб, бу кўчаларни бирма-бир кўрсатишга мажбур бўлдим.

1972 йил эди. Ҳозирги Абдулла Қодирий шоҳқўчаси битиш арафасида бўлиб, 1966 йил 26 апрель Тошкент зилзиласига қадар бу жойда Горький номи кўча бўлганлиги учун шаҳар бош режасида Горький проспекти деб белгиланган эди. Янги шоҳқўчага қонуний номини қўйиш керак эди. Бунинг учун топонимик комиссиянинг қарорини тайёрлашим керак. У пайтларда шаҳар топонимик комиссиясининг раислиги бир муддат шаҳар ижрокўмининг раиси муовини И.Р.Шоабдурахимов зиммасига юклатилган эди. Иноят Раҳимович табиатан шарттаки, чапанисифат одам бўлганлиги учун қарор лойиҳасини тайёрлашдан олдин унинг ҳузурига кириб - Шоҳқўчага Горький номини берсак миллий ғуруримиз қаерда қолади - дедим. Иноят Раҳимович ҳам ўйланиб қолди ва шошмай турчи деди, ижрокўм раиси (Х.Асомов) ҳузурига кириб кетди. Чамаси бу масала раиснинг ҳам ориятига теккан шекилли, қайтиб чиқиб ҳозирча бу масалани қолдира тур, раис ўйлаб кўрадиган бўлди, деди.

Орадан кўп ҳам ўтмай Шоҳқўчага Ўзбекистон ССР 50 йиллиги номи берилди. Юбилей сирасига кир-

ган кўчанинг битиши жадаллаштирилди. Кўчанинг анҳор канали кўприги тепасига ЎзССР 50 йиллиги шоҳкўчаси деб ёзиб қўйилди.

Мустақиллик йилларида бу шоҳкўчага ўзбек романчилик мактабининг асосчиси Абдулла Қодирий номи берилди.

1986 йилнинг апрель ойи эди, вазифамга кўра Абулқосим мадрасаси биносининг таъмиридан сўнг, бу қадимий бинонинг ўзига хос безаш ишлари билан банд эдим. Бир пайт Ўзбекистон Компартияси МК вакилларида бири Ю.Лемжин деган шахс кириб келди. У билан бир вақтлар бирга ишлашга тўғри келган эди. Қилаётган ишларимизни бирма-бир кўздан кечириб, камчилик топа олмади шекилли, мадраса хонақоси китобасидаги арабча ёзувни кўриб, бу қандай ёзув, таржимаси қанақа бўлади, деб сўради. Мен бироз иккиланиб, турган эдим, шу пайт ходимларимиздан бири форс тилида ёзилган бу ёзувни русчада ўқиб берди. Ёзувнинг мазмуни: "Оллоҳнинг ҳукми билан шу масжиднинг таъмирига киришдик. Яхши кунларда тамомига етказгай," эди.

Буни эшитган вакил - бу ёзувни тезда ўчириб ташланг, ҳозир бундай ишларга қаттиқ киришилган - деди. Мен: "ундай бўлса бутун Самарқанд ва Бухородаги обидаларнинг ёзувларини ҳам ўчириб ташлаш керак экан-да?" - дея кулдим.

У менга бир қараб қўйди-да, (бу буйруқ дегандай) ҳеч нарса демасдан, хайр-маъзурни ҳам насия қилиб жўнаб қолди.

Мен шу билан масала тугади, деб ўйлагандим. Аммо эртаси куни Маданият вазирлигидан қўнғироқ бўлиб, буйруқ оҳангида ёзувни ўчириб ташлаш топширилди. Мен эса ҳавоза йўқлигини баҳона қилдим-у, ишни атайлаб кейинга қолдирдим. Шу билан бу масала ҳам қолиб кетди.

1986 йил май ойлари эди. Қўнғироқ бўлиб, тез-

ликда Чорсу меҳмонхонаси орқасидаги "Темирчилик" масжидига етиб келишимни буюришди. Мен зудлик билан айтилган жойга етиб бордим. У ерда Ёдгорлик жамияти Республика Бошқарувининг ўша пайтлардаги бошлиғи Собир Камолов (С.Камолов бир вақтлар Ўзбекистон ССР Министрлар Советининг раиси, Ўзбекистон Компартиясининг биринчи секретари лавозимларида ишлаган) ва маданият вазирлигидан Садрриддин Муҳиддиновлар кутиб туришарди. Бир пайт Ўзбекистон Компартияси тарғибот бўлими бошлиғи Қодиров ва унинг муовини Медведевлар келиб қолишди. Улар салом-аликни ҳам йиғиштириб, кимлигимизни ва нега масжидни таъмирлаётганимизни суриштириб кетишди. Мен эса ёдгорликни таъмирлаш Ёдгорлик жамияти Тошкент шаҳар бўлими томонидан маданият вазирлиги лойиҳаси асосида олиб борилаётганлигини ва биз жамият низоми асосида тасдиқланган режа бўйича ўз вазифамизни бажараётганимизни айтдим. Шу гапни айтишимни биламан, улар "қани буёққа юринглари" деб ўз идораларига олиб кетишди. Камоловни эса киритишмади. Қодиров кирасолиб, бизга "мактаб ва шифохоналар ремонт учун фишт етишмаётган бир пайтда сизлар бу қурилиш материалларини арзимас бир масжидга ишлатяпсизлар, давлат пулини беҳуда совураяпсизлар, бу ғирт жинойтнинг ўзику, мен сизларни партиядан ўчиртираман" дея бақира кетди. Мен босиқлик билан пуллар давлат томонидан берилмаганлигини, балки аъзолик бадалидан тушганлигини ва юқори ташкилотимиз қарорини бажараётганлигимизни тушунтирдим.

Ана энди ҳангомани эшитинг, Қодиров ишимизни судга ошираман деганда Садрриддин ака чидаб турулмади ва "ахир ёдгорликлар бизнинг миллий ғуруримизку, буларни вақти-вақти билан таъмирлаб туришимиз керак" деб айтганда Қодировнинг яна фиғони фалакка чиқиб кетди:

- Бизга Самарқанд ва Бухородаги ёдгорликларнинг ўзи етарли, совет даврида миллий гурур деган гап қаердан чиқди? - бизда фақат байналмилал гурур бўлиши керак!- деб стол муштради. Шундан сўнг бизларни оғзига келган ҳақоратлар билан уришиб чиқариб юборди.

Шунинг билан "Темирчилик" ва "Хайробод" масжидларининг ниҳоясига етай деб қолган Ёдгорлик жамияти Тошкент шаҳар бўлими томонидан бошланган таъмир ишлари тугалланмай қолиб кетди.

Абулқосим мадрасасининг таъмирий ишлари тугалланиб, ундан қандай фойдаланиш устида бош қотирдик. Ниҳоят бу бинода халқ амалий санъати мактаби очдик. Шунингдек, театр ташкил қилиб, халқ оғзаки ижоди классикларининг асарларини саҳналаштиришни вазифа қилиб қўйдик.

1989 йилнинг апрель ойида театрнинг тантанали очилиш маросими бўлиб ўтди. Очилиш халқ оғзаки ижодининг қадимий никоҳ тўйлари кўринишида саҳналаштирилди. Қадимий бино қадимий қўшиқлар билан жонланиб кетди. Бу хорижий сайёҳларни ҳам қизиқтириб қолди, ҳар куни, баъзан икки кунда бир томошалар кўрсатилди. Мадраса санъат мактанига айланиб борарди. Бу бизни янада ижодий изланишларга илҳомлантирарди. Хорижий томошабинларнинг эса кети узилмасди. Кетма-кет, Мақсуд Шайхзоданинг "Мирзо Улуғбек" драмасини саҳналаштирдик. Инглиз драматурги Марлонинг "Темурланг" асарини ўзбекчага ўгириб, саҳналаштиришнинг кетига тушдик.

Кунлардан бир куни Юқори идорадан юқори лавозимдаги опа бир гуруҳ ходимлари билан кириб келди. Театр ҳали бошланмаган эди. Нимадан камчилик топишни билмай, "нега анови машина ёдгорлик олдида турибди, нега рухсат бердингиз?", - дея сўроққа тутди. Мен "машина зарурий ашёларни тушираяпти, ҳозир кетади," -деб тушунтирдим.

Шундан сўнг менга хунармандлар томонидан ишланган ёғоч сўрини кўрсатиб, "нега краскаланмаган?" -деб сўради. Мен бу санъат асари, бунақа нарсалар бўялмайди, бўялса ўз қимматини йўқотади, дея жавоб бердим ва ҳозир бошланажак театр томошасини кўришга таклиф қилдим. Аммо, у опахон, жавоб ҳам қайтармай, Гончарова деган ходимига: "Ўрганиб чиқинг. Фикрингизни айтарсиз", деб жўнаб қолди...

Спектаклдан сўнг Гончаровадан фикрини сўрадим. У киши эса фикримни кейин айтаман деб кетиб қолди. Шундан сўнг комиссия кетидан комиссия келаверди, ахири театрни ёпишга мажбур бўлгандик.

1989 йилнинг май ойлари эди. Шаҳар топонимик комиссиясининг навбатдаги йиғилишига офицер формасида ранги-рўйидан миллатчилик кайфиятидаги ТуркВО вакили кириб келди. У 40 га яқин Афғонистонда ҳалок бўлган солдатлар рўйхатини комиссия раисига топшириб, ҳаммасининг номи абадийлаштириш лозимлигини айтди.

Рўйхатда келтирилганлар орасида номигагина бир кишидан ташқари ҳаммаси Россияда туғилган шахслар эди. У бир киши ҳам Афғонистон урушига алоқаси бўлмаган бир неча йил бурун вафот этиб кетган, Иккинчи Жаҳон уруши қаҳрамони Ботир Бобоев эди. Биз унга номлар шу ерда яшаганларга, у ҳам бўлса уруш қаҳрамони бўлсагина абадийлаштирилади дедик. ТуркВО зобити эса: "Булар ҳаммаси хизмат вазифасини Тошкентда ўташган, шунинг ўзи етарли", деди ҳукмрона оҳангда.

Мен унинг ўзини тутишидан ўзимни зўрға босиб – рўйхатингиздаги Б.Бобоев Афғонистон уруши қатнашчиси эмас, у Улуғ Ватан Уруши қаҳрамони 1984 йилда вафот этган, шунингдек унинг номи аллақачон абадийлаштирилган. Наҳотки буни билмайсиз?- дедим. У ультиматум тариқасида шундай

хуруж билан дағдаға қилдики, мажлис раиси кўриб кетдим ёки ўзини босибми, - майли қолдинг, кўриб чиқамиз, - деди.

Мажлис аҳли, у кишининг юмшаганлигидан норозилигимизни айтдик. У киши, - кўрмаяпсизми, ҳозирнинг ўзида қаерларга бориб, устимиздан нималар демайди, балки ҳали елкамга миллатчилик тамғасини ҳам илиб кўяр, - деди. Йиғилганларнинг кайфияти ниҳоятда тушкун эди. Топталган гуруҳлари қандайдир исъёнга мойил эди.

1995 йилнинг май ойида Тошкент шаҳар ҳокими К.Н.Тўлаганов имзоси билан "шу хатга жавоб тайёрлашингизни сўрайман" деган мазмунда почта олдим. Хатда 1994 йил 24-27 апрель кунлари Япониянинг қадимий шаҳри Киотода мутахассислар иштирокида Жаҳон қадимий шаҳарлари конференцияси бўлиб ўтганлиги ва конференция қарори билан махсус кенгаш тузилганлиги, шунингдек кенгашнинг "Жаҳон қадимий шаҳарлари" номли журнали таъсис этилганлиги ёзилганди.

Маълумотимиз учун Тошкент ҳам Рим ва Самарқанд каби қадимий шаҳарлар рўйхатидан ўрин олганлиги ҳақида эслатилган бўлиб, журнал учун Тошкентнинг қадимий обидалари ва улардан қандай фойдаланилаётганлиги ҳақида мақола сўралган эди.

Жаҳон миқёсидаги журнал учун мақола тайёрлаш биз учун ниҳоятда масъулиятли ва албатта шарафли эди. Аммо нима учундир бошқа нуфузли ташкилотлар эмас, балки, биздек кичик нодавлат ташкилотига масъулиятли вазифа юклатилганлиги мени эсанкиратиб қўйди.

Фикру хаёлим Тошкент обидалари ва топонимик маълумотларни йиғиш ва ўрганишда бўлиб қолди. Хуллас, бир ой берилган муддат ичида бор маълумотларни диққат билан кўриб чиқдим ва мақола ёзишга киришдим.

Ўнга яқин обида ва топонимик жойлар ҳақидаги маълумотлар қаторида тасарруфимиздаги Юнусобод Оқтепаси ва Абулқосим мадрасаси биносининг таъмирий ва ободонлаштиришдаги фаолиятимиз ва ҳозирги кунда қандай фойдаланаётганимиз ҳақида батафсил маълумот ёздим. Ниҳоят ёзган мақолам шаҳар ҳокимияти томонидан кўриб чиқилди ва халқаро журналга юборишга лойиқ деб топилди.

Жамғарма томонидан чоп эттирилган "Тошкент бўйлаб топонимик саёҳат" ва қўлингиздаги "Тошкентнома" китобининг ёзилишига юқоридаги саъйи ҳаракатлар туртки бўлди.

Топонимикага қўл уришимнинг сабабларидан яна бири, кейинги йилларда айрим ҳаваскор атамашуносларнинг асоссиз мақолалари кўзга ташлана бошланади. Шаҳар топонимик комиссиясининг зарбдаст алломаларидан иборат бўлган аъзоларининг суҳбати ва мунозараларининг гувоҳи бўлганлигим туфайли бундай тахмин ва ривоятларга бепарқ қараб туришнинг илّожини тополмадим.

Масалан "Тошкент оқшоми" газетасининг 2000 йилги сонларидан бирида "Юнусобод номи кимдан мерос" номли мақола эълон қилинди. Мақолада муаллиф Чинобод, Чоштепа ва Оқтепа мавзеларида ажойиб боғлар барпо қилиб, бўз ерларга ҳаёт бағишлаган Юнусҳожини - Добромислов ундай деган, Маллицкий бундай деган - деб, 1741-1808 йилларда Тошкентда ҳокимлик қилган Юнусхўжа ва унинг ҳукмронлиги даврида қилинган ишлар билан чалкаштириб юборган. Ҳар ҳолда Добромислов ва Маллицкий Юнусҳожи билан Юнусхўжани, яъни хўжа билан ҳожининг фарқига бормаган бўлишлари мумкин... бу чалкашликка ойдинлик киритиш мақсадида Халқаро "Олтин Мерос" хайрия жамғармаси Тошкент шаҳар бўлими ҳомийлигида Юнусҳожи авлодларидан бўлмиш Сайид Каримнинг "Юнус-

обод" номли китоби "Академия" нашриёти томонидан 2001 йилда 2000 нусхада чоп этилди.

2003 йилнинг 1 апрелида яна "Тошкент оқшоми" газетасининг саҳифаларидан бирида "Жой номлари ҳақида" номли мақола босилган бўлиб, унда шахримизнинг қатор маҳаллалари ҳақида гап кетади. Шулардан бири "Камолон" маҳалласи ҳақидаки, унда муаллиф шундай ёзади: "Мавзенинг номи аслида "Қамалон" бўлиб, қамалда қолганлар деган маънони англатади. 1865 йили Чор Россияси лашкарлари Тошкентни забт этиш учун бостириб келиб, бу ердаги қалъа дарвозасига хужум қиладилар. Аммо дарвоза очилмагач, қалъа қамалда қолади... Жангда ўлганлар таомилга кўра қалъа девори тагига кўмилган. Кейинчалик бу қабристон "Қамалон" қабристони дея аталган, бора-бора жонли сўзлашувда "Камолон" бўлиб кетган", – деб ёзади.

Тарихчи Муҳаммад Солиҳ 1865 йилги Чор армиясининг босқинига қарши бўлган жанглarda фаол қатнашганда 35 ёшлар чамаси эди. Унинг "Тошкентнинг янги тарихи" номли асаридa Тошкентнинг 12 дарвозаси ҳақида маълумот бериб, Камонгарон дарвозасининг Камонгарон қабиласига мансублиги қайд этилган. Шунингдек асарда Камолон маҳалла номи сифатида ҳам учрайди.

Ҳар бир қабилa бирон бир ҳунар билан шуғулланганлари каби, уларнинг касби камон ва камон ўқи ясаш бўлган. Демак номлари касбларига нисбатан айтилган. Дарвозани кўриқлаш шу маҳалла яъни қабилa зиммасида бўлган. Хулоса қилиб айтганда Камонгарон вақтлар ўтиши билан Камолон кўринишини олган.

АЙРИМ СЎЗЛАРНИНГ ҚИСҚАЧА ИЗОҲИ

Бекларбеги - Ўрта асрлардаги юқори табақали унвон ва амалдорлик лавозими. XIX асргача Ўрта Осиё ва Закавказьеда мавжуд бўлган. Асосий вази-фаси солиқ ва феодал мажбуриятларнинг ўз вақти-да тўланишини, хон фармонларининг бажарилиши-ни назорат қилиш, тегишли масалаларни оқсоқол-лар кенгаши билан келишиб ҳал қилишдан иборат бўлган. Булар айти вақтда саркарда ҳисобланиб, уларнинг қўл остида юзбоши ва ўнбошилар бўлган. Тошкентнинг Бекларбеги томонидан бошқарилиши 1810 йили Қўқон хони Олимхон шаҳарни узил-кесил босиб олгандан сўнг бошланган. Бу даврда Ан-хорнинг ўнг соҳилида Эски Ўрда (Юнусхўжа саро-йи) бузилиб, Бекларбеги ва Қўқон қўшинлари гар-низони учун Шайхонтохур даҳасида Анхор канали-нинг чап соҳилида Янги ўрда қурилган.

Таркан - "Оқар сув бўйидаги шаҳар" маъносини англатади, яъни Тошкентнинг Калковуз ва Анхор сувлари бўйида жойлашганлигига ишора деб ту-шунмоқ мумкин.

Карвонсарой - савдогар, сайёҳ ва бошқалар учун мўлжалланган кўрғон, меҳмонхона. Шарқ мам-лакатлари, хусусан Туркистон ўлкасида карвон йўл-лари ёқасида ва шаҳарларда қурилган. Тошкент ҳам ўтмишда ўзининг карвонсаройлари билан шуҳ-рат қозонган.

XIX аср бошларида Тошкентда 40 дан ортиқ кар-вонсаройлар бўлган. Карвонсаройда ортиқча молни сақлаш учун омборхоналар бўлган.

Карвонсаройлар молнинг хилига, савдогарлар-

нинг миллатига қараб номланган. Карвонсаройлар кўп ҳолларда шаҳар дарвозалари ёнида жойлашган ва жуда гавжум бўлган.

Шаҳристон (ф.т) - Ўрта асрларда шаҳарларнинг маркази, яъни шаҳарнинг муҳофаа девори билан ўралган асосий қисми. Шаҳристонда сарой, бозор, бош майдон - Регистон, маъмурий бинолар, ҳукмдор ва яқинларининг қўرғонлари ва бошқалар бўлган.

Арк (ю.т) - Ўрта асрларда Ўрта Осиё худудида шаҳар ҳокимларининг саройи жойлашган ички қисми, яъни "Ўрда" арк дейилган.

Работ (ар.т) - Ҳозирларга мўлжаллаб қурилган бинолар. Шу билан бирга меҳмонхона (Карвонсарой) мазмунида ҳам тушунилган.

Рабод (ар.т) - мусулмон шарқидаги Ўрта аср шаҳарларининг савдо ва ҳунармандчилик дўконлари жойлашган қисми.

Ҳозир (ар.т) - Ислом дини учун ғайридинларга қарши муқаддас уруш ғолиби.

Сўғд - қадимги Зарафшон ва Қашқадарё воҳасида яшаган халқ.

Улус (мўғулча) - мўғуллар истилоси натижасида босиб олинган худудлардан ҳукмдорнинг болаларига бўлиб берилган ҳисса. У эл, халқ маъносини ҳам англатган.

Кўнка (русчада Конька) - Тўрт ёки олти от билан ҳаракатлантирилган бир вагонли, тор изли шаҳар транспорти. Дастлаб Бельгияда пайдо бўлган. Россияда XIX асрнинг иккинчи ярмида вужудга келган. Тошкентда 1903 йилдан бошлаб Хадрадан Ташкент темир йўли вокзалигача юрган. Сўнг бошқа йўлларда қатнай бошлаган. 1915 йилгача фойдаланилган.

Даҳа (қадимги сўғдча даҳа - қишлоқ) - Ўрта Осиёда шаҳарларнинг бир бўлаги, маъмурий бўлиниш.

Мавзе (ар.т) - жой, ўрин, ер деган маънони англатади. Тошкент атрофи сўлим боғлари билан ҳа-

миша машхур бўлган. Ҳар бир даҳа, ҳар бир маҳал- ланинг чорбоғ учун ўз мавзелари бўлган ва улар ёзни ўша ерда ўтказганлар. Чунончи, Себзор даҳа- сининг чорбоғлари Ҳасанбой, Кўктерак ва бошқа- лар. Бешёғоч даҳасининг чорбоғлари: Дўмбиробод, Қозиробод ва бошқалар.

Маҳалла - шаҳар квартали. Бу жойда яшовчи аҳоли анъанавий умумистиқомат қоидалари ва коллектив бирдамлик принциплари билан ўзаро боғланган бўлади. Маҳаллалар одатда ишлаб чиқа- риш, касб-кор, ёки миллий белгилар асосида тар- киб топади.

Баъзан маҳалла муайян бир ном билан аталган: Дегрез маҳалласи (Қозон қуювчилар), Тожиқкўча (тожиқлар яшовчи) маҳалласи каби. Кўп маҳалла- лар шу ҳудуддаги ариқ, кўприк, масжид номлари билан аталган. Маҳаллага аҳолининг умумий йиғи- лишида сайланадиган элликбоши мутасаддилик қилган. Ҳар бир маҳалла чойхона ва масжиди бўл- ган, обод, кўкаламзор, жамоат марказига эга эди.

Баъзан, бир неча маҳалла гузар деб аталувчи ва бозорчаси, баққоллик дўкони, ҳунармандчилик дў- кони ва устахонаси бўлган умумий марказга эга бўлган. Бундай гузарлар катта кўчаларда ёки чор- раҳаларда жойлашган. Маҳалла маъмурий жиҳат- дан даҳа таркибига кирган.

Ассуарий (лотин: os - суяк) – зардуштийлик динига мансуб халқларда марҳумнинг суяги солин- ган сопол ёки ганч кўра. Ўрта Осиё халқларининг марҳум суягини оссурийга солиб кўмиш одати мил. ав. 1-минг йилликнинг иккинчи ярмида шакл- ланиб, VIII асргача, яъни мусулмонча кўмиш қабул қилингунча давом этган.

Афросиёб - халқ орасидаги афсонавий шахс, Маҳмуд Қошғарий ва Юсуф Хос Хожиб берган маъ- лумотларга кўра, Афросиёб туркий хоқон бўлиб, Алп Эр Тунга номи билан машхур бўлган. Фирдав- сийнинг "Шоҳнома" сида Афросиёб туронлик қахра-

мон ва саркарда сифатида Эрон ҳукмдори билан курашади.

Гузар (ф.т) - шаҳар ёки қишлоқнинг уч-тўрт кўчасини ўз ичига олган, чойхона, баққоллик, қассоблик дўконлари бўлган гавжум ва серкатнов обод жой. Одатда, маҳалла одамлари гузарга чиқиб чойхўрлик қиладилар, суҳбатлашадилар ва ҳордиқ чиқарадилар.

Топонимика - юнонча топос -жой, онома, ёки онима сўзларидан ташкил топган бўлиб, жой номлари тўғрисидаги фандир.

Бинкат (ф.т) - кўринарли шаҳар (Бин - кўриниш, кат - сўғдча шаҳар, қишлоқ, манзил) деган маънони билдиради.

Хонақоҳ - форсча хона сўзининг сўғдийда талаффуз қилиниши. Асл маъноси "шайхлар, дарвешлар зикру-сано қиладиган хона" демақдир.

Мир, миробод - Амир - "ҳоким" деган сўздан келиб чиққан.

Вақф - арабча бўлиб, "васият қилинган" "иноят қилинган" "бағишланган" маъносини англатади.

Мўйи муборак – Муҳаммад Мустафо с.а.в.дан қолган ёдгорликлар орасида энг қадрлиси ул зотнинг муборак мўйлари (соч-соқол) бўлган. Бу ҳақда Алихонтўра Соғунийнинг «Тарихи Муҳаммадий» асарида: "Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом бутун умрлари давомида соч-соқолларини тўрт марта олдирганлар. У кишининг соч-соқоллари толасини саҳобалар табаррук мўй сифатида ўзаро бўлишиб олганлар" – дейилади. Кўп ҳолларда муборак мўйлар махсус идишларга солиниб, масжиду мадрасалар қурилиши жараёнида деворлари орасига қўйиб юборилган. Айрим масжиду мадрасаларнинг Мўйи муборак деб аталиши шундан.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Тошкент шаҳар Топонимик Комиссиясининг 1966-86 йиллардаги архив ҳужжатлари.
2. Э.Бегматов "Жой номлари маънавият кўзгуси".
3. Чориев "Тарих атамаларининг қисқача изоҳли луғати".
4. "Фан ва турмуш" журналининг 1983 йилги сонлари.
5. А.Ўринбоев О.Бўриев "Тошкент Муҳаммад Солиҳ тавсифида".
6. Н.Т.Маллицкий "Тошкент маҳалла ва мовзелари".
7. К.Муниров "Тошкент тарихида баъзи сиймолар".
8. Р.Бойтиллаев "Тошкент Оқшоми" газетаси саҳифаларидаги мақолалари.
9. А.Иброхимов "Бизким ўзбеклар" ва матбуот саҳифаларидаги мақолалари.
10. П.Ш.Зоҳидов. Матбуот саҳифаларидаги мақолалари.
11. С.Қораев. "Тошкент топонимлари".
12. А.Муҳаммаджонов "Қадимги Тошкент".
13. Тошкент энциклопедияси.
14. В.А. Нильсон. У истоков современного градостроительства Узбекистана.

Мундарижа

1. Кириш	3
2. Қадимий Шош	7
3. Бешёғоч даҳаси	15
4. Кўкча даҳаси	41
5. Себзор даҳаси	55
6. Шайхонтоҳур даҳаси	74
7. Ўрдалари	100
8. Дарвозалари	106
9. Бозорлари	114
10. Сув тармоқлари	124
11. Дастлабки замонавий шаҳарсозлик намуналари	132
12. Сўнгги сўз ўрнида	151
13. Айрим сўзларнинг қисқача изоҳи	165
14. Фойдаланилган адабиётлар	169

Нашр учун масъул: Абдулбоқи ҒУЛОМОВ
Муҳаррир: Лутфия УМАРХЎЖАЕВА
Бадий-техник муҳаррир: Алишер АБДУМУТАЛОВ
Компьютерчи: Муқаддис Дўстматов
Мусаввир: Жасур БАҲОДИРОВ
Фотосуратчилар: Шерзод МУҲАММАДҚАРИМОВ,
Дурбек МУҲАММАДҚАРИМОВ, Кошиф ОМОНОВ

© А. Муҳаммадқаримов
«Мовароуннаҳр» нашриёти

Оригинал макет ХТ Фуломов А.А.
«VORIS design»™ студиясида
тайёрланди.

Босишга 2004 йил 12 апрелда рухсат берилди.
Қоғоз бичими 60x84 1/16. Адади 3000 нусха.
МЧЖ «КОНІ-NUR» босмаҳонасида чоп этилди.
Тошкент ш. Муқимий кўчаси, 178.
144-сонли буюртма